

З/1986 ДУКЛЯ

ЛІТЕРАТУРА
МИСТЕЦТВО
ПУБЛІЦИСТИКА

Василь Касян. Іван Франко, дереворит, 1948.

На першій сторінці обкладинки:

Андрій Гай. Пісня, олія, 1982.

XXVII з'їзд КПРС про літературу і мистецтво

З ДОПОВІДІ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ
ЦК КПРС М. С. ГОРБАЧОВА
XXVII З'ІЗДОВІ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Головне завдання своєї культурної політики партія вбачає в тому, щоб відкрити найширший простір для виявлення здібностей людей, зробити їх життя духовно багатим, багатограним. Добиваючись радикальних змін на краще і в цій галузі, важливо побудувати всю культурно-виховну роботу так, щоб вона все повніше задовольняла духовні запити людей, йшла назустріч їхнім інтересам.

Моральне здоров'я суспільства, духовний клімат, у якому живуть люди, великою мірою визначаються станом літератури і мистецтва. Наша література, відображаючи народження нового світу, разом з тим брала активну участь у його становленні, формуючи людину цього світу — патріота своєї Батьківщини, справжнього інтернаціоналіста. Тим самим вона правильно обрала своє місце, свою роль у загальнонародній справі. Але це і критерій, з яким народ, партія підходять до оцінки роботи письменника, художника, та й сама література, радянське мистецтво — до власних завдань.

Коли виникає суспільна потреба осмислити час, особливо час переломний, він завжди висуває людей, для яких це стає внутрішньою потребою. В такий час ми живемо тепер. Ні партія, ні народ не потребують парадного багатописання і дрібного побутокопання, кон'юнктури і діляцтва. Суспільство чекає від письменника художніх відкриттів, правди життя, яка завжди була суттю справжнього мистецтва.

Але правда — не абстрактне поняття, вона конкретна. Вона — у звершеннях народу і суперечностях розвитку суспільства, в героїзмі і повсякденності трудових буднів, у перемогах і невдачах, тобто в самому житті, в усій його багатогранності, драматизмі і величчі. Тільки література — ідейна, художня, народна — виховає людей чесних, сильних духом, здатних взяти на себе ношу свого часу.

Природний принцип життєдіяльності нашого суспільства — критика і самокритика. Без них немає розвитку. Літературно-художній критиці час скинути з себе благодушність і чиношанування, які роз'їдають здорову мораль, пам'ятаючи, що критика — справа суспільна, а не сфера обслуговування авторських самолюбств і амбіцій.

Багаті традиції у наших творчих спілок, значна їх роль у житті мистецтва, та й усього суспільства. Але й тут потрібні зміни. Головний підсумок їх роботи вимірюється не резолюціями і засіданнями, а талановитими, оригінальними, потрібними суспільству книгами, фільмами, спектаклями, картинами і музичними творами, які здатні збагачувати духовне життя народу. У зв'язку з цим заслуговують серйозної уваги пропозиції громадськості про підвищення вимогливості до творів, що висуваються на високі премії.

Керівництво духовним, культурним життям — справа непроста, яка вимагає такту, розуміння природи творчості і неодмінно любові до літератури і мистецтва, поваги до таланту. Багато що тут залежить від уміння пропагувати культурну політику партії, втілювати її в життя, від справедливості в оцінках і доброзичливості, коли йдеться про творчість, пошуки письменника, композитора, художника.

Ідеологічна робота — робота творча. Вона не знає універсальних засобів на всі випадки життя, вимагає постійного пошуку, вміння встигати за життям. Сьогодні особливо важливо формувати глибоке розуміння характеру сучасних завдань, міцний науковий світогляд, принциповість, високу культуру, відповідальне ставлення до справи на будь-якій ділянці. Підвищувати ступінь зрілості суспільства, будувати комунізм — це означає неухильно підвищувати зрілість свідомості, збагачувати духовний світ людини.

Партія високо цінує знання, досвід, самовідданість свого ідеологічного активу. Тут, на нашому з'їзді, треба сказати найдобріше слово мільйонам партійців, які з честю виконували і виконують надзвичайно відповідальне доручення партії на одному з головних напрямів її діяльності. В ідеологічний цех слід і далі активно висувати товаришів, які доводять особистим прикладом свої переконання, здатні аналітично мислити, вміють слухати і говорити з людьми, загалом, добре підготовлених — теоретично і професійно, здатних успішно розв'язувати нові завдання нашого часу.

Плач модерного міщанина

Ми бачили вже масу фільмів,
але про нас — ані одного.
Читали ми вже безліч книг,
але про нас — нема.
Чому ж це так,
хіба ми не цікаві?
Адже у нас
сформована вже навіть власна
філософія життя!

Така вона:
«Купуй, роздобувай,
не пропусти нічого в магазині,
і їж, і пий, і спи,
не рипайся нікуди
і, дурнику, мовчи!
Та ще «чужі» діла
тебе хай не цікавлять,
в свою дивись тарілку».

Чому ж про нас не пишуть?
Ми не пересічні,
багато знаємо,
все критикою зайняті:
— Того нема,
оте не привезли.
Те — дороге,
ну, як нам жити?
От ми б, от ми б!

Не пхаємо ми носа до чужого проса,
але:
— Отой з отою — глянь, куди пішли!
— А у тієї що на голові? — не розбереш.
— Куди він дивиться?
— А жениться, чи ні?
— Дурний, то й жениться.

— От я б!

— Якби мені!

— Мені б!

Горюємо.

Ні фільмів, ані книги про нас нема.

Несправедливо! Недоцінили!

* * *

— А може, е? Себе ти не впізнав? —

щось у вухо дзенькнуло

і наче й було, пропало.

Х Х Х

У вас м'яка природа, тиха,

нема бушуючих стихій,

нема і лиха в ній.

Але в мені нестримні сили

все пориваються туди,

де інші хмари, інші схили,

де в небо вривались навіки

вершини гір.

Там зірвалися буйні ріки

з темніючих очей озер.

І над усім — зловіщий, дикий

клич розпачу й краси завмер.

Х Х Х

Ось виплеснулась вічна туга,

вливаючись у спів,

знайшла мене,

й я зрозумів:

рідніше і отців моїх

не зазвучала б мова.

Ти заспівала,

і тоді мені відкрилася

вся непокірливість,

вся сила слова.

Х Х Х

Прокиньсь, відкрий знов очі,
довкола м'яко барвою розлився світ.
Ти був, тебе нема,
мара це, гра
всіх сповнених кохання літ.
Життя все йде невпинно,
стараючись тебе перемогти,
хоч як, здавалося б, це дивно,
все йдеш і ти.

Х Х Х

День сіріє, торкаючись мене так м'яко,
як ти торкаєшся своїх струн і музики.
День сіріє, обіймаючись з зимовою імлою,
повною снігу,
а я тебе бачу в червоних світлах
відлітаючих літаків.
День сіріє і зупиняється,
а я знаю, що ніхто не спроможний
зупинити в тобі
твій нестримний літ.

Х Х Х

Я не хотіла
допустити до себе відчай,
та він прийшов
й узяв мене в свої обійми
так міцно,
начебто збирався протримати віки.
Чому я не плакала?
Плачуть тоді лиш,
коли ще надіються на повернення.

Урок практичної монгольської...

(З подорожніх заміток)

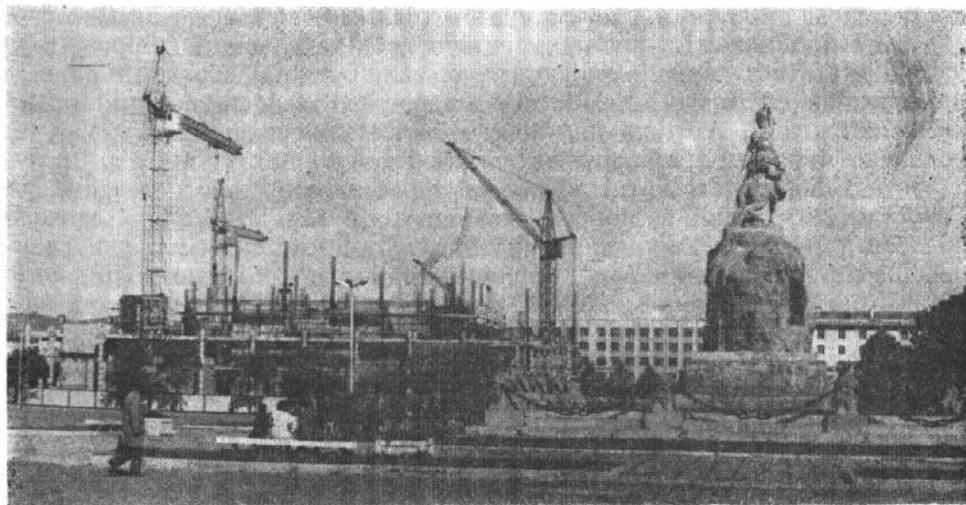
САЙН БАЙНА-У! — «Як ваші справи?» — питають при зустрічі монголи один одного, що стало і завживаним привітанням. А добре вихований монгол до того ще додає звичне «Тани мал сайн байна-у?», тобто «як твоє стадо, чи добре пережило зиму?». Зрозуміло, друга частина цього монгольського привітання, хоч воно в країні популярне і належить до традиційної ввічливості, зовсім недоречне в столиці Монгольської Народної Республіки — Улан-Баторі. Адже у жителів столиці нема вже давно ніяких стад, то чого ж їх випитувати на здоров'я їхньої худоби? І так залишуся при скороченому «Сайн-у!» з борту літака чехословацьких аероліній по трасі ОК-162. Сайн-у, Бугд Найрамдах Монгол Ард Улсин, добрий день, Монгольська Народна Республіко! .

Вісімнадцять кілометрів відділює улан-баторський аеропорт від центра міста. Вісімнадцять кілометрів шляху, обрамованого новими житловими масивами, промисловими комплексами, стадіонами і взагалі великими будівельними майданчиками. Чому пишу про такі, як з нашого погляду, звичайні і буденні справи? Вже й тому, що вони буденні для нас, але для колишньої кочівної Монголії це — її нове обличчя. Адже при народженні Монгольської Народної Республіки у 1924 році багато фахівців із Західної Європи твердило, що цій країні не вистачить ані одного тисячоліття для того, щоб позбутися своєї страшної відсталості. Та ще й дві-три десятиліття тому назад писалося про монгольську столицю Улан-Батор так, що нібито вона складається з сорока процентів мурованих будинків, а решта — юрти кочівних пастухів-аратів. В сьогоднішній півмільйонній монгольській столиці залишилися юрти вже лише в її приміських кварталах. А живуть в них ті, яким не так легко привикати до життя в багатопверхових будинках. Як-не-як, а життя монголів, яких у дванадцять разів менше від нас і живуть на території у дванадцять разів більшій за Чехословаччину, ніколи не обмежувалося нестачею життєвого простору. Тому монголам інколи тіснувато навіть в чотирикімнатній квартирі, і краще живуть у юрті, яка, правда, обмежується тільки одним приміщенням, але дає необмежені можливості будь-коли змінити місце перебування в рамках нескінченної території величезної країни. Тому й сьогодні можна в Улан-Баторі то тут, то там побачити на подвір'ях десятиповерхових будинків стояти юрти. Гарні, сніжнобілі, як у нас дачі — влітку в них живуть, а взимку — а зими бувають в Монголії суворі — краще переселяються на п'ятий чи там на десятій поверх у свою квартиру: все-таки з усім комфортом, електрикою, газом і водою зручніше. Адже сьогодні вже 95 процентів улан-баторських квартир підключено на центральну систему опотлення. Ба влітку навіть буває й таке, що монгольська сім'я до пізньої ночі засидиться перед кольоровим телевізором у своїй квартирі на десятому повер-

сі, а після закінчення програми спускається ліфтом на десять поверхів нижче. На подвір'я, заночувати у своїй «дачній» юрті.

На центральній площі Улан-Батора стоїть монумент: верхом на коні вождь монгольської революції Сух-Батор. Площа поійменована його іменем. Навколо монумента сидить чотирнадцять кам'яних левів-арсланів з міцними залізними ланцюгами в зубах — символами вічності й непереможності Монголії. Вождь революції показує правою рукою в напрямі сходу сонця. А неподалік монумента, в тому самому напрямі, яким показує Сух-Батор, піднімається в небо ліс будівельних кранів. То на покраїні площі імені Сух-Батора зводять новий універсальний магазин і новий готель. На перший погляд здавалось би, що площа — така собі звичайна, якими бувають будь-котрі центральні площі будь-якої столиці — сповнена людей, які завжди кудись поспішають, і автомашин, які поспішають ще більше. Проте, є тут й невелика різниця — площа Сух-Батора така велика, що здавалось би, ніби вона хоче пристосуватися до неосяжних просторів країни, якій верховодить. Для того, щоб її обійти кругом, можна спокійно найняти собі таксі. Або скористатися послугами міського публічного транспорту, що означає — сісти в автобус чехословацького виробництва, бо наші автобуси повністю обслуговують весь міський транспорт Улан-Батора. Але попереджаю — в ніякому випадку вам не вдасться обійти площу на велосипеді. З одного простого приводу — нема в кого позичити, бо Монголія, на різницю від інших азійських країн, вселосипедну сру розвитку людства обійшла мовчанкою. Монголи сіли з коня прямо на мотоцикл чи в автомобіль. І так сьогодні монгольські юнаки, в джінсах, з довгим волоссям і своїми косоокими і чорноволосими подругами на задньому сидінні мотоциклів ватагами ганяються центральною вулицею Улан-Батора — Ехтайвни гудамж, Проспектом миру. Так, як і в інших великих містах світу, ганяються їх ровесники. Адже молоді улан-баторці вже не живуть в колишній старій Урзі, а в сучасному місті, яке носить ім'я «Червоного Богатиря»...

ОЧИГДОР АЗ ОНОДОР — Мабуть, немає у світі ще одної країни,

Росте новий Улан-Батор.

де б учорашній день так різко відрізнявся від дня сьогоднішнього. Для того, щоб дати характеристику монгольського сьогодні, давно вже не вистачає трьох слів — кінь, юрта і гори. Для такої характеристики потрібно було б читати довгу лекцію. Лекцію про великий стрибок, який зробила Монголія єдиною у світі з феодалізму, обминувши капіталістичну стадію розвитку, прямо в будівництво соціалізму; про коми-ни її промисловості і багатопверхові будинки, які виростили на місці колишніх юрт; про високі врожаї пшениці, які вирощують в колишній країні пастухів-аратів; про трактори, які все більше розорюють тисячолітні цілинні землі; про співпрацю з останніми соціалістичними країнами, особливо із своїм найближчим сусідом — Радянським Союзом. І зовсім не потрібно наголошувати на тому, що це був якраз Радянський Союз, який першим подав і досьогодні подає руку допомоги своєму небагаточисленному сусідові. Вистачає для цього згадати тільки один з останніх пам'яток радянсько-монгольської дружби: промисловий комплекс на видобування і збагачування мідяної руди і молібдену в Ерденеті. Комплекс, оснащений за останнім словом техніки, сьогодні найбільший свого роду в Азії і взагалі один з найбільших у світі. А то ще недавно цими місцями вільно гуляли стада.

Але якщо б мені довелося характеризувати сьогоднішню Монголію лише в трьох словах, все-таки без вагання назву якраз ці три: коні, гори і юрти. Немає в цьому жодної задуманої екзотики — це світ, який не можна розглядати і оцінювати очима і критеріями європейця. Адже створила його культура, набагато старша за ту нашу, європейську. І створювала вона цей світ так, щоб це якнайбільше підходило жителю негостинних і суворо несприятливих континентальних умов у серці азіатського континенту. Тому юрти, тому й коні, а тому також кумис і традиційний одяг дел, який монголи вдягають при кожній нагоді, оскільки більш практичного одягу в цих місцевостях не вдалося придумати нікому, а всі останні, імпортовані одяги, в місцевих умовах не знайшли широкого використання. Можливо, в Улан-Баторі, але там інші умови, ніж, наприклад, в пустині Гобі.

Монахи жовтої ламаїстської релігії на чолі із своїм духовним вождем богдгегеном сталіттями втовкмачували бідним і відсталим аратам свої «правди» про нещастя, які приносить з собою червоний колір. «Якщо в тебе є батіг з червоною рукояткою, твої руки побагровіють кров'ю невинних жертв, а якщо в тебе ніж з червоною піхвою, тебе проштрикнуть кинджалом. А якщо на твоїх чоботах-гутулах знайдеться хоч би трішечки червоного кольору, звалишся з коня і покалічишся!». Зрозуміло, що під таким натиском ламаїстів червоний колір аж ніяк не користався в колишній Монголії великою популярністю. Страх з нього був серед релігійно затурканих аратів величезним. Якими тільки великими змінами повинно було пройти думання простих монголів, коли в 1921 році, під впливом ВЖСР, перемогла в країні під керівництвом Сух-Батора нова ідеологія, яка принесла з собою і червоний колір? А якими глибокими були ці зміни дещо пізніше, коли в 1924 році перейменували дотодішню столицю Ургу на сьогоднішній Улан-Батор, тобто місто «Червоного Богатиря»?

Багатьма іншими змінами відрізняється монгольське «вчора» від монгольського «сьогодні». Плескати в долоні, наприклад, було колись привілеєм монахів-ламів, коли з тіла мертвого або важко хворого рукоплесканням відганяли злих демонів. Нікому іншому плескати в долоні не

було дозволено, тільки ламам. А сьогодні оплески супроводять всі промови на мітингах чи то вже з нагоди Першотравня або монгольських державних свят на центральній площі Улан-Батора під монументом вождю Сух-Батору. Але не тільки там — і в інших місцях країни, адже вся Монголія зробила великий стрибок з феодалізму в найсучаснішу соціалістичну сучасність. З червоним кольором і оплесками, наперекір столітнім ламаїстським заборонам і забобонам. А також з багатством інших здобутків, які виборов собі народ колишніх пастухів-аратів на шляху з вчорашнього дня у сьогоднішній . . .

ЕРІЙН ГУРВАН НАДАМ — На березі улан-баторської ріки Тул стоїть великий стадіон. Зрозуміло, великий з погляду небагаточисленності монгольського народу. Він, правда, не такий великий, як празький спартакіадний Страгов, але в житті монголів йому належить не менш почесне і урочисте місце, ніж нашому Страгову. Щороку, в день річниці проголошення Монгольської Народної Республіки, який припадає на 11 липня, і кілька днів після нього, відбуваються на цьому стадіоні і в його околиці монгольські національні олімпійські ігри. Ерійн гурван надам, тобто «три змагання мужчин». Якщо по-нашому — надом, в якому змагаються в традиційній монгольській боротьбі бух барилдах, стрільбі з лука і кінних скачках. На цьому загальнонародному спортивному святі сходяться болільники з цілої неосяжної країни, і так широка околиця стадіона заповнюється в ці дні багатством палаток-майханів, автобусів, мотоциклів, автомобілів і, зрозуміло, коней. Оскільки кінь — гордість кожного монгола, тому й вони приходять похвалитися своїми найкращими кіннями якраз на «три змагання мужчин». А також приходять похвалитися своїм синком чи донькою, бо в надомових перегонах на тридцять аж п'ятдесят кілометрів змагаються тільки діти у віку від п'яти до дванадцяти років. Змагаються хлопці й дівчатка, бо в наш час надом вже не тільки змагання для мужчин.

В монгольській народній боротьбі бух барилдах беруть участь юнаки і чоловіки середнього віку. Якщо спортсменові вдасться покласти свого суперника на землю, він поступає у дальший тур змагання. Після п'яти турів вже учасникам, які ними пройшли, вручають звання: в шостому турі звання сокола — «Начин», в сьомому і восьмому звання слона «Дзан». Якщо хтось вперше стане переможцем надомового змагання, йому присвоюють звання лева — «Арслан». А того, хто в такому змаганні вже раз переміг і гордиться званням «Арслана», його при дальшій перемозі вже величають званням титана — «Аврага». Після трьох таких перемог він стає загальнонародним титаном «Даян аврага», а після четвертої — непереможним «Дархан аврага». А вже після того, коли він переможе знову, такого спортсмена називають Загальнонародним Непереможним Титаном — «Далай даян дархан аврага». За народною традицією носій такого звання ані не повинен був взяти участь в змаганні — вистачало, щоб він був присутнім на надомі і йому вручали перший приз. Правда, в наші дні це правило зняли, і він, якщо хоче цей приз завоювати, повинен і змагатися. Після кожного переможного змагання танцює переможець традиційний танець, який пригадає польот орла. Боротьба бух барилдах взагалі дуже популярна серед монгольського населення, а його переможці користаються на протязі цілого року, аж до найближчого надому, популярністю і славою народних героїв.

Не меншою популярністю користується і друга частина «трьох зма-

гань мужчин» — стрільба з лука, в яких звичайно беруть участь старші монголи. В стрільців з лука є й свій патрон — солдат Чингісхана Ес-сункі, про якого йде легенда, що нібито під час спортивних змагань, влаштованих всесильним володарем, він своєю стрілою збив камінь на віддалі п'ятсот метрів. Очарований його меткістю, володар дав збудувати своєму солдатові пам'ятник. А сьогодні цей камінь можна побачити серед експонатів Музею антропології і етнографії АН СРСР в Ленінграді. Правда, на стадіоні біля ріки Тул проходять живі змагання. Кожний спортсмен випускає двадцять стріл на різно віддалені мішені, а переможець завойовує звання «меткий» — «Мерген».

Однак, болільники, присутні на ерйін гурван надам з нетерпінням очікують особливо його останню частину — кінні скачки. У багатьох болільників змагається син чи донька, тому й не диво, що на лінії старту живо, як у вулику. Малі вершники проходжуються тут в прекрасних делах, батьки їх зворушені, неподалік стоять вичесані коні. Монгольські діти вчаться верхової їзди вже змалку, а коней до змагань також готують з позачерговою увагою. Їх власники випасають їх тільки на найкращій траві, піклуються про те, щоб на них ані трохи не подуло з юрти, ревниво слідкують за їх вагою і фізичною підготовкою. Молодого переможця, який після тридцяти або п'ятдесяти переможно подоланих кілометрів гордиться званням «Айргійн тав», вітає на останніх метрах перешем фінішем змагання багатотисячна юрба болільників піснею «Перший з десяти тисячей», а на честь переможців декламують оди, які називаються «юхоли». А призи для переможців інколи такі великі, що їх юні чемпіони не здатні навіть підняти. Але горді батьки вже якось допоможуть...

ГАНДАНТЕГЧИНЛІН — Вирватися хоч би лише на хвилинку з сучасності сьогоднішнього Улан-Батора, забути на мить на всі ті автомобілі, магазини і взагалі вуличний рух — справа нелегка. Нове, сучасне місто, яке виросло в останніх десятиліттях, залишило лише невеликі острівці, в яких можна подихати його історією. Чи не найвідоміший з цих острівців — єдиний досьогодні діючий ламаїстський монастир Гандантегчинлін, що в перекладі означає «Велика коляска, повна радості», найбільш відвідувана пам'ятка культури монгольської столиці.

На монастирському подвір'ї пурхають тисячі голубів. Стоїть тут також мільціонер, який пильним зором придивляється до всіх власників фотоапаратів, щоб ті внутрі монастиря не фотографували і не нарушували таким чином ходу богослужінь, які тривають від дев'ятої до десятої години ранку. Тихо входжу в центральний храм монастирського комплексу, де в групах за собою сидять в жовтих і оранжевих ризах, які навіюють враження скромності, ламаїстські монахи, що колективно вголос моляться. То тут, то там один з них б'є великими палицями до бубна діаметром в два метри, що висить на сильних ланцюгах в подібні драконів із стелі. Тоді всі лами — а їх тут коло сорока — піднімають руки до небес, в лівій в них дзвіночок, а в правій молитовний клин «очир», і дзвонять на славу Будди. Прицьому їм широкі рукави риз спадають аж до плечей, і на тобі, бідних монахів — чи не в кожного з них на руді японський електронний годинник найсучасніших марок. Як бач, дух сьогодні не зупинився ані перед брамами монастиря однієї з найстарших релігій у світі. Перед тими брамами, біля яких стоять на високих ніжках молитовні млиночки, які називаються «хурд». Дуже практичний винахід — на довгих паперових сувоях написано молитви, приклеєні до

бубна млиночка. Вистачає тільки покрутити клюкою — і вже молитеся. Не потрібно для цього навіть рота відкрити! Зрозуміло, як порядний турист піддаюся спокусі і також кручу клюкою бубника, вимолюючи собі приязні в ламаїстському небі, або поверхом вище, в небі буддійському, бо ламаїзм — тільки тибетсько-монгольський різновид буддійської релігії. Але хоч Гандантегчинлін досьогодні діючий монастир, відвідують його тільки два типи відвідувачів: старі віруючі монголи і юрби туристів, яких тут приводить допитливість і цікавість.

На подвір'ї монастирського комплексу стоїть й кілька споруд, подібних до гострих пірамід, які називаються субургамами. За ламаїстською вірою, десь далеко в Тибеті стоїть священна гора Кайлаша, яка для ламаїстів те саме, що для католиків Ватикан чи для магометан — Мекка. Порядному ламаїстському віруючому б належало хоч би раз в житті відвідати Кайлашу. А якщо це неможливо, то потрібно молитися біля субургама. І не тільки молитися, бо така молитва нагадує скоріше гімнастичні вправи. Віруючий повинен стоячи підняти руки над головою, зіп'ятими руками доторкнутися чола, грудей і живота, впасти на коліна, потім лягти на дошку, знову витягнути руки, залишитися хвилинку лежати, потім піднятися — і повторювати все від самого початку. Скільки разів віруючий ляже, стільки разів прокладає собі путь до Кайлаші. Правда, тільки мстрами, а до Кайлаші — сотні кілометрів. Чим частіше віруючий «вправляє» біля субургама, тим скоріше зміряє своїм тілом віддаль до священних льодовиків Кайлаші.

Правда, Гандантегчинлін, крім того, що він єдиний діючий ламаїстський храм монгольської столиці, є одночасно й місцем Вищої духовної школи, в якій навчаються не тільки монгольські студенти, але й служителі культу з інших країн, в тому числі з Радянського Союзу. В монастирі є і велика бібліотека рідкісних старих книг і рукописів з 70 тисячами томів на монгольській, ойротській, деванагірській і тибетській мовах, санскритською і дальшими мовами. Але сьогодні монгольські лами вже беруть активну участь у всіх галузях життя сучасної соціалістичної Монголії, беруть участь і у виборах органів народної влади. Монгольський уряд надає їм всебічну допомогу і підтримку особливо при відновлюванні старих храмів і монастирів, охороняючи і зберігаючи їх як архітектурні пам'ятники народної культури. Конституція Монгольської Народної Республіки забезпечує для всіх свободу віросповідання, але, зрозуміло, з одночасною свободою атеїстичної пропаганди. А найвищий представник монастиря Гандантегчинлін — хамба-лама С. Гомбоджав, доктор буддійської філософії, ще донедавна був і президентом Азіатської конференції «Буддисти за мир» і членом Президії Всесвітньої Ради Миру.

Відходжу із загробного світу культових пахоців, молитовних млинків, жовтих і оранжсвих риз знову у рсальний світ. З Гандантегчинліну відношу собі невеликий зверточок, яким мене обдарував один з монахів. Знаю, що в ньому — порошок, який після запалення здатний створити в моїй пряшівській квартирі точно такий культовий запах, як в монастирі «Велика коляска, повна радості» — Гандантегчинлін, віддаленому понад сім тисяч кілометрів . . .

ЧОЙДЖИН-ЛАМИН-СУМ — Історію Улан-Батора ніяк не можна уявити собі і без його дальшої архітектурної перлини — колишнього монастиря Чойджин-Ламин-Сум, тобто монастиря лами Чойджи, в якому сьогодні працює філія Державного центрального музею МНР. Напе-

рекір тому, що монастир збудували тільки в початку нашого століття, на його будівництво зідрали з убогих аратів 1821 кілограм чистого срібла. А збудувати його велів тодішній, за чергою восьмий богдгеген Джавдзансамба для свого молодшого брата Лувсандхайдава. Так було вже в ті часи завживано: як тільки хто ставав богдгегеном, в руках якого концентрувалася вся релігійна і світська влада, з цілої країни тут же збігалися в столицю Ургу близькі, але й далекі родичі, щоб і собі урвати свій пайок для себе. Зрозуміло, на рахунок бідних аратів. Чойджин-Ламин-Сум був до 1938 року діючим монастирем, а від 1942 року став філією музею, в якому сьогодні зосереджено найцінніші скарби творчості народних умільців: художників, різьб'ярів, вишивальниць.

У «Храм грізних богів», як ще інакше називають Чойджин, нас пускають й наперекір тому, що якраз — обідня перерва. Нема людей — можна краще оглянути експонати. Лише неподалік сидить у траві група молодих монгольських художників, відтворюючи на своїх малюнках прекрасні стріхи будинків музею. Ці стріхи загнуті вверху, нібито й справді б хотіли бути схожими на дерева, що оточують вступну браму в музей. А саму браму вартують кам'яний лев Арслан і леопард Барс, вимодельовані з пістрявих червоних, зелених, жовтих і синіх кружків.

Під опіку бере нас молода провідниця, що, так як і багато інших молодих монголів, плавно говорить російською мовою. В потемку храмової брами шкіряться на нас кривавими зубами і страшними кігтями маски демонів, грізні і дикі постаті з священними кинджалами «пурба» і громовладними клинами «очир» в руках. Виглядають дуже грізно, але це тільки на перший погляд. Бо насправді вони, за вченням ламаїзму, добрі демони, які вдягли страшні маски тільки для того, щоб оберігати перед злом. Звісно, не юрти бідних аратів — то відганяють тільки ворогів жовтої ламаїстської релігії.

Найцінніші художні скарби монастиря зосереджено в його центральному храмі. Для чужинця тут найцікавіші маски богів містерії Дзам, в яких колись танцювали на подвір'ях монастирів храмові танці. Дзам був колись ламаїстським святом, але сьогодні його вже в Монголії не побачиш. Останні вісті про Дзам походять від радянського монголіста Б. Б. Бамбаєва з 1926 року. В музеї Чойджин-Ламин-Сум збереглися фотографії з останнього Дзаму так само, як і маски для танців. Деякі з цих масок виготовлено з дорогоцінних матеріалів. Наприклад, маска демона Джамсрани зроблена з великого корала і важить понад тридцять кілограмів. Жаль мені монаха, який танцював у цій масці храмові танці. Як-не-як, він мусив бути таки здоровенним і міцним парубійком, бо танці тривали інколи цілий день, а то й кілька днів підряд. Сьогодні, правда, цих танців вже не танцюють, а маски стали звичайними музейними експонатами.

Увагу відвідувачів привертають до себе і далші, для нашинця незвичайні і небуденні експонати. Статуя найвищого представника колишнього монастиря Лувсандхайдава дивиться кам'яним поглядом в лице мумії ламаїстського кардинала Йонзана, який в кінці минулого століття помер в ході молитовного екстазу. Йонзана, муміфікованого в солі, посадили в позолочене крісло, з якого його злі муміфіковані очі досьогодні навіюють страх тому, хто в них задивиться. І взагалі в цьому музеї надзвичайно багато страхіття на голову одного, до того не підготованого чужинця.

Чужого відвідувача, однак, найбільше вражає і найбільше жаху йому

наводить пищалка, яка лежить посеред інших експонатів. Щось дуже сильно нагадує вона мені людську кістку. Так і є, підтверджує мій догад молода провідниця, пищалку зробили ламаїстські монахи з кістки двадцятирічної жінки, яка померла при пологах. А спритні монахи зробили з її кістки священну пищалку, щоб з неї висвистувати до ще більшої слави Будди. Якщо аж до цього часу здавалась мені ламаїстська релігія хоч би трішечки симпатичною, бо в своїй суті проповідує добро і любов до ближнього — як це роблять, правда, й інші релігії, але щось не дуже дотримуються того, — то тепер вона починає мені не подобатися, бо дуже вже в ній багато демонстративної жорстокості. Ніяк не можу відповісти собі на запитання, чому стільки зла вміщується на такій малій площині? І стільки демонів та страшних культових масок, яким справді найкраще підходить тільки послання музейних експонатів? Адже робити пищалки з людських кісток — неподобство, і не належить його робити нікому, ані колишнім ламаїстським монахам в початку нашого століття.

Все це, на щастя, належить вже минулому. Не так давньому, але все-таки — минулому. Вже після перемоги монгольської революції в 1921 році, але особливо в ході тридцятих років багато монгольських ламів кинули свої жовті і оранжеві ризи і пішли геть з монастирів. Здебільша вони ставали ремісниками, бо ремеслам вивчилися і в монастирях, заснували собі власні сім'ї, обзавелися дітьми. Монастирі опустіли, і так минуле Улан-Батора документують сьогодні вже тільки три історичні пам'ятники на території монгольської столиці: палац богдгегена, єдиний діючий монастир Гандантегчінлін і музей Чойджин-Ламин-Сум. Тільки маски, що шкіряться із стін, пригадують затуркане минуле...

ГЕР — Монгольські пастухи, що із своїми стадами кочують безмежними степами, від давніх давен дотримують звичаї, які стали неписаним законом: якщо самітнього подорожнього перестріне в степу вечір, він повертає кроки свого коня до найближчої людської оселі. Що в Монголії означає — до найближчої юрти, яка на монгольській мові називається «гер», і в якій йому не відмовлять в гостинності і нічлігу. Ми,

Типовий пейзаж монгольського степу.

зрозуміло, не кочуємо верхом, але автобусом, і нас трохи більше — двадцятичленна група чехословацьких туристів. Вже кілька годин подо- рожуємо в напрямі на схід від Улан-Батора, в туристичний осередок Терелж. Обіч шляху вже десятки кілометрів лише самий степ, оку ні на чому спертися. Хіба що час від часу забіліє вдалині білосніжний грибок самітньої юрти, промчить степом вершник в традиційному делі або від своєї підземної схованки дивиться на нас монгольський бабак — тарбаган. Аж, нарешті, сходимо з головного шляху і степовою доріж- кою, вимощеною кінськими копитами, підходимо до самітньої юрти.

Автобус ми залишили неподалік юрти, бо так цього вимагають пра- вила доброї поведінки. Автобус чи кінь, все одно — найменше тридцять метрів від житла. А коні ще й з іншого приводу — щоб на них не повія- ло димом з юрти. Біля юрти пасеться коло двісті овець, а недалеко від них відпочиває в степовій траві стадо кобил. В роздумах сидить біля юрти і верблюд із сумними очима: навіть його два горби, і ті його не слухають, бо один звис вліво, а другий — направо. Діти стараються з допомогою засилки на довгій жердині спіймати малого жеребчика. Перед юртою сушать баранячі шкіри і куски баранини. А коло того всього бігає пара собак, погляд яких не віщує нічого доброго. Особливо незнайомим чужинцям.

Перед порогом юрти вітає нас чорноволося усміхнена господиня в чер- воному делі, підперезаному поясом. Привітно і безпомічно усміхається, не знаючи російської мови, якою говорить стільки, скільки й ми — монгольською. Про всяк випадок держить рукою обох собак, боїться, щоб вони нас не зобидили. Степові аратські собаки не привикнуті до гостей, а оскільки їх основне завдання — стерегти стадо, то вони зви- чайно таких невідомих відвідувачів і не питають, звідки ті приходять. Навіть тоді ні, коли цих відвідувачів так багато, як нас. Господині юрти, однак, така юрба гостей не заважає, і вона всіх нас жестом запрошує в юрту, в яку входять дверима, спрямованими завжди на південь — для щастя. Ззовні мені здається, що в юрту нас не влізе ні половина — такою маленькою вона виглядає на перший погляд. Але це тільки оп- тичний обман, бо всі вже сидимо в юрті, а місця в ній ще залишилося — хоч танцюю. Лише в юрту потрібно входити обережно, щоб не на- ступити на поріг, оскільки це приносить обійстю нещастя. Правда, нас про це попередили заздалегідь, і так приносимо господині в юрту саме тільки щастя. А також кілька чехословацьких сувенірів на згадку.

В юрті вистачило не тільки місця для нас, але й для цілої юрби дітей, які кинули ганятися за жеребчиком і прийшли подивитися на невідомих відвідувачів, які завітали в їхній «гер». Сидимо, роздивляємося, скільки ще в юрті залишилося вільного місця. Житлоплощі тут і справді виста- чає, потрібно тільки знати все поскладати і розмістити так, як нале- жить. Адже досвід кочівників складався і вдосконалювався на протязі століть, і так в юрті кожному предмету відведено своє постійне місце.

Юрту завжди ставлять єдиними дверима в напрямі на південь, до сонця. В її північній частині, напроти дверей, почесна лава, яка нале- жить господареві юрти і на якій звичайно сідає з ним і найпочесніший гість. У східній і західній частині оселі — ліжка. І взагалі — права, тобто східна частина юрти належить господині з усіма її варишками, каструлями, мішками з баранячої шкіри, в яких вона переховує молоко, сири і кумис. Там же стоїть і шафа, на якій звичайно наклеєні фото- графії синів, рідних і монгольського космонавта Гуррагчі. В лівій, за-

хідній частині юрти — царство її господаря. В його шафі звичайно переховуються ветеринарні потреби для охорони стада і мисливські потреби. На стінах відведено постійні місця для батога, кінської збруї і сідла, кинджала і табакерки. Під ліжком — чоботи для їзди верхом, А в дальших просторах — чемодани і коробки, в яких зберігається останнє добро. Але сьогодні не можна уявити собі юрти і без радіоприймача, швейної машинки, нікельованих ліжок і багато інших речей, яких колись в юртах не було. Юрта — житло дуже практичне, його можна розібрати за годину, а за дві години звести на зовсім іншому місці. Але сьогоднішні монгольські пастухи при переміщуванні стад вже не в'ючать своє добро на верблюдів, бо в юртах його вже назбиралося стільки, що його не перевезти і цілим караваном верблюдів. І так сьогоднішні арати радніше зачекають, ніж з артилі або з сомонного (окружного) центра підкинуть вантажну автомашину, щоб юрту перевезти цілою, без зайвого розкладання і складання . . .

АЙРАГ — Сидимо в юрті, а гостинна господиня частує нас кумисом. Спорожнюємо чашечку за чашечкою цього цілющого напою з кобилячого молока — і де лише набралось в юрті стільки чашечок? Напевно, в кожній добрій монгольській господиньки є їх в запасі чимало, бо монголи взагалі люблять сходитися на такі кумисові сидіння, особливо в період довгої і холодної зими. Але слід сказати, що цей цілющий напиток називаємо кумисом тільки ми, бо на монгольській мові він називається «айраг», а слово «кумис» в Монголії невідоме. Айраг вміщує в собі і невелику частку алкоголю, але для того, щоб людині стало з айрагу весело і вона відчула, що починає її брати похмілля, потрібно було б випити айрагу на менше чотирьох-п'яти літрів. Правда, айрагу властиві й цілющі властивості, і так сьогодні працює в країні вже кілька санаторіїв, в яких хворих лікують якраз айрагом та різними айраговими процедурами.

Але айрагу, крім благодарних цілющих властивостей, приписують ще одне послання, яке монголи зберігають з давніх давен. В монгольських юртах завживано гарний звичай: якщо господар юрти відходить з дому кудись на довший час, а звичайно робить це верхом на своєму улюбленому коні, то його жінка або донька обливає його ліве стремено айрагом. Це — традиційне побажання щасливої дороги і швидкого повернення. Але сьогоднішні монголи перенесли цей старовинний звичай і в сучасність, правда, з певним пристосуванням до сьогодення. Багато монгольських студентів навчається у вузах Радянського Союзу і так, коли кінчаються літні канікули, з Улан-Батора звичайно виїжджає в Москву спеціальний поїзд із студентами, для яких розпочинається новий навчальний рік. Локомотив цього поїзда відходить звичайно з улан-баторського вокзалу білим. Не цілий, тільки з лівого боку . . . То від айрагу, яким локомотив, а особливо його колеса, обілляли монгольські мами, які проводили своїх дітей в далекий світ за освітою, з побажанням, щоб щасливо доїхати і скоро повернутися додому. Ба навіть монгольські друзі мені розповідали про те, як літак, яким з Улан-Батора в Москву відлітав монгольський льотчик Жухдердемідін Гуррагча, щоб потім разом з радянськими колегами здійснити спільний космічний рейс, полетів з улан-баторського аеропорту з білими передніми колесами шасі. Білими лівими колесами. Також від айрагу, яким горда мати майбутнього космонавта прощалася з сином, бажаючи йому щасливої дороги в космічні простори. А коли вже космонавти міжнародного радянсько-

монгольського екіпажу Джанібеков—Ковальонок—Савіних—Гуррагча літали навколо Землі, перед юрту в пустині Гобі, в п'ятдесят кілометрів від Гурван-Булагу, вийшла старша монголка в урочистому делі і виляла з чашечки в напрямі неба трішки айрагу з словами: «Хай щасливою буде ваша золота дорога, синочки мої!» Мама космонавта вже не обликала айрагом ліве стремено його сідла — її син як перший у світі монгол осідлав набагато сильнішого і швидшого космічного коня.

Коли ми в гостинній юрті доскочу скуштували лагідного кумису, вибачаюсь — айрагу, нам якось колективно закортіло поїздити верхом на кониках, прив'язаних недалеко від юрти. Виходимо перед юрту, де нас її господар охоче, одного за одним, завчає у таємниці їзди на степових конях. Провірюємо собі своє вміння, але виходить в нас бідно. Справа в тому, що монгольські вершники ніколи не сидять в сідлі, а стоять в стременах, а це нам справляє найбільші затруднення. На допомогу своєму батькові-вчителеві підійшов верхом його п'ятирічний син. Здається нам, що він знав скоріше їздити верхом, ніж ходити — так держиться в стременах, ніби зрісся з конем. Не можемо налюбуватися, як малий вершник і кінь розуміють один одного. Хлопчикові лестить наша увага і він демонструє нам різні трюки. Тепер вже розумію, чому в монгольському державному цирку нема номерів джигітської верхової їзди. «Джигітів» з європейських цирків би в монгольському цирку, можливо, і засміяли, бо вміння верхової їзди з усіма трюками звичне чи не для кожної аратської дитини.

Прошу господаря юрти, коли виходить на мене черга вчитися, щоб по можливості вибрав для мене якусь смирну кобилку, бо верхом я їздив раз в житті, та й то було вже дуже давно. Господар юрти і коня тільки з подивом крутить головою, не розуміє зовсім такого чудного бажання, але все-таки вибирає для мене ту найсмирнішу клячу, яка є в його стаді. Та й на тій кобилці сиджу як мішок картоплі, але як пояснити охочому вчителеві, що з мене був би поганий монгольський джигіт, бо в мене вдома не то що коня, а й звичайної вуздечки немає? А кобилка, яка зі мною мучилася в монгольському степу, напевно, вже якось ту ганьбу переживе . . .

МОРИН — В державному гербі Монгольської Народної Республіки зображено, крім інших символів, і силует коня, на якому богатир — батор мчить до сходячого сонця. А в Музеї Революції в столиці Улан-Баторі, крім багатства інших експонатів, що засвідчують славне минуле країни, стоїть у вітринах й чимало цікавих листів. Здавалось би, що ці листи не мають нічого спільного з останніми музейними експонатами. Автори листів — генерали, але й звичайні солдати Червоної Армії, а дати цих листів — з початку сорокових років. Тобто з років війни. Та й тематика в цих листах спільна: коні. Власне, подяка за коні, бо у своїх листах радянські генерали і солдати щиро дякують монгольському народові за те, що виплевав таких коней, які по-монгольськи називаються «морин». Коней, які дотягли радянські гармати аж в Берлін.

Півмільйона коників подарував у ході війни монгольський народ Червоній Армії, носячи так і свою частку в перемогу над фашизмом. Невеликих зростом, з пишними гривами, непомітних і скромних, зате витривалих. Коли вже виснажувалися важкі трофейні стейерські коні, коли потіли і вибивалися з сил коні інших порід, на скромному монгольському коникові не було помітно ані тої найменшої втоми. Коли кінський склад артилерії косили різні епідемії, і їх потрібно було виклю-

Іван Труш. Портрет Івана Франка, 1903.

Іван Іжакевич. Ілюстрація до оповідання І. Франка «У кузні», олія, гризайль, 1948.

чати із складу, а то й ліквідувати, монгольський кінь ані не чихнув. А коли в лютих зимових нічних морозах, почуючи на поході просто неба, інші коні масово замерзали, монгольські коні, привикнуті до того з дому, тільки дихали один на одного парою і встое витримували і ті найлютіші морози. Та й сіна ніколи не просили: вистачало їм соломи з стріх сільських хатин, що зустрічалися на їхньому переможному шляху Європою. І трохи води та солі. Так аж до Берліна, до переможного кінця. Не заради своєї слави. А також не заради листів подяки монгольським коневодам від радянських генералів і солдатів, що зберігаються у вітринах Музею Революції. Малий, непомітний монгольський коник скромно тягав, аж дотяг до перемоги.

Колись монголи звикли говорити про себе: «Монгол без жінки — нічний попрошайка, а монгол без коня — денний жебрак!», або ще в іншій формі — «Монгол без коня — не монгол!». Твердять це монгольські прислів'я і сьогодні, але вже давно не ті часи, коли монголи пересувалися з місця на місце тільки верхом на коні. В улан-баторські вулиці верхом вже не впускають, і наперекір тому, що предки сьогоднішніх коней дотягли в другій світовій війні переможні радянські гармати аж за брами Берліна. Ще десять років тому назад можна було у вулицях Улан-Батора бачити транспортні знаки, яких, мабуть, не можна було бачити в жодному іншому великому місті світу. На цих знаках було намальовано коня, перекреслено двома поперечними смужками, що означало: вхід верхом заборонено. А це — при всій повазі і пошані монголів до коней. Сьогодні вже цих транспортних знаків нема — порозуміли їм і ті старші арати, які приходили в Улан-Батор здалека і приходили в нього вперше у своєму житті. Коней в місто вже не впускають. І так єдиним конем в місті залишився той кам'яний, на якому сидить Сух-Батор.

Скотарство вже кілька століть тому назад стало основною галуззю монгольського народного господарства і одночасно зумовило створення специфічної скотарської термінології. Ця термінологія настільки деталізована, практична і лаконічна, що створити її може тільки народ з великим і довголітнім досвідом в даній галузі. Користаючись скупою у виразах, але точною у змісті термінологією, монгольські коневоди, наприклад, тільки для назви кольору коней вживають у монгольських діалектах понад триста назв. Так що слово «морин» означає коня тільки взагалі як тваринний вид, неконкретний, але якщо вже йдеться про конкретну, дану тварину, то тут є багатство можливостей назвати коня за критеріями зовнішнього виду, способу його ходи, способу його використання в господарстві, ба навіть існують 54 терміни, які використовуються для встановлення віку коня по його зубах, понад сто назв, які визначають коней по характеру, з чого стає для нашинця ясне тільки одне: в Монголії кінь майже ніколи не кінь, тобто «морин»...

ХЕНТЕЙ-НУРУ — Сьогодні неділя, вихідний день, і так відправляємося з Улан-Батора відпочити в гори. В Хентейські гори, що на схід від столиці і які вищі за наші Високі Татри. Їх найвища вершина — гора Асралт висока 2800 метрів. Автобус монгольського молодіжного туристичного бюро «Дзалуучууд айялагч» везе нас у Дзун-Мод, аймачний осередок Центрального аймаку (області), одночасно й улюбленого місця відпочинку жителів столиці. Цікаве місто цей Дзун-Мод: при своєму населенні в сім тисяч душ керує життям аймаку, більшого за територію всієї Словаччини. А до того ще на території цієї області лежить, прав-

да, як самостійна адміністративна одиниця, і майже півмільйонна столиця Улан-Батор. Але аймаку верховодить семитисячний Дзун-Мод, що в перекладі означає «Сто дерев».

Подолуємо сто кілометрів прекрасним осіннім монгольським степом в заповідник недалеко Дзун-Мода. Браму заповідника відкриває нам усміхнена стара монголка в традиційному делі. І в чобітках наймоднішого фасону, які їй замінили традиційні чоботи-гутули. Входимо в праліс, якого ніхто не садив, ніхто не сів, недоторканий і непролазний. Ще кілька кілометрів важкопрохідним лісовим шляхом, і ми на широкій галявині, тобто на призначеному місці. В туристичному осередку посеред заповідника людно, адже сьогодні — вихідний.

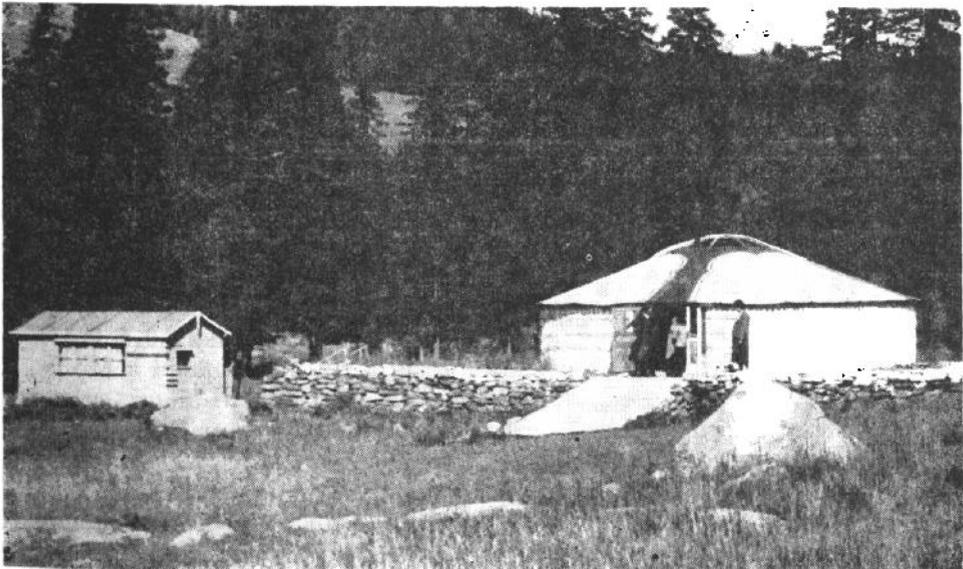
Центром цілої рекреативної області біля Дзун-Мода служить велика біла юрта, яку перетворили в традиційну монгольську ідальню. Простору, теплу, якій не страшні жодні вітри чи морози. З Улан-Батора приїхали з нами і дівчата, власне, поварки з готелю «Дзалучууд», і тут же взялися за готування шашлика. Привезли з собою і цілого барана — і що тільки з ним будемо робити? «Це вже наша справа» — запевняють нас дівчата. А ми розповзаємося по всьому ареалі відпочинку, переплітаючись з відпочиваючими монгольськими сім'ями, які групами розсілися у високій траві — і також готують собі шашлик. Весь ареал відпочинку лежить в оточенні гір. На одній з них, на яку нам вдалося і вилізти, стоять руїни колишнього ламаїстського монастиря Мадшир. В давнині грізного, сьогодні сірого і мовчазного. У 1942 році тут ламаїстські монахи, підтримувані закордонною реакцією, затіяли контрреволюцію. Сильно озброєні, вони перетворили гірський монастир в неприступну фортецю. Солдатам Монгольської Народної Армії довелося брати монастир штурмом. Від контрреволюційних монахів не залишилося ні сліду, а від монастиря-фортеці — лише кілька розвалин. І ще великий мідний котел, в якому колись можна було в дні релігійних свят варити баранину відразу для 1800 прочан. Було з чого, адже пастухи з близької і далекої околиці не тільки що приносили монахам багату данину і подарунки, але й піклувалися про багатотисячне стадо худоби, яке належало монастирю. Сьогодні цей котел лише музейний експонат, в якому вже давно не варять — нема монахів, нема вже і прочан. Тільки туристи кидають в котел дрібну монету, щоб колись в ці прекрасні місця ще повернутися. А уряд МНР вже планує звести монастир Мадшир до його первісної подоби — як народний пам'ятник культури.

Мідяний котел, правда, лише один з експонатів музею просто неба, який розкинувся тут же, в ареалі відпочинку. Рядом з ним стоять і подивугідні старомонгольські скульптури, докази того, що життя монгольського народу ніколи не було повністю кочівним і що вже тисячі років тому на території країни існували й постійні селища, на місці яких сьогодні проводять розкопки монгольські і радянські археологи. І викопують, крім іншого, і прекрасні шедеври художнього мистецтва, як скульптури в ареалі відпочинку біля Дзун-Мода.

Наближається пора обіду. Наші дівчата — монгольські поварки вже чекають нас з готовим обідом. Злізаємо з навколишніх вершин, обвішані фотоапаратами, бо такої небаченої краси, як в монгольських горах, навряд чи ще колись в житті побачиш. Але так само невідомо, чи так скоро ще дістанеться нам в руки і сабля з пресмачним баранячим шашликом. Бо хоч і баранину в нас дістати можна, нема того досвіду з готування баранячого шашлика, як в монгольських дівчат-поварок з го-

телю «Дзалучууд». А немає також кумису, яким запиваємо шашлик, і білосніжної юрти, що стоїть в тіні заповідникового праліса в монгольських горах...

НАЙРАМДАЛ — Ім'я нашого провідника Тюмена Жаргала означає в перекладі «Десять тисяч щасливців». А ім'я його друга, секретаря улан-баторського Міського комітету Монгольського Революційного союзу молоді Баладажгана означає в перекладі «Мала сталь». Звісно, і монгольські батьки при народженні своєї дитини бажають їй тільки того найкращого і стараються вибрати для неї те найкраще і найбільш підходяче ім'я. Але щоб повернутися до нашого провідника Тюмена. В моїй батьківщині, на Університеті імені Палацького в Оломоуці, він не так давно закінчив філософський факультет. Але цього, здається, було Тюмену замало і зараз він навчається в улан-баторському Політехнічному інституті. Хочу, однак, підкреслити, що Тюмен звичайний, типовий молодий монгол сьогодення і ніякий не виняток. Просто, молодда людина, яка хоче чим більше знати і чим більше віддати своїй батьківщині, колись одній з найвідсталіших країн світу. А про те, що він не сам і що таких молодих людей в країні багато, свідчить і статистичний факт, що в наші дні на кожних десять тисяч душ монгольського населення припадає 260 студентів або випускників вузів. Згаданим коефіцієнтом випередила Монгольська Народна Республіка не тільки найрозвиненішу країну Азії — Японію, але й такі розвинені західноєвропейські країни, якими є Франція чи ФРН. Сьогодні молоді монголи навчаються у вузах і в середніх школах понад 130 спеціальностям. У вузах і середніх школах власної країни, але передусім в країнах друзів — пайбільше в Радянському Союзі, але також в Чехословаччині, НДР і Польщі. Тому й ніщо дивуватися, що Тюмена не задовільнив один вуз. Монголія потребує власних спеціалістів як сіль: людей мало, а просторів для освоєння у країні — безмежно. Така жадоба знань й цілком зрозуміла в країні, яка в 1921 році, коли в ній перемогла народна революція, мала

Біліє юрта одинока...

тільки одну основну школу в ламаїстському монастирі в Урзі, яку відвідувало лише кілька десятків синів родішніх монгольських володарів. А в 1983 році вже була в Монголії 581 середня школа, університет імені маршала Чойбалсана і вісім дальших вищих навчальних закладів.

На сьогоднішній підвечір домовив мене Тюмен зустріч з секретарем улан-баторського МК Ревсомолу, і так в своїй кімнаті молодіжного готелю «Дзалучууд» приймаю трьох гостей: редактора острівської «Младей фронти» Зденька Тіхошляпка, «Десять тисяч щасливців» і «Малу сталь», тобто Тюмена і секретаря Баладажгана. Всі четверо говоримо російською мовою, так що нема ніяких мовних бар'єрів, і прес-бесіда, як спочатку виглядала наша зустріч, швидко міняється в звичайну дружню розмову молодих людей. Говоримо і про дівчат, про футбол і про московський молодіжний фестиваль, про якість монгольського пива, але й про набагато серйозніші справи.

Баладажган знайомить нас з діяльністю монгольського Ревсомолу, який сьогодні налічує 236 тисяч членів. Недавно він повернувся із Всесвітнього фестивалю молоді і студентства в Москві, де побував у складі 540-членної монгольської делегації. Згадуючи її, Баладажган підкреслює, що в склад делегації було не так вже легко потрапити: її членами стали лише ті молоді люди, які своєю трудовою ініціативністю чимось відзначилися в передфестивальному русі молоді. Правда, додає Баладажган, передфестивальний рух давав молодим людям великі можливості відзначитися трудом на таких загальнодержавних будівництвах молоді, якими є в країні будівництво рудного комбінату в Ерденеті, цементного заводу в Хутулі, високовольтної лінії електропередачі з Булгана в Хархорін, будівництво Палацу піонерів і Центра матері й дитини в Улан-Баторі і под. А також, зрозуміло, було багато можливостей відзначитися і в сільському господарстві при освоєнні цілих земель, оскільки рослинницьке виробництво в країні ще тільки в початках.

Правда, друга частина вечора була ще приємнішою. Тюмен підготував для нас після вечері дальший сюрприз — вечір дружби з монгольською молоддю, на якому ми привітали групу медичних сестер і молодих лікарів з улан-баторської стоматологічної поліклініки. Такі собі, нормальні і приємні дівчата, модно вдягнені і балакучі — одним словом, зовсім не відрізняються від тих наших. Хіба що трохи косішими очима і смуглявішими обличчями. Говоримо про свою роботу, про свої хоббі, про свою країну і взагалі про своє життя. Обмінюємося сувенірами, і так молода монгольська лікарка по імені Найрамдал стає власницею книжки фотографій про Словаччину, а я в свою чергу — іграшки волохатого яка, типового обивателя монгольських степів. Признаюся, було й трохи шампанського, бо в цьому відношенні в Монголії ті ж самі звичаї, ніж у нас. Так само, як в нас і багато інших спільних звичаїв, мет і прагнень, адже живемо в одній сім'ї, хоч і віддалені від себе сім тисяч кілометрів. Але за здоров'я таких прекрасних молодих монгольських людей, як медсестри і лікарки з улан-баторської стоматологічної поліклініки, чи мої нові друзі — «Десять тисяч щасливців» і «Мала сталь», тобто Тюмен і Баладажган, варто підняти бокал шампанського. А, між іншим, ім'я молодого улан-баторської лікарки Найрамдал означає в перекладі — «дружба»...

ЛЮДВІК ШТЕПАН

ДАВНЯ ПІСНЯ

Улітку біля воріт садиби
не раз висиджував батрак
В червоних очах пітьма
а в кишнях старий вітер

Ніколи як хлопці ми його
не зрозуміли

Чекав із порожньою долонею
якій вже давно не було звичкою
дати більше
ніж хороше слово

БІЛЬ

Учора принесла ти біль
І відтоді болиш
як восени той перший сніг

До мене сиплеться
вже нагота
Дні водять мовчазність

Коли ж бо слово підніметься
то зразу замкнене воно життям

Болиш
Сказати як тобі це
даремно щоб не брати слово
Потрібно мало — бачиш
кохання ходить
чекати на сича

Коли ж не зрозумієш цього —
тоді сльоза накрапне з оченят

СОН

Не доторкайся мене
Мої соки висушились
а в гірському масиві похитливості
потік блукаючої крові вичерпався

Не лунає пісня
І в день у відкритих очах сплю
Аж до ранку на подушках блукає
струмочок співу:

Ей шугай шугай
голову йому у полі відтяли

З чеської переклав МИХАЙЛО ДРОБНЯК.

ЯРОСЛАВ ГОЛОУБЕК

ЩО ІНШЕ

Сьогодні після обіду
до нас хтось дзвонив
і говорив про Денисію Вірт
Але ж вона вмерла
Прецінь давно вже вмерла
Мене охопила недовіра до телефону
так само як до книг про кохання

СКАЖИ КОЛИ ЦЕ БУЛА ЛЮБОВ

Друзі і твої коханці
відправники постскриптів і анонімок
дантисти що плачуть над нищівним часом
гомосексуалісти перед вітринами бюро оголошень
п'яниці спантеличені таємницею урбанізму
поети — дуалісти рідного села і страхіття античастинок
скульптори
шахтарі з віршем алкоголю на прогульній зміні
актори виступаючі в своїх напівролях
святкові колони випробуваних і відкинутих
натовп солістів
і німе соло натовпу
незалежно від кольору тіл і голосів
скажи мені...

ШАХИ

Білий: Незнання
не гріх

Чорний: Незнання закону
нікого не виправдовує

Білий: Не відкладай на завтра
що сьогодні можеш зробити

Чорний: Ранок
вечора мудріший

Король з королевою
шукають відвернуті обличчя чвар
Мат

З чеської переклав МІЛАН БОБАК.

МИКОЛА ПЕТРЕНКО

ПАХНУТЬ ЧОРНОБРИВЦІ ПІД ВІКНОМ

* * *

*Розум наш, величний і надійний,
Висушать проблеми світові:
В голові зароджуються війни —
Зводьмо ж барикади в голові.*

*Зводьмо загорожі цюнайвищі
Понад владність мурів і границь,
Відтіснім криваве бойовище
Дзвоном роззолочених пшениць.*

*Зупинімось у нестримнім гоні,
Позабудьмо й згадки про війну, —
Хай з блакиті кине нам в долоні
Жайвір замузичену струну.*

ПРИЛІТАЛИ ІНОПЛАНЕТЯНИ

*Прилітали інопланетяни —
Серед ночі спалах ніжно-синій.
Прилітали інопланетяни —
Приземлились посеред Хатині.*

*Чом не там, де співи і буяння,
Де земля квітує пишним раєм?
Є на світі центри притягання,
Про які ми знаєм і не знаєм.*

*Прилітали мудрі і зухвалі,
Збуджені, турботливі, гостинні.
Прилітали — і в німії печалі
Кам'яніли посеред Хатині.*

*Прилітали інопланетяни —
Перед ранком відлетіли, скрушні.
Прилітали Петри та Івани —
Над Хатинню плачуть їхні душі.*

ЗА ЗВУКОВИМ БАР'ЄРОМ

Лежить земля, немов шалений м'яч,
Летить світами сонячно й грозиво.
За звуковим бар'єром мій слухач —
Чи дожене його в польоті слово?

У швидкості снуються віражі,
Уста шепочуть — а слова позаду.
І вже здається: не знайти межі,
Щоб нас звела на раду, на розраду.

Тепер кричи в пустелі — хай літак
В шаленім гоні обганя ракету —
Як обганяє пісню глухота,
І слово в горло поверта поету.

А мимо — долі, зорі і світи,
І поле, поле всесвіту безкрає.
Між звуковим бар'єром — я і ти,
І слово теж прискорення шукає,

І слово перескакує із трас,
Щоб із душі — та в іншу душу прямо,
Щоб у світах не розгубити нас,
Щоб поєднать вогнистими мостами.

«Жовтень», № 1, 1986 р.

РОМАН КУДЛИК

НОВЕЛА ПРО РОМАНА

«... А там Роман воли пасе,
Катерина воду несе».

Народна пісня.

... А вже на того Романа
гостриць султан ятагана,
сукає орда аркани ...

Тільки ж де вони? Поцезали,
ворон кості їхньої не занесе.
А Роман собі далі воли пасе,
а Катерина йому воду несе! ...

... А вже на того Романа
шляхта вируша захланна,
«круль» нацьковує уланів...

Тільки ж де вони? Поцезали,
ворон кості їхньої не занесе.
А Роман собі далі воли пасе,
а Катерина йому воду несе...

... А вже на того Романа
сунуть танки із хрестами,
ждуть Освенцім і Майданек...

Тільки ж де вони? Поцезали,
ворон кості їхньої не занесе.
А Роман собі далі воли пасе,
а Катерина йому воду несе...

... А вже на того Романа
ціляться ракетоплани
нашпиговані ураном...

А Роман собі далі воли пасе,
а Катерина йому воду несе...

А Роман воли свої пас і пастиме,
а Катерина воду несла і нестиме!

* * *

Підгодовую мурах.
Висипаю жменю цукру,
а тоді спостерігаю,
як, вигинаючись, несуть
в мурашник вони кристалики,
мов вантажники в крамницю
з білим борошном мішки...
Хто-зна, що зі мною сталося...
Здитинів?
Чи підсвідомо,
починаючи з мурах,
сплачувати борги узявся
травам, птахам і деревам,
квітам, звірині і водам,
всьому,

на ім'я — природа,
щоб,
коли прийде мій час,
міг
із совістю спокійною
злитись з нею назавжди? . .

* * *

Берези
одірвались від землі
і в небо плинуть,
мов струмочки диму
з різдвяних коминів
у лемківському селі . . .
Так прямовисно,
наче те село,
в якому я
мав сіяти овес,
а літніми прозорими ночами
дівча співає
під Кичерою стрічати,
в січневу ніч,
в сорок четвертій році,
димами
ген під зорі одструміло . . .
. . . На долю нинішню
не скажуся своєю.
Та от чомусь дими,
дими березові,
мені навіяли
неспокій дивний:
що, може, із найкращим у житті
я мимоволі
розминувсь безповоротно . . .

«Жовтень», № 1, 1986 р.

СТІЙКІСТЬ

Все пробачаю — борги, дурість і пиху,
Літами з душі витру біль гіркого плачу.
Все я забуду — радість, байдужість, лихо:
А приниження не прощу!

Все перелічу, все стократно згадаю —
Танками в пам'яті відгуркотить війна.
Біль проминає, радість швидко минає:
А мій сором не промина!

Доленько мила, так і повинно бути —
Щудиться пам'ять від ляпасів та проклять.
Як би хотів я всі печалі забути:
А приниження кай болять!

Нехай дім для душі гідність мені змурує,
Нехай чужа непохитність мене жити навчить.
Принижусь мовчки — затямлю, собі повік не дарую
Раба, що в душі пищить...

ПОЧАТОК

Всі пагони — подібні навесні,
Вони ростуть однаково зелені.
Майбутні бур'яни й майбутні клени
Зеленотрав'ям встромлюються в дні.
Зелені пальці цупко ловлять вітер,
Хитаються, підводяться, встають,
Зеленими ротами воду п'ють,
Зеленими ножами тнуть повітря.
Ім ще рости.
В тополі на плечах
Ще небеса остудять білі скроні.
Впаде ще осінь кленам на долоні,
І жолудь опадє на теплий шлях.
А спершу — все трава: дуби й осот;
Усе підряд — пирій, тополя й жито.
Колеса та зима залишать жити
Лише єдиний пагін з п'ятисот...
Зелений спис протнув подушку глини.
Шануй це вістря — парості не рви.
Дерева починаються з трави.
Як всі рослини.

(Із книги «ГОЛОСИ», Київ, 1981 р.)

**ДО 130-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
І 70-РІЧЧЯ З ДНЯ СМЕРТІ ІВАНА ФРАНКА**

ІВАН ФРАНКО

* * *

*Грималь! Благодатна пора наступає,
Природу розкішна дроз пронимає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє буркливий,
І з заходу темная хмара летить —
Грималь!*

*Грималь! Тайна дроз пронимає народи, —
Мабуть, благодатная хвиля надходить...
Мільйони чекають щасливої зміни,
Ті хмари — плідної будущини тіни,
Що людськість, мов красна весна, обновить...
Грималь!*

* * *

*Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені!*

*Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить
Чисту любов!*

*Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!*

*Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати.
В праці сконать!*

Гімн

ЗАМІСТЬ ПРОЛОГА

Вічний революціонер —
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, —
Він живе, він ще не вмер.
Ні попівські тортури,
Ні тюремні царські мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпionське ремесло
В гріб його ще не звело.

Він не вмер, він ще живе!
Хоч від тисяч літ родився,
Та аж вчора розповився
І о власній силі йде.
І простується, міцніє,
І спішить туди, де дніє;
Словом сильним, мов трубою,
Міліони зве з собою, —
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По верстатах ремісницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тільки він роздається,
Щезнуть сльози, сум, нещастя.
Сила родиться й завзяття
Не ридать, а добувати,
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революціонер —
Дух, наука, думка, воля —
Не уступить пiтьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавина,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов огонь,
Розвидняючийся день?

ПІСНЯ І ПРАЦЯ

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця відрадо в дні горя і сліз,
З хати вітця, як єдинеє віно,
К тобі любов у життя приніс.

Тямлю як нині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого життя.

«Мамо, голубко! — було налягаю. —
Ще про Ганнусю, шумильця, вінки!»
«Ні синку, годі! Покиль я співаю,
Праця чекає моєї руки».

Мамо, голубко! Зарана в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня ж твоя в невмираючій силі
В мойому серці ясніє, живе.

Ох, і не раз тая пісня сумненька
В хвилях великих невгодин життя
Тихий привіт мені слала, мов ненька,
Сил додала до важкого пуття.

«Синку, кріпися! — мені ти твердила. —
Адже ж непаном родився ти, чей!
Праця, що в гріб мене вчасно вложила,
Та лиш тебе доведе до людей».

Правда, матусю! Спасибі за раду!
Я її правди не раз досвідив.
Праця дала до життя мні принаду,
Ціль дала, щоб в манівцях не зблудив.

Праця ввела мене в тайники темні,
Відки пісень б'є чарівна нора,
Нею дива прояснилися земні,
Загадка нужди людської стара.

Пісня і праця — великі дві силі!
Ім я до скону бажаю служити;
Череп розбитий — як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жити.

КАРТКА ЛЮБОВІ

Зближаєсь час, із серцем, б'ючим в груди,
Я вирвуся, щоб бачити тебе,
Порвати пута фальші і облуди,
Що тисне нас і по душі скребе,
Пробить стіну, котрою людська злість
Нас, друже мій сердечний, розділила,
Не знаючи, що в наших серцях сила,
Котрої ржа упідлення не з'їсть.

Зближаєсь час, і, радісно тремтячи,
В твої обійми щирі кинусь я,
І скаже поцілуй мені гарячий,
Що будь-що-будь, а ти повік моя!
Моя і невідлучна! Бо сльозами
І горем ти знітована зо мнов!
Нема стіни, перегород між нами!
Не знає стін, перегород любов!

Всі пута, що засліплення й зла воля
На нас вложили, нам на біль, — порвем!
Отруту, що нас нею щедро доля
Поїла, виллєм з серця і затрем
Усякий слід тих споминок важких,
Котрі, мов черви, серце підгризали,
Щоб навіть тіні темнії від них
На наше вольне щастя не лягали.

Зближаєсь час, коли, подібно нам,
По довговічних боях, муках люди
Прокинуться, гнилий розмечуть трам,
Що їх давив, і щиро грудь до груди,
Уста до уст притиснуть, мов брати,
Приязним, щирим словом заговорять,
Позбувшись пут недумства, темноти,
І зависті, і людовладства, й горя.

Георгій Нарбут. Квітка до журналу «Мистецтво», 1919.

Остання мандрівка поета

Життя заходило, як велике червоне сонце.

Він відчував і усвідомлював свою кончину, але дивився смерті у вічі без ляку, знав, що не випросиш у неї ні відстрочин, ні помилювання; він усе зробив, що міг, і навіть більше. Його можна звинувачувати часом у запальності, часом у поспішності, але ніколи не грішив лінощами, отим русинським зволіканням, відкладанням на завтра, він працював день за днем, навіть у ті дні, коли душу роздирало від крику, а тіло переставало йому підкорятися.

Він був каменярем, що торував дорогу для прийдешніх поколінь; Каменярем з великої літери назовуть його після смерті, але й за життя Франко знав, що зробив для свого народу багато, що ім'я його не загубиться у плинні віків; він був хліборобським сином і пам'ятав, що зерно, кинуте щедрою рукою у розораний, политий потом ґрунт, мусить зійти і заколоситися.

«Мусить...», — подумав він, і легкий усміх торкнувся його посивілих вусів. У примружених очах, орізьблених карбами зморщок, засвітилася радість. Він стояв на сходах «Народної лікарниці» у Львові і тішився весняним сонцем, п'янким запахом брості, свіжим вітром, що дув із півдня, з міста, і сушив кам'яні плити на тротуарі перед лікарнею. Якоїсь миті Франкові здалося, що хвороба його минулася, він знову став молодим і здоровим, думка про смерть полетіла на Личаківку, загойдалася, загубилася десь там серед старих дерев... Бо як умирати, люди добрі, коли надворі стільки сонця, стільки леготу, стільки весни?!

Він пробув у лікарні доброго півроку. Ніхто його з палати не виганяв, навпаки — медичний персонал ставився до нього з доброту і пошаною, створюючи всі умови для того, щоб так гостро не відчував своєї страшної самотності, щоб вряди-годи міг працювати. Хоч... яка то була праця? Але...

І ось нестерпно, до щему в душі потягло додому, на Понінського, на «свої горби», він не уявляв, як буде там жити сам один, без догляду, без помочі, його вмовляли лікарі і друзі, він, однак, просив викликати фіакр. Няня спакувала його речі, книжки.

— Я мушу бути вдома, — сказав він. — У мене таке відчуття, що нині-завтра теж повернеться з лікарні Ольга, що придуть із фронтів мої сини Тарас і Петро, що вернеться з Києва донька Ганна.

Лікарі ввічливо усміхалися і ховали од нього очі.

Вони щось знали? Вони про щось здогадувалися?

Фіакр з його убогими пожитками і кількома в'язками книжок чекав під каштанами. Кінь нетерпляче тупав кованим копитом, і вулиця Петра Скарги озвалася несподівано голосною тишею і порожнечою.

Франкові допомогли зійти зі сходів, нянька допровадила до фіакра. Знайомий старий візник, вітаючись, злегка підняв капелюх.

Георгій Якутович. Ілюстрація до повісті І. Франка «Перехресні стежки», вугільний олівець, 1955.

Сергій Адамович. Ілюстрація до повісті І. Франка «Воя констриктор», вугільний олівець, 1955.

— Добридень, пане доктор. Прошу сідати, — старий зіскочив з передка, щоб допомогти Поетові, підставити йому для опертя своє плече. Франко, однак, пройшов поволі мимо, сказавши на ходу:

— Їдьте на Понінського, прошу вас. Ви знаєте куди . . . А я піду пішки.

Пішки? Це рішення виникло раптово навіть для нього самого. Візник розчулено поглядав то на медиків, що проводжали Франка, то на самого Поета, мовби не вірячи в його сили; Франко і сам хвилину-другу сумнівався, та несподіваний приплив бадьорості, весняний дух, що озвався у нього, додали відваги і віри, що вирішив правильно: це була внутрішня спонукка, потаємна потреба. І він, поволі ступаючи, рушив униз із пагорба на Личаківську.

За ним покотився поскрипуючи, фіакр.

Поет міг дістатися додому ближчим шляхом, навпростець, та ближчого шляху він не шукав, його манило в самісінький центр міста; він не любив околиць, де життя текло сонно і заростало, як занедбаний став; він ціле своє життя, починаючи із студентських часів, провів у центрі . . . власне, не так у центрі, як у вирі, у завірюсі.

Пізніше скажуть, що ціле своє життя він ішов попереду.

Провесняний Львів, дарма, що точилася війна, жив своїм мовби звичайним життям: були відчинені крамниці і кав'ярні, двірники сковували і змивали з тротуарів ще осінній бруд, не сполоканий першим дощем; на дротах, погойдуючись, виспівували шпаки. І тільки безліч солдатів та офіцерів . . . і тільки зблідлі обличчя львів'ян, потерта їхня одежа . . . і тільки насторожені зирки, поспішність . . . і тільки некваплива хода військового патруля свідчили, що війна триває, що фронт між «москалем» і «австріяком» стоїть, по суті, недалеко, і у Франковій голові промайнуло, що коли б прикласти вухо до львівських мурів, то можна б чути гуки гармат.

Гуки рвалися в його душі.

Місто, будинки зустрічали його вибитими, немитими вікнами, потрісканими, облупленими стінами. Франко навдивовиж виразно, йдучи нога поза ногу, бачив на обличчі міста кожний його фронтний карб, зморшку . . . і кожний карб болів його.

Він любив Львів; він приріс до нього, до його мурів, до його вулиць, до його парків душею; він, сільський, у суті свій, чоловік, прижився у місті на камені, з каменя цього сірого черпав насагу і силу . . . черпав з каменя міського, а не лише із хліборобської ріллі. По Франковій смерті будуть стократ писати і повторювати, що годі уявити Львів без Франка, без його духовної присутності в місті. А тоді, березневого ранку 1916 року, човгаючи зболеними ногами. Франко ішов тротуаром і думав, що місто вросло в нього, як дерево розкритилось, і коли б він мав тепер силу, то торкнувся б кожної його гілки і кожного листочка, прощаючись з ними.

Прощаючись?

Поет, може, ще сподівався, що прийде сюди, у вируючий центр. У душі, однак, десь глибоко, на самому дні, заквилив жаль: «Чи ще побачу своє місто?»

Самотній, чужий, оточений солдатською масою, зброєю, війною, змучений хворощами, він стояв на Гинку біля старих пощерблених левів

і думав, що треба колись вибрати день... І треба б вибрати два дні... і вибрати три дні... вибрати місяць... так, вибрати й пройтися усіма вулицями, побувати в усіх місцях, де колись жив, де зазнав щастя, радості, кохання, злету творчої думки, тюремних кайданів, самотності і біди. «А спершу піду я на Краківську, число 19, де ми з Павликом... де ми, молоді і дужі, сповнені надій, редагували «Друг», воювали з москвофілами в «Академічному кружку». Боже мій, як це було давно... де той сімдесят п'ятий рік? Я не минув би також вулиці Баторія, де під числом 8 у довгому цісарському будинку був суд, а в його подвір'ї — тюрма. Там я сидів за соціалізм і... вчився там соціалізму.

«Бо лише соціалізм, Іванку, спроможний вивести наш бідний люд з єгипетської неволі, — казала йому колись Анна Павлик — дивовижна сестра Михайла Павлика. Дивовижна, бо вона, мабуть, потайки любила Франка, відкрито ж любила цілий світ і людей у ньому, і цілий світ годна була б зорати як поле, щоб тільки засіяти його добром. Та часом того добра як слід і не уявляла. Вона, Анна, Михайло — її брат і Остап Терлецький жили замолоду громадно на Кляйнівській, 4, будували плани, ходили в народ проповідувати соціалізм, редагувати «Громадський друг».

«Де-де, а на Галицьку, 6, я пошкандибаю, — міркував Франко, тяжко рушаючи з місця. — Тут ніби недалечко... тут недалеко на Галицькій я знімав за 6 гульденів кут у старій господині. Недовго, правда, знімав, бо де тих гульденів міг набрати? Але і без гульденів зазнав тут жалю і горя... тієї осені 1879 року Ольга... Ольга Рощкевич стала під вінець з Озаркевичем».

На око набігла сльоза. Старий Поет зупинився перед непоказним будинком і заплакав; дивився угору, шукаючи свого вікна, і не знаходив його. Чи, може, тієї далекої осені взагалі не було в нього ніякого вікна, а в тому вікні — сонця?

«Була то перша моя гірка любов...»

Він стояв посеред вузького тротуару, люди його обтікали як потоки, дехто впізнавав, кланявся... кланявся і дивувався: чого це старий і хворий Поет стоїть на середмістю і плаче. «Хіба поясниш усім? Хіба повірять колись нащадки, що я плакав? Я той, що скалу лупаю, мені плакати не вольно...»

Хтось незнайомий узяв його, обезсиленого, під руку.

— Куди вас завести, пане доктор? — спитав.

«А заведи-но мене, добрий чоловіче, на Вірменську, 29, де була редакція «Праці»... заведи до мого приятеля Данилюка. А заведи-но на Хорунцизну, де я здобував гіркий гріш у наймах у «Кур'єрі львівському». А хіба не видавався також гріш гірким і важким, здобутий на своєму полі — у редакції «Літературно-наукового вісника» та «Наукових записок Товариства імені Шевченка»? Так, траплялася і радість на своєму полі, бо написане й опубліковане множило культуру рідного народу, але й напливало великої праці, як води: редагування, правлення коректури, листування з автурою. І все на одні плечі».

Ні, Поет не має також сили заглянути до кав'ярні «Монополь», що на початку Академічного проспекту, де любив, бувало, посидіти; він сьогодні не пам'ятає про багато інших місць у Львові, де жив, працював, йому було відпущено замало часу і сил, і тому не міг податися

бодай на Крижову, 12, де довго мешкав з Ольгою і дітьми, куди приходили, бувало, Кобринська, Кобилянська, Стефаник, Лук'янович.

Алеї, йдучи по дорозі на «свої горби», на Понінського, Франко таки поверну», хоч і тяжко було, на вулицю Голуба. Затигли його сюди спогади молодості. Тут, одружившись з Ольгою Хоружинською, зняв у будинку № 9 на другому поверсі два покої і кухню.

Тут зазнав щастя.

Чи зазнав?

В обідню пору, зблідлий, змучений до решти, але щасливий, Франко сидів на своїх «горбах» біля власного будинку на ослоні під яблунею, яку сам на радість дітям колись посадив, і думав, що випав сьогодні у нього великий день: він знову після хвороби, після довгого затворництва в «Народній лікарні» окунувся у міське життя — і наче поздоровішав.

Ой...

Коли хотів звестися на ноги, то зробити цього не міг: хвороба сиділа в ногах, у руках, у кожній кісточці.

І він уже ясно, виразно, без маскуваня від самого себе подумав, що сьогоднішня його мандрівка по Львову була останньою.

Останньою?

На порозі стояла смерть.

Із книги «ТАНЕЦЬ ЧУГАЙСТРА», Львів, 1984 р.

Олена Кульчицька. Іван Франко, Ліно-
гравюра, 1920.

Михайло Жук. Портрет Івана Франка,
літографія, 1926.

Задля празника

(УРИВКИ З РОМАНУ-ЕСЕ ПРО ІВАНА ФРАНКА)

...Образом Андрія Темери Франко ніби відповідає тодішнім народовцям, чого може дочекатись людина в такій державі, як Австрія, котра на всі лади хвалилась своєю демократією та різними показними свободами. Франко вибирає своїм героєм саме таку людину, яка вірить у цю істину і вірить щиро, але від тої віри гине. Ця загибель настільки вражає, що починаєш перейматись вірою, що гине якась частина недавніх переконань автора цього образу і на їх місце приходить інше переконання. Ользі Рощкевич він признається, що ці переконання — це революція і тут же пояснить, що під нею він розуміє «цілий великий ряд таких культурних, наукових і політичних факторів, будь вони криваві або зовсім ні, котрі змінюють усі догочасні поняття і основу, і цілий розвиток якогось народу повертають на зовсім іншу дорогу».

Таким чином, зваживши на всі фактори, можна сказати, що оповідання Франка «На дні» в українській літературі з'явилося як ніколи вчасно. З одного боку, воно викривало облудність народовських тверджень стосовно демократичності монархії і того, що тільки мирним шляхом у цій монархії можна досягнути кращої долі народу, а з другого боку, було написане саме в той час, коли Франко особливо близько зіткнувся з робітничим рухом, а тому оповідання нашоувувало читачів на шукання нових шляхів боротьби і мусило довести до думки, що революційний дух убити не можна. «Він живе, він ще не вмер!»

Оповідання «На дні» логічно вимагало повісті «Борислав сміється». Та поки народиться цей твір, з'явиться «Вічний революціонер».

Про історію написання «Вічного революціонера» Франко не залишив ніде ніяких згадок. Ні в листах, ні у спогадах. Незважаючи на те, що вірш відразу став популярним, ніхто із сучасників теж не подікавився історією написання його. Вірш був включений до збірки «З вершин і низин», що вийшла у 1887 році, але вже під назвою «Гімн. Замість пролога». У давній збірці цей вірш посів таке саме місце, як пізніше посяде вступ до поеми «Мойсей». «Вічний революціонер» став справжнім гімном вічному революційному пориву. Він дивовижний у своїй патетиці, закляку, неспокою, вірі. Цьому віршу судилося стати синонімом самого його творця — Івана Франка. Цей вірш брали «у мандрівку життя» цілі генерації борців. Жоден дослідник творчості Франка не обминув цей вірш увагою, але досі фактично невідомо, коли ж він був написаний. Всі або майже всі франкознавці подають час і місце написання вірша — коломийська тюрма. Петро Колесник, радянський дослідник творчості Франка, вважає, що вірш був написаний у коломийському готелі, тобто тоді, коли було написане оповідання «На дні» — 17—22 червня 1880 року. В цьому вбачається символіка. Прирікши на смерть Андрія Темеру, Франко не прирікає революційного духа. Написавши «На дні», він у порині, як епілог, пише «Вічного революціонера». Деякі дослідники вважають, що Франко написав вірші між 14—23 червнем, але без вагомих доказів...

Якщо відсутні прями докази про час написання вірша, то цілком допустимо шукати

доказів непрямих, точних, опосередкованих. Тобто мова йде про те, які чинники найбільше спричинились до написання «Вічного революціонера» і саме в який період. Отже, 1880 рік був особливим роком у житті Франка. Сам Франко назвав його найважчим. Безвихідь, відсутність елементарних засобів до існування, життя з ласки чужих людей, які давали кусник хліба, втрата Ольги Рощкевич, початок хвороби, яка пізніше і звезда його в могилу, арешт, етапи, тюрма, слідство, наруга над людською гідністю з боку цісарсько-королівської «справедливості». Але це не головне. Те, що було в цьому році, було вже до того і буде після, правда, в інших варіантах. Франко чудово розуміє, що й на щось інше він претендувати не може. Він не сподівався «легкого» життя, бо обрав іншу дорогу. Він знав, за що бореться і для кого.

Вирішальну роль у написанні «Вічного революціонера» могло зіграти тільки перебування у рідних Нагуєвичках. Чому? В людини мусить бути той останній захисток, на який вона уповає, якому вона вірить. Для Франка це рідне село! Ще дитиною він тікав із Дрогобицької нормальної школи унятицькими луками до свого рідного села. На горбі Війтової гори на нього чекала мати. Виглядала його з дороги і завжди проводжала. Тільки тут, а не в іншому місці, мусило зродитись Франкове «Земле моя, всеплодющая мати». Нагуєвичі своєю стріхою хоч на хвилину захищали його від того великого і жорстокого світу. Інакше не могло бути. І от тепер за те, що в нього не було паспорта в Коломийській окрузі, його, Франка, після тюрми «ціопасом» приганяють у село. Тими самими дорогами, котрими колись пішов у світ з надією, з вірою у життя.

Фактично працювати над повістю Франко починає восени 1879 року. У жовтві він іде в армію, а через деякий час його звільняють через погане здоров'я. Чи працював Франко над повістю на початку року і аж до поїздки в Коломию — невідомо, однак, з цього приводу, можна навести лист до Павлика, в якому Франко говорить, що на селі він зможе працювати над розпочатою повістю, бо тут, у Львові, «за вічною грижею й гадки нема про белетристичну роботу». Далі була поїздка до Коломиї, зустріч з Ольгою Рощкевич, арешт у Яблунові, тюрма, етап до Нагуєвич, знову приїзд до Коломиї, коломийський готель, Нагуєвичі, хвороба, Березів, — і насправжньому Франко приступив до роботи над повістю лише у жовтні 1880 року.

Першим про повість «Борислав сміється» заговорив шановний «професор і піп», як любив говорити Михайло Павлик, Омелян Огоновський. В своїй «Історії літератури руської» він з безапеляційністю університетського професора ствердив, що в даній повісті Франка присутній «реальний метод писання» з домішками елементів романтизму. Робітників, зокрема Бенедю Синицю, шановний професор вважав за постаті цілком вигадані, нереальні, і тут мав повну рацію. Справді, твердив Огоновський, звідки затуркавий галицький робітник міг знати про здобутки сучасної соціології? Все це фантазія Франка, який давно вже уславився тим, що зі звичайних невинних речей вміє робити політику. Огоновський, звичайно, мав уявлення про тодішнього робітника, і його вразило, звідки у Франка такі розумні, класово свідомі робітники. Єдиним цікавим елементом, як зауважив Огоновський, був той, що повість «Борислав сміється» він вважав тематично зв'язаною із повістю «Боє кон-стріктор».

Минуло двадцять років від часу написання повісті, а про неї ніхто й не згадував. Ніби її не було в творчості Франка. Дивно й те, що й наступні генерації критиків, які ніколи не минали нагоди, щоб уципнути Франка як не за декадентизм, то за наслідування Еміля Золя, на повість не звертали уваги. Є, мовляв, така повість у Франка — та й годі. Михайлу Драгоманову, крім всього, дуже не подобалось, що повість друкується шматками і це утруднює йому читання. От і все.

Після Огоновського про повість заговорили десь у 20-х роках нашого століття.

Саме тоді, у 1923 році, автор підручника «Українська література» Олександр Дорошкевич, зауважив, що порівняно з повістю «Боа констріктор» повість «Борислав сміється» має нове ідеологічне значення», бо Франко в ній намагається «в художніх образах виявити свої погляди на шлях до визволення трудящого люду». Саму ж повість Дорошкевич назвав недосконалою, нарахував безліч огріхів і в фабулі, і в композиції, а всі оті «вчинки» бориславських побратимів назвав «завадто наївними» в теоретичному плані, а тому, бачачи цю всю недосконалість та наївність, автор заклянув повість і більше до неї не повертався.

У 1966 році Степан Щурат, дослідник творчості Франка, син Василя Щурата, у монографії «Повість Івана Франка «Борислав сміється», випущений видавництвом Львівського університету, назве даву повість небувалим явищем в історії світової літератури, найвидатнішим твором ХІХ століття, предтечею соціалістичного реалізму. Від 1923 року до 1966 — всього сорок три роки. За ці сорок три роки погляди на повість «Борислав сміється» були найрізноманітніші. Від запевнень, що вона не заслуговує на особливу увагу, аж до слів Степана Щурата.

С. Щурат вважав повість «Борислав сміється» незакінченою. Незакінченою прийнято вважати її і на сьогодні. Яка ж основа для цього твердження? Причина, як виявляється, проста: перестав виходити журнал «Світ», в кожному номері якого друкувалась повість. Крім того, в архіві Франка був знайдений план наступної глави та деякі чорнові вакидки. Точніше кажучи, виходячи з аналізу повісті, зробленого С. Щуратом, повість «Борислав сміється» можна вважати першим твором, в якому наявні ознаки методу, що згодом був названий соціалістичним реалізмом. В листі до М. Павлика від 12. ІІ. 1882 року Франко назвав цей метод «ідеальним реалізмом».

Безумовно, що твори з життя робітників у літературі були відомі ще до «Борислава сміється». Але вони пасивно-споглядаливі і нагадують екскурсії інтелігента на дво суспільства до отих знедолених, покинутих і забутих долею людей. Було багато творів, у яких правдиво зображувалось життя робітників, показувався навіть їх бунт, часами навіть боротьба. Але тоді, як Е. Гаскелл чи Ч. Діккенс своїми творами вказували суспільству на необхідність згладжувати соціальні конфлікти реформами та взаємопорозуміннями між капіталістами та робітниками; тоді, як Еміль Золя, від творів якого в Галичині вже й по смерті Франка будуть відвертати носа за «отой натуралізм», а самого Франка ще за життя будуть називати не інакше, як «русинським Золя», намагався докопатись до причини такого становища робітників і знаходив їх у біологічній несумісності людської породи; тоді, як Ф. Штільгаген пропонував ліквідувати таке становище робітників нерезальними діями, — і в результаті у цих творах відчувались безвихідь, песимізм, хоч самі автори книжок були щирими друзями робітників, переймались їхнім болем та горем, але, на жаль, не знали, як по-справжньому зарадити робітникам в їх становищі, — то з повісті Івана Франка відразу стає зрозумілим, що вихід є в організованій і масовій боротьбі. Такого висновку, такого закликту тодішня література не знала. Перший номер журналу «Світ» за 1882 рік відкривався портретом Еміля Золя, а через кілька сторінок Іван Франко оповідав читачам про цього письменника. Через деякий час ця стаття, що була надрукована у «Світі», ляже в основу більш розширеної статті про Еміля Золя в якій Франко, аналізуючи серію Маккар-Ругонів і особливо зупиняючись на «Жерміналі», відверто скаже: «Ціла повість навiana теплим чуттям до робочого люду. Не в соціалістичних або вігілістичних теоріях бачить задатки красної будучини, а в праці, чесності і прикметах того люду, хоч і на них він дивиться досить скептично». Уже цієї цитати достатньо, щоб зрозуміти принципову різницю між повістю «Борислав сміється» та творами на робітничу тематику Е. Золя...

Іван Франко

в оцінці радянського літературознавства

Повість „Boa constrictor“ мала особливе значення в творчій біографії І. Франка. Ідучи слідом за марксистською критикою буржуазного суспільства, І. Франко викриває і заперечує капіталізм як систему, розкриває в художніх образах весь жах і нелюдськість капіталістичних відносин.

В повісті «Boa constrictor» показано історію формування основного персонажа — Германа Гольдкремера — від напівжебрака-онучкаря до всевладного мільйонера, І. Франко намагався створити психологічний образ хижака-капіталіста. Ціною жорстокої боротьби з конкурентами, брехнею, злочинними „гешефтами“, кривдою та визиском робітників Герман Гольдкремер досягає величезної економічної могутності і влади. Але це не приносить йому особистого щастя. Деградує від безділля і розкошів його дружина Рифка, виростає моральним виродком його син Готліб.

Проте важливо відзначити, що і в першій редакції повість „Boa constrictor“ була новаторським, соціально значущим твором. У ній показ капіталістичної системи як системи гноблення, нищення трудящої людини набирає значної сили художнього узагальнення. В повісті також, нехай ще не на повну художню силу, але цілком виразно І. Франко-соціаліст заявив: капіталізм, що розвивається, несе сам у собі власне знищення — він вироджується, а також народжує свого могильника — пролетаріат. Пізніше, у повісті „Борислав сміється“ І. Франко розвивє і художньо довершить ці тези.

Як відомо, повісті „Борислав сміється“ І. Франко надавав особливого значення. Задум твору виник ще в липні 1879 року, про що І. Франко писав М. Павликові та О. Рошкевич. В листі до О. Рошкевич у вересні 1879 року І. Франко розкриває ті ідейно-естетичні імпульси, якими він керувався, приступаючи до написання твору.

«Аж при самім кінці вакацій, — повідомляє І. Франко О. Рошкевич, — зачав я отсе писати свою повість до «Нової основи» «Борислав сміється». Се буде роман трохи на обширнішу скалю від моїх повістей і побіч життя робітників бориславських представить також «нових людей» при роботі, — значить представить не факт, а, так сказати, представить в розвитку то, що тепер існує в зароді. Чи вдасться мені така робота, — не знаю, але я взявсь до неї сіміло, — тре буде трохи натужитись, ну, і чень дещо вийде. Головна річ — представити реально небувале серед бувалого і в окрасці бувалого».

Тему повісті — представити в художніх образах перші кроки робітничого руху в Галичині, зокрема в Бориславі, І. Франко обрав не випадково. До цього привело його вивчення робітничого життя в Дрогобичі та Бориславі, ідейно підготували твори Маркса і Енгельса.

«Борислав сміється» — твір проблемний, багатоплановий. В ньому глибоко розкрито непримиренний соціальний конфлікт між працею і капіталом, між робітниками і капіталістами. Цей конфлікт стає основним сюжетним стрижнем повісті.

Центральне місце в творі займає потомствений пролетар Бенедьо (Бенедикт) Сяниця, який уже усвідомлює місце робітничого класу в сучасному світі, розуміє, що лише організованість, класова солідарність робітників може протистояти жорстокій експлуатації, нелюдській зажерливості капіталістів.

Прибувши до Борислава з міста Дрогобича, Бенедьо Сяниця потрапляє в середовище «побратимів» — примітивної робітничої організації, яка «карбує» (реєструє) злочини капіталістів, щоб згодом відомстити їм. На чолі цієї організації стоять брати Басараби — Андрусь і Сень, по-своєму віддані робітничій справі, але їхня свідомість не сягає далі анархічної помсти. І. Франко показує в повісті, що історичні та економічні умови розвитку капіталістичних відносин у Галичині вимагають нових засобів боротьби робітників проти своїх гнобителів, породжують нового героя. З появою Бенедя Сяниці в Бориславі починається новий, якісно вищий етап робітничого руху. Стийкий протест переростає в організовану класову боротьбу.

Поступово Бенедьо Синиця переконує побратимів, що поліпшення свого становища робітники доможуться не окремими терористичними актами, а організацією, взаємодопомогою, солідарністю, виступами всієї робітничої маси у вигляді організованих страйків.

Показуючи один з найвідповідальніших моментів у житті бориславських робітників — збирання робітничої ради, — І. Франко з великою силою художньої виразності змальовує монументальний символічний образ робітничого колективу, організованої робітничої маси, що протистоїть хижацьким намірам капіталістів: «Буря збиралася над Бориславом — не з неба до землі, але з землі проти неба».

Виступаючи на нараді, Бенедьо Синиця розкриває робітникам причини їхніх злиднів і поневірянь, які полягають у тому, що за рахунок їхньої праці збагачуються капіталісти. Він пропонує організувати страйк і поставити вимогу перед підприємцями підвищити платню, поліпшити умови праці. Робітники гаряче підтримують Бенедю Синицю. І навіть тоді, коли підприємці, облудно прийнявши вимоги робітників, викрадають касу і зривають угоду, Бенедьо Синиця залишається на позиціях послідовної, організованої боротьби з капіталістами на противагу братам Басарабам, які пропонують підпалити «прокляте гніздо».

Робітничій масі в повісті протиставляється табір капіталістів — Герман Гольдкремер, Леон Гаммершляг та інші, які на різні способи намагаються якнайбільше визискати робітників, обдурити їх, розвалити їхню організацію. Значну увагу в повісті І. Франко приділяє змальованню приватного життя капіталістів, зокрема подіям у родині Германа Гольдкремера, що яскраво ілюструють виродження і розпад буржуазної сім'ї.

Повість І. Франка «Борислав сміється» — твір художньо досконалий і як ціле, і в своїх частковостях. Письменник створив викінчені, глибоко індивідуалізовані характери робітників, змалював типові постаті капіталістів. Він один із перших у світовій літературі не лише показав бідкування, страждання робітників, а змалював організовану боротьбу робітничого класу проти своїх визискувачів, зростання класової свідомості пролетарів. З цього погляду твір І. Франка «Борислав сміється» посідає визначне місце серед художніх полотен про боротьбу робітничого класу за свої права.

В жовтні 1882 року в Науєвичях І. Франко розпочав писати іншу повість на історичному матеріалі — «Захар Беркут». До роботи над нею він приступив після того, як редакція журналу «Зоря» оголосила конкурс на повість «з життя, а ще ліпше з бувальщини нашого народу». В повісті «Захар Беркут» І. Франко послідовно провадив ідею громадівства, рівності, життя без царя і цісаря. На історичному матеріалі І. Франко хотів змалювати окремі риси майбутнього соціалістичного суспільства. І хоча основна настанова повісті мала утопічний характер (риса соціалістичного суспільства в історичному минулому, в умовах до феодалізму), в цілому повість відіграла позитивну роль, пропагуючи ідею громадівства, народовладдя, рівності і братерства. Романтично піднесені образи керівника тухольської громади Захара Беркута, Максима Беркута і Мирослави, що своєю чесністю, правдивістю, відвагою і відданістю громаді протистояли хижим визискувачам і зрадникам народу — Тугарам Вовкам та ін., імпонували тогочасному прогресивному читачеві, особливо молоді. Разом із повістю «Борислав сміється» «Захар Беркут» став улюбленим твором прогресивної читацької громади.

Із книги: І. І. Басс, А. А. Каспрук, «Іван Франко. Життєвий і творчий шлях», К., «Наукова думка», 1983 р.

* * *

Знаємо: не було б Франка, не було б у нас багатьох великих, світових талантів, та й звичайних робітників літератури, а якщо й були б, то не мали б такої відверто демократичної орієнтації, впевненості в силах, партійної підкованості, які давала до революції та дає й сьогодні творчість Каменяра. Не було б Франка, не було б і в нас такої одержимої віри в людяність і комунізм, бо все, що приходить від нього, змушує неспонтанно поєднувати, врівноважувати і витворювати в собі як певну нерозривну цілість почуття приналежності до рідного народу й до рідної багатонаціональної нашої сім'ї, взагалі до людської родини.

З книжки: Дмитро Павличко, Над глибинами. Літературно-критичні статті і виступи, Київ, «Радянський письменник», 1983.

Перший чеський переклад твору І. Франка

Існуючі бібліографічні довідники, в яких наводяться чеські переклади творів Івана Франка, підказують думку, що 90-ті роки XIX століття стали початковим періодом ознайомлення чеського середовища з творчістю цього письменника. Найновіший науково-бібліографічний збірник подає, що перший чеський переклад оповідання Івана Франка появився 1890 р. в регіональній газеті «Chrudimské noviny».¹ В іншому списку вказується на наявність перекладу, який надруковано ще трохи раніше — під кінець 1889 р. — в іншій регіональній газеті — «Domažlické listy».² Проте виникнення кількісно доволі виразної хвилі перекладів Франкових творів спостерігається щойно після 1895 р. Саме тоді Іван Франко став найчастіше перекладаним і найвідомішим у Чехії із тогочасних українських письменників. В той період чесько-українські літературні та політичні зв'язки розвивалися насправді «під знаком Івана Франка».³

Всі ці факти безперечні. Та можна довести, що перший чеський переклад твору Івана Франка надруковано далеко раніше — ще весною 1884 р., отже десь на шість років раніше від дотепер вказуваних дат. Специфіка цього перекладу полягає у тім, що він появився без наведення прізвища автора. Не міг знати про авторство Івана Франка навіть перекладач його твору — тому і збережено в чеському тексті наявний в українському першодруку псевдонім автора — „Мирон”. Переклад оповідання Івана Франка — „Мирона” надруковано у виданому 21 квітня 1884 р. 111 № найпопулярнішого тоді чеського щоденника „Národní listy”. Ідеться про ранне Франкове оповідання „Schonscheiben”, створене автором у 1879 р. Перекладач не зберіг оригінальну (німецькомовну) назву оповідання і замінив її чеським терміном — „Krasopis”.

Чеський переклад поміщено у фейлетонній рубриці на першій сторінці газети внизу. В досить регулярно поміщуваному фейлетонному відділі щоденника звичайно друкувалися різноманітні тексти і рецензії чеських журналістів і письменників. Переклади коротких прозових творів іншомовних авторів появлялися не так часто. Та коли вже відведено місце для перекладів, то підбирались в більшості випадків добрі автори, прізвища яких залишаються до сьогодні загальновідомі. І так у першому півріччі 1884 р. представлено читачам у рамках фейлетонної рубрики твори таких світових письменників, якими були Альфонс Доде, Марк Твен, Еміль Золя й Іван Тургенев. Поруч з ними надруковано і два переклади з української мови. 21 січня видано «Орисю» Пантелеймона Куліша;⁴ на три місяці пізніше появилася згадане вже оповідання Івана Франка.

Зовсім не трудно встановити джерело, яким користувався перекладач Франкового оповідання, підбираючи твір для своєї спроби. Можна з певністю заявити, що переклад здійснено прямо з першодруку, отже з другого номера львівського українського журналу «Зоря». Номер цей видано 27 січня 1884 р., отже несповна три

¹Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків (1814—1964), ред. Орест Зілинський, Прага, 1968, стор. 129.

²З історії чехословацько-українських зв'язків, Братіслава, 1959, стор. 666.

³Сто п'ятдесят років (...), стор. 43—52.

⁴Переклад підписано цифрою У. Р. Поки що не вдалося встановити, якому перекладачу вона належить, та безперечно, ідеться не про перекладача Франкового оповідання, а про когось іншого.

місяці перед надрукуванням чеського перекладу. Щойно 1885 р. оповідання вийшло разом з іншими творами Івана Франка окремою книгою. Чеський переклад випередив не тільки це українське книжне видання, та навіть польський переклад, створений саме Іваном Франком і надрукований у варшавському тижневику «Pravda» на початку травня 1884 р. Використання українського оригіналу перекладачем підтверджується і на підставі даних, які наведено в підзаголовку чеського тексту.⁵

Не можна сумніватися в тому, що згаданий номер львівської «Зорі» добрався до Праги і попав у руки 21-річного студента тамтешнього чеського університету Франтішека Повера. Оповідання Мирона (Івана Франка) привернуло, як видно, його увагу і Повер рішився перекласти його.

Ким був перший чеський перекладач твору Івана Франка? В історіографії чесько-українських літературних зв'язків його прізвище досі не наводилося. Далі подаємо основні біографічні дані, які нам вдалося розшукати. Франтішек Повер (1862—1943) народився в невеликому містечку Пецка у Східній Чехії. Після закінчення студій в Ічінській гімназії Повер восени 1882 р. розпочав навчання на філософському факультеті чеського університету в Празі. Поступово скеровував свою увагу на мовознавство і зокрема на романістику. Після закінчення студій (1888 р.) Повер став гімназійним професором і продовжував дослідження романських мов, особливо французької, італійської і румунської. З них він іноді перекладав, створив і видав кілька підручників французької мови і французько-чеський словник. Довге життя Повера закінчилося в липні 1943 р.⁶

Досі наведені факти будітмо не дозволяють говорити про виразні славістичні, втім і україністичні зацікавлення Ф. Повера. Та вони, безперечно, існували і виразно визначали профіль його діяльності під час празьких студій. Цей факт виразно підтверджують дані тогочасної чеської преси про студентський культурно-освітній рух, який розвивався в рамках різних гуртків і спілок.

В Празі існувала поруч з іншими студентськими організаціями також досить численна літературно-декламаційна спілка «Славія». Ця організація старалася підхопити загальне слов'янофільське захоплення тогочасних студентів, спрямувати його до конкретної роботи і спричинитися таким способом до глибшого пізнання життя і культури окремих слов'янських народів. Найактивніші члени спілки старалися вивчити слов'янські мови і познайомитися з творами слов'янських письменників. На щомісячних зборах спілки читались різні виклади, обговорювались нові видання і т. д. Можна сказати, що зацікавлення тут викликали всі слов'янські нації і їх культура, починаючи російською і кінчаючи лужицько-сербською.

Повер після приїзду в Прагу зразу включився в роботу спілки і вже в грудні 1883 р. його — студента другого курсу — обрано членом правління спілки. Він часто виступав на зборах спілки з викладами про різних слов'янських культурних діячів, про нові видання і т. п. Перелік тем, порушених ним на зборах у 1883—1885 рр., добре показує ширину його зацікавлень, які охоплювали культуру чи не всіх слов'янських народів. Згадаємо хоча б його виклади про 50-літній ювілей видання «Пана Тадеуша» Адама Міцкевича і про життя Ф. М. Достоевського.

Не тільки ці й інші виклади засвідчують існування слов'янських зацікавлень Франтішека Повера. Будучи студентом, він пробував свої сили і в галузі художнього перекладання з декотрих слов'янських мов. В тогочасних празьких журналах можна знайти його переклади з творчості двох південнослов'янських поетів — серба Шапчаніна і словінця Грегорчича.⁷

⁵Українською мовою можна підзаголовок перекласти так: „По-малоросійськи написав Мирон. Переклав Фр. Повер.“

⁶Некролог Повера поміщено в чеському журналі „Naše věda“ 22, 1943, стор. 175. Інші дані знайдено ще в Архіві Карлового університету в Празі.

⁷Slovanský sborník 3, 1884, стор. 633; Zlatá Praha 2, 1885, стор. 162—163.

Так-от можна закінчити перелік основних даних про славістичну діяльність студента празького університету, який першим у Чехії активно зіткнувся з твором Івана Франка. Хоч згадане зіткнення можна вважати до певної міри принагідним, то сам факт існування настільки раннього перекладу заслуговує на увагу. Адже в Чехії у 80-их роках XIX століття перекладалися прозаїчні твори українських письменників дуже рідко. Тільки два письменники привертали тоді до певної міри постійну увагу перекладачів. Мова іде про Марка Вовчка і Юрія Федьковича. Щодо Івана Франка, то до Чехії починали доперва позови просочуватися перші вістки про деякі риси його багатогранної діяльності.⁸

На питання, чому саме оповідання «Schönschreiben» викликало настільки велике й активне зацікавлення Повера, трудно відповісти. При цій нагоді треба зауважити, що в наступних десятиліттях (до самого 1949 р.!) цей твір лишався поза увагою чеських перекладачів. Ми не знаємо, чи Повер слідкував за львівською «Зорею» систематично, чи теж згаданий номер випадково попав у його руки. В досліджуваному річнику «Зорі» друкувалися й інші оповідання Івана Франка, щоправда, здебільшого підписані псевдонімом «Мирон». В той самий час можна було прочитати тут (між іншим, і в другому номері за 1884 р.) історичні та літературно-історичні статті і нариси, в яких прізвище автора — Івана Франка — подавалося. Та, як ми вже згадували, Франкове авторство оповідання про «лекцію каліграфії» залишилося для перекладача невідомим. Не зроблено також Повером у пізніших роках ніяку дальшу спробу перекладати з української мови — принаймні не маємо доказу про існування інших його перекладів.

Треба ще переглянути текст цього поодинокого «перекладу без паралелі і продовження» і сказати кілька слів про його основні риси і загальну вартість. Перекладач, який самотужки вивчив основи української мови, зрозумів зміст оповідання досить добре і старався перекласти його точно. Та результати його роботи не можуть задовольнити читача, який знає український текст оповідання. Справа в тому, що переклад не є абсолютно повним. У ньому трапляються різні пропуски і скорочення, які роблять текст блідшим, менше виразним. Можна навести один приклад: опис вигляду «вчителя» Валька. Пропуски, які зроблено в перекладі, до певної міри послаблюють вплив Франком створеного портрету на читача. Скорочення можна знайти і на багатьох інших місцях — інколи вилишено тільки поодинокі слова, та в інших випадках не перекладено навіть цілі речення.

Знайдення найстаршого чеського перекладу оповідання Івана Франка вказує на існуючі можливості поглиблення наших дотеперішніх знань про поступове ознайомлення чеської громадськості з творчістю Каменяра. Безперечно, існують дальші, досі непомічені і дослідниками невикористані газетні і журнальні переклади.

Чеське середовище може похвалитися тим, що саме в столиці Чехії, в Празі, виникнув один із перших іншомовних перекладів із творчості Івана Франка.⁹ Існування цього раннього, не зовсім досконалого перекладу має безперечне значення і для роздумів над творчістю Івана Франка і її відгомонам поза межами України. Оповідь, можливо, тому, що вже тоді могла і поза Галичиною заімпонувати сила відання про лекцію «красного писання» привернуло увагу одного з празьких студентів Каменяра про поступок, який «стався першим насінням обурення, погорди і вічної ворожнечі против усякого поневолення та тиранства»¹⁰. **БОГДАН ЗІЛІНСЬКИЙ.**

⁸Франкове прізвище наводиться, напр., в статті Франтішека Ржегоржа про місце зозулі в народних піснях і побуті галицьких українців (Slovanský sborník 4, 1885, стор. 524 і 584).

⁹Порівняй дані в книгах: І. З. Бойко, Іван Франко. Бібліографічний покажчик. Видання друге (...), Київ, 1956, стор. 75—106; О. М. Єввіна, Доможитєва та радянська література за рубежами СРСР, Київ, 1956, стор. 76—94.

¹⁰Іван Франко, Зібрання творів у п'ятдесяти томах, том 15, Київ, 1978, стор. 80.

Завжди з масами, на чолі мас

Кожен ювілей дає нам кілька можливостей. Ми знаємо, що ювілеї не є тільки супутниками людей. Тому з приводу цьогогорічного ювілею Комуністичної партії Чехословаччини, мабуть, буде корисним наголосити влучні слова К. А. Тімірязєва, який у свій час писав, що ювілеї — це «нагода для перегуку, для перевірки своїх рядів, для підрахунку своїх противників...» Зрозуміло, що кілька сторінок тексту нам уможливило стислий роздум лише про такі аспекти: про партію нового типу, передісторію КПЧ, про боротьбу нашої партії за диктатуру пролетаріату, будівництво основ соціалізму в народно-демократичній Чехословаччині, про етап розвинутого соціалізму в ЧССР і про деякі завдання Комуністичної партії Словаччини в Східнословачському краї в другій половині переломних 80-х років.

* * *

І в святковий час не можна не нагадати полум'яний заклик Володимира Ілліча Леніна: «Дайте нам організацію революціонерів і ми фундаментально змінимо Росію!» Історичні результати, досягнені в процесі реалізації теорії і практики більшовизму, дають нам повне право твердити, що завдяки КПРС, яка нині ретельно реалізує заповіт великого Леніна, озброєна важливими рішеннями свого XXVII з'їзду, включно нової редакції Програми Комуністичної партії Радянського Союзу, історичний заклик-програма Володимира Ілліча зустрівся з палким відгуком в мисленнях і серцях робітників, передових діячів російського суспільства і кращих представників робочого люду.

Історія не знає легких шляхів. А світове крокування людства до соціалізму, розпочате Жовтневою революцією, не є тільки закономірним результатом суспільного розвитку, але переконливим свідченням XX-го віку про те, що «об'єктивні умови суспільного життя і боротьби класів сильніші добрих побажань і писаних програм» (В. І. Ленін).

Відмічаючи ювілей нашої інтернаціональної партії, ми органічніше відчуваємо вдячність до Леніна за те, що випрацював ідеологічні, політичні й організаційні принципи партії та методи її праці між масами. Не забуваємо про те, що партії нового ленінського типу будувались в процесі непримиренної боротьби з ревізіонізмом і правим опортунізмом, догматизмом і лівацьким авантюризмом.

Вчитися від життя і впливати на нього — ось важливіша особливість ленінської партії. Не забуваємо, що ця особливість завжди про себе дає знати: і в часі, коли наша партія була ще слабкою, розпоряджала не дуже великими можливостями, і в періоди масового революційного підйому, а з найбільшою повнотою, коли партія стала керівною і спрямовуючою силою нашого суспільства.

І дійсно. «Тільки політична партія робітничого класу, тобто комуністична партія, спроможна об'єднати, виховати, організувати такий авангард пролетаріату і всієї маси трудящих, котрий єдино спроможний протистояти неминучим дрібнобуржуазним коливанням цієї маси, неминучим традиціям і рецидивам професійної вузькості або професійних заборон між пролетаріатом і керувати усією об'єднаною діяльністю усього пролетаріату, тобто керувати ним політично, а через нього керувати усіма трудящими масами» (В. І. Ленін, Сочинення, т. 32, стор. 222).

* * *

Комуністична партія Чехословаччини, котра об'єднує 1 670 000 членів і кандидатів, є найвищим типом організації, належить до самоврядних об'єднань і, зрозуміло, має свою передісторію.

7 — 15 листопада 1917 р. трудящі майбутньої чехословачької держави довідалися, що завдяки Великій Жовтневій соціалістичній революції в Росії «вся влада в усій країні перейшла в руки рад робітничих, військових і селянських представників». Під впливом цієї революції учасники генерального сейму депутатів з чеських земель прийняли Тройкральову декларацію (6. I 1918 р.), яка означала, що злов розпочали відкриту боротьбу на домашньому фронті за національну і державну самостійність. На Словаччині розпочали страйкувати революційно настроєні пролетар-

ські маси (14 — 23 I 1918 р.), а 1 лютого згаданого року вибухло повстання 6 тисяч моряків у Бокі Которській...

Не дивно, що на підставі пропозицій ліво орієнтованих соціальних демократів 24 лютого в Києві була заснована Чехословацька революційна Рада робітників і солдатів. Правда, заснована Рада мала перед собою багато роботи і ще більше перешкод, а свята боротьба за пролетарську революцію тільки починалась. Тому 25 — 29 травня 1918 р. в Москві відбувся з'їзд чехословацьких марксистських організацій і груп, що діяли на території Російської Республіки (в його роботі брало участь біля 80 обраних делегатів), і вирішив, що партія понесе назву Чехословацька комуністична партія на Русі й Україні.

Не забуваємо, що Комітет дії Соціалістичної ради в Празі видав прокламацію (14. X), котрою проголосив самостійну державу чехів і словаків, котра, внаслідок відомих причин, стала дійсною 28 — 30 жовтня 1918 р. На жаль, тільки під кінець вирішального року в республіці пробудились соціальні демократи і не дивно, що представники опозиції критикували політику правих у керівництві партії (27 — 30 грудня 1918 р. на XII з'їзді Чехословацької соціально-демократичної робітничої партії).

Не забуваймо, що цей фундаментальний поворот не можна уявити собі без практичної допомоги III-го Комуністичного Інтернаціоналу й особисто В. І. Леніна. Починається революційний квас на профспілковому ґрунті, в східній частині ЧСР — страйки (де в ході одного з них легіонери 12. II 1919 р. перший раз зловжили зброєю вдома і вбили 6 робітників у Братиславі!).

В передісторії КПЧ має особливе місце Угорська Республіка Рад. Б. Кун і Словацька Республіка Рад. 10 жовтня Чехословацьчина зобов'язалась представникам великих держав (жаль, що не трудились) надати Закарпатській Україні широкую автономію, виплакана реалізація котрої в першій половині 1938 р., як відомо, вже тільки допомогла буржуазії (домашній і закордонній) прискорити тимчасове розбиття буржуазно-демократичної ЧСР.

7 грудня 1919 р. відбулась перша самостійна конференція марксистського лівого крила соціальної демократії (були поширені і доповнені також жовтневі тези), на якій як тимчасове угруповання проголосило головну мету лівих: допомогти перемозі принципів вчення К. Маркса в теорії і на практиці.

29 — 30 VI 1919 р. в Кошицях відбулась конференція марксистського лівого крила на Словаччині, в котрій взяли участь також представники Міжнародної соціалістичної партії із Закарпатської України. Учасники конференції засудили уряд соціаліста В. Тусара, заявили про свою приналежність до III-го Інтернаціоналу і вимагали створення робітничих рад. Початком вересня виникла Спілка комуністичних мларобітників Словаччини, яка звернулась із закликом до соціально-демократичної партії, щоб без зволікань вона проголосилась комуністичною.

Першими кроками до цього принципового повороту були: конференція угорської і німецької соціально-демократичної партії в Жіліні 14. III 1920 р. (її імпульс першими матеріалізували передові представники робітників у Кромпах), учасники партійної і профспілкової конференції в Кошицях (в кінці червня 1920 р.) і XIII з'їзд соціально-демократичної партії Чехословацьчини (Прага, 25. — 28. IX 1920 р.), на якому сформувалась Чехословацька соціально-демократична робітничка партія (ліва) і тим стала реальним ґрунтом майбутньої КПЧ. Додаймо, що досить складний шлях, прямуючий до створення Комуністичної партії Чехословацьчини ленінського типу, прискорили грудневий страйк і його придушення (1920 р.), з'їзд у Любохні і Ружомберку (16 — 17 січня 1921 р.), на якому брало участь також 6 українців (Е. Шафранко і д.), об'єднання молоді і криваві події в Кромпах...

* * *

Феномен, який поступово і програмно став боротися за диктатуру пролетаріату, виник 14 — 16 травня 1921 р., коли установчий з'їзд прийняв 21 умову Комуністичного Інтернаціоналу і зміну назви партії. Ніколи не забудьмо, що на згаданому з'їзді КПЧ об'єднались чеські, словацькі, угорські і закарпатські комуністи, але ще не були об'єднані всі національні відділи комуністів-інтернаціоналістів.

Вже в кінці травня згаданого року було засновано 27 парторганізацій на Східній Словаччині, а 12. VI 1921 р. розпочала свою роботу установча крайова конференція КПЧ у Кошицях, на якій брало участь 112 делегатів.

Однак інтернаціональною наша партія стала тільки після об'єднувачого з'їзду КПЧ (30. X — 4. XI 1921 р.), в той час вона репрезентувала більше як 300 тисяч членів і стала однією з найчисленніших партій Комуністичного Інтернаціоналу.

Історія КПЧ в 1921 — 1948 рр. дуже багата, складна і повчальна не тільки на позитивні результати своєї діяльності (наприклад, під час парламентських виборів у 1925 р. вона завоювала друге місце, організувала страйки), але також на помилки

і хиби. Внаслідок об'єктивних умов і суб'єктивних проблем число комуністів коливало (1923 р. — 123 тисяч, 1924 р. — 99 700 членів, 1925 — 93 тисяч комуністів...). До половини 30-х років, особливо на Словаччині, небезпечно підупадала теоретична праця партії. На цей актуальний урок не сміємо ніколи забути.

Важливими віхами на шляху визрівання КПЧ, як партії лєнінського типу, здібну вести маси трударів, є гасло єдиного фронту і робітничого уряду (починаючи 1923 роком), історичний V з'їзд КПЧ (1929 р.), який наполегливо шукав чинники для відновлення втраченого зв'язку партії з масами. Це теж постійно повчальний урок. КПЧ завдяки новому керівництву на чолі з К. Готвальдом вдалось поступово оволодіти методом більшовизації партії, про що свідчить її успішна діяльність вже у першій половині 30-х років (страйк у Мості, Чертіжнівсько-Габурсько-Борівське заворушення...). А на 10 Пленумі ЦК КПЧ (листопад 1934 р.) партія своєчасно вказала на потребу об'єднання прогресивних сил, як передумову створення народного фронту, яку, особливо після історичного VII конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, в цілому діюче реалізувала.

Комуністична партія Чехословаччини в цьому періоді мала великий авторитет, підтримку трудящих і прогресивних сил, але «принагідному» розбиттю республіки не могла заборонити. Однак, виходячи з конкретних історичних умов, вона ніколи не зреклася боротьби за диктатуру пролетаріату, хоч і на передній план висунула масовість антифашистської боротьби (яка в умовах Європи займає 3 місце за Югославією і Грецією) і створення національного і демократичного фронту, діючість якого кульмінувала в часі СНП, визволення нової республіки Радянською Армією та Травневого повстання чеського народу.

В післявоєнному періоді слід наголосити на важливості VIII з'їзду КПЧ (1946 р.), який обгрунтував тактику переростання нашої народної і демократичної революції і випрацював діючу виборну програму для травневих виборів у конституційні Національні Збори. Про справді великі якісні зміни, які завдяки КПЧ вели до замін ролі буржуазії нашим робітничим класом і зміцнювання диктатури народу, свідчить історична перемога чехословацьких трудящих над буржуазною революцією, а внаслідок цього уможливлення будівництва соціалізму в нашій спільній Вітчизні.

* * *

Трудящі народно-демократичної Чехословаччини під керівництвом і спрямуванням КПЧ і відродженого Національного Фронту у тісному співробітництві з СРСР почали будувати основи соціалізму. Партія, зміцнюючи історичні надбавня Лютого, випрацювала генеральну лінію будівництва основ соціалізму, яку ухвалив IX з'їзд КПЧ (травень 1949 р.).

Матеріально-технічна база соціалізму в основному була побудована на протязі 22 років. В економічному відношенні по суті йшлося про 4 п'ятирічки, точніше кілька річних планів. В процесі гострої класової боротьби одноосібні сільські господарства були в основному перебудовані на соціалістичні підприємства (з двома формами власності землі), прискореними темпами здійснювалась індустріалізація Словаччини і соціалістична культурна революція.

З важливого документу «Урок з розвитку кризи в партії і суспільстві після XIII з'їзду КПЧ» довідуємось про причини поступового наростання тодішньої кризи, чому партія переставала виконувати свої основні функції, дозволила зайняти антисоціалістичним і антирадянським силам декотрі важливі позиції, внаслідок чого кульмінувала чехословацька криза в 1968—69 рр. Партія завдяки новому керівництву на чолі з Г. Гусаком по-лєнінськи розібралась у помилках, недостатках і хибах, очистила свої ряди, правильно оцінила досягнутий етап розвитку, послідовно почала виконувати свої функції, що їй знов уможливило стати керівною силою нашого суспільства.

В етапі будівництва матеріально-технічної бази соціалізму вдалось по-лєнінськи вирішити чехо-словацькі відносини, конституювати чехо-словацьку федерацію, а в парніз екаономічно-соціального розвитку досягти такі показники, завдяки яким ЧССР зайняла тривке місце серед високо розвинутих держав.

* * *

Ми щиро гордимось тим, що ювілююча КПЧ 16 років очолює складний процес побудови розвинутого соціалістичного суспільства в нашій спільній Батьківщині (виходячи з внутрішніх і зовнішніх умов). Історичний XIV з'їзд КПЧ (1971 р.) розробив реальний план будівництва соціалізму для вищого етапу власного розвитку (нагадаймо, що додатково його названо «планом побудови розвинутого соціалізму»). Господарсько-соціальні плани нашої партії, які дедалі стають планами народних мас, є вкладом у скарбницю марксизму-лєнінізму. Ми поступово розпрацьовуємо й удосконалюємо плани будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в ЧССР як

складової частини країн соціалістичної співдружності на чолі з Радянським Союзом. Так воно буде і на XVII з'їзді КПЧ, крім ухвалені програми, внесе нові моменти в якість реалізації керівної сили партії, наголосить на бездоганному функціонуванні суспільних механізмів в етапі НТР та історичну відповідальність КПЧ за хід і якість соціалістичного будівництва в сучасному і майбутньому.

Наша партія буде і надалі намагатися творчо матеріалізувати багатий досвід КПРС, оцінювати інтенсифікаційні фактори розвитку нашого суспільства, забезпечувати динамічний розвиток республіки, удосконалювати соціалістичну демократію (що має бути відчутним вже в щорічних загальних виборах), дбати про якісніше функціонування комплексу функцій КПЧ з особливим акцентом на кадри, партійний контроль і соціалістичний інтернаціоналізм.

На підставі ухвалених документів XVII з'їздом ювілююча Комуністична партія Чехословаччини і надалі буде старанно будувати тривалу будівлю миру, демократії, прогресу і розвинутого соціалізму. КПЧ, вірна лєнінському вченню, посередництвом людей далі буде послідовно реалізувати свою гуманну політику.

* * *

Два дні працювала крайова конференція КПС у Кошицях (15. — 16. II 1986 р.), делегати якої з усєю відповідальністю заявили, що «велику споруду, яку побудували генерації трудящих наших народів і національностей, хочемо всебічно помножувати і розвивати». Конференція проаналізувала і принципово оцінила досягнуті немалі результати за період від 1970 року і за попередню п'ятирічку. Для всіх нас важливим, крім іншого, є те, що «постійно поглиблюється братерська співпраця і корисний обмін досвідом із Закарпатською областю УРСР».

Однак аналіз, котрий зробили найкращі представники майже 120-тисячної армії комуністів краю, вказує, що разом з гарними досягненнями «маємо великі резерви в праці, можливості і ресурси для послідовнішої реалізації стратегічної лінії КПЧ. І тому мусимо внести свій посильний вклад в інтенсифікацію народного господарства посередництвом підвищення ефективності й якості усєї праці».

І в роках 8 п'ятирічки вирішальною галуззю в господарстві краю буде промисловість, продукцію якої слід підвищити на 14—16% до 1990 року. До згаданого року треба досягти в сільському господарстві річний об'єм продукції в сумі мінімально 8,7 мільярди крон. Валову рослинницьку продукцію підвищити на 9,8%, а тваринництва — на 8%. Далі підвищити життєвий рівень трудящих, побудувати майже 54 тисяч квартир, розпочати будівництво Будинку культури у Свиднику. Досягти 4,26 книжкових одиниць і 6,7 позичених книжок на одного жителя краю, виконати завдання, спрямовані на дальший розвиток національних культур, подбати про збереження шедеврів народної архітектури в селі Остурня, щороку в січні організувати Театральні фестивалі у Свиднику і т. д. і т. п.

* * *

У свій час заслужений член КПС С. Штенько зауважив, що вся їхня сім'я, велика родина доброго газди, не змогла виробити стільки, щоб мозолиста трапеза вистачила самим. А завдяки КПЧ і будівництву соціалізму всі ми живемо достойним людським життям, маємо всі передумови, щоб далі заспокувати розумні і все вищі і вищі потреби трудящих краю. А чи це мало? Безперечно, ні! А героїчна історія КПЧ переконливо нас вчить, що досягнуте — це не границя і що тільки дальші реальні успіхи допоможуть розквіту нашого соціалістичного суспільства, зміцненню сил соціалізму і миру у всьому світі.

Сила нашої партії була, є і буде в єднанні з масами трудящих, з невичерпними силами народу, але своєю класовою суттю й ідеологією вона повинна залишитися партією робітничого класу.

В такому розумінні історія КПЧ — це передусім історія майбутності. І хоча підкреслюємо важливість виховання комуністів і всіх трудящих посередництвом історії, це важливе завдання не розуміємо так, що всіх і всьому треба навчити. Ні. Нам йдеться про діалектичне розуміння того, що на протязі пройденого шляху і в сучасності зумовлює і визначає діяльність партії і наших трудящих в тому або іншому етапі життя-боротьби, навчити, особливо і передусім нашу молодь, краще орієнтуватися в багатій спадщині, яку становить історія КПЧ, розуміти, взяти на озброєння і творчо далі збагачувати логіку і смисл нашої революції, яка мала і має не тільки своїх солдатів-гвардійців, але також ворогів, а про них теж мусимо знати.

Ніколи не забудьмо, що історія партії вчить нас науково правильно пояснити, а головне змінити світ до кращого.

Правильно осмислюючи минуле, будуючи сучасне і готуючи ще людяніше майбутнє, ми твердо віримо, що під керівництвом і спрямуванням КПЧ, під прапором марксизму-ленінізму чехословацький народ побудує соціалізм.

Розвиток літератури ЧССР 80-х років в оцінці літературної критики

Під такою назвою у січні 1986 р. в Добружші відбувся семінар критиків Чехословаччини, на якому був проведений критичний аналіз літературного процесу після XVI з'їзду КПЧ всіх національних літератур — чеської, словацької, мадярської та української та були намічені кроки дальшої активізації літературно-критичної думки, підвищення літературної свідомості і ролі літератури в процесі будівництва розвинутого соціалістичного суспільства.

В основних доповідях Р. Хмел, Й. Петерка та К. Розенбаум проаналізували розвиток чеської і словацької художньої літератури та літературної критики. У співдоповідях Ж. Залабай та М. Роман познайомили з розвитком угорської та української літератури в ЧССР.

Р. Хмел (секретар ЦК ЧСП), відкриваючи семінар, нагадав, що в ці дні КПЧ, все наше суспільство оцінює результати своєї роботи при виконванні рішень XVI з'їзду КПЧ. І письменники та літературні критики, починаючи цим семінаром, будуть протягом року серйозно аналізувати результати роботи прозаїків, поетів, драматургів і літературних критиків. Далі, він говорив про завдання літературної критики, яка, крім іншого, повинна виявити, як художники слова у своїх творах вирішують найважливіші проблеми сьогодення — збереження життя на Землі, екологічні, соціалістичні, ідеологічні, соціально-етичні проблеми, як відбувається процес ідеологізації художньої творчості і мислення людини, як формується філософське, спільне мислення, як письменники зуміли відобразити наше минуле і зокрема сучасне стремління в боротьбі за щастя людини, як літературна критика, розглядаючи художній твір, зуміла говорити про злободенні питання миру і збереження життя на землі, про добро і зло, про красу і потворність життя. Доповідач говорив, що частина письменників стала алергічною до літературної критики, що останнім часом понизився авторитет «поточної» критики в журналах і газетах, що деякі критичні виступи дезорієнтують читача, що останнім часом відсутнє творче напруження між письменниками та літературними критиками, що бракує постійний творчий діалог між письменниками і критиками і що цей стан треба усунути. Позитивно оцінив роботу журналу «Ромбоїд» та газети «Кмен», які дбають про розвиток критичного обміну між літературами.

Й. Петерка (секретар ЦК ЧСП) говорив про досягнення чеської художньої літератури і критики, вказав, як вона ставить собі за мету зобразити сучасну людину в різних її вимірах, як в чеську літературу все частіше потрапляє людина, яка усвідомлює своє місце в соціалістичному суспільстві, яка проявляє свою гордість за предків і сучасників, які докорінно змінили спосіб життя. На його думку, у 80-х роках чільне місце в літературному процесі займає проза, яка широко зображує суспільно-політичні проблеми минулого і сучасного життя чеського народу.

К. Розенбаум (голова критичної комісії ССП) говорив про те, що словацька соціалістична література своїм віком ще молода, на шляху свого розвитку зазнала успіхи і невдачі, але ніколи не втрачала свій соціалістичний характер. Саме у 80-х роках вона і завдяки підкуванню Комуністичної партії посилена свій соціалістичний характер. Словацька література поповнилась новими літературними силами, які підхопили і розвинули творче натхнення старшого покоління. Молоді літератори зображували передусім сучасне життя, але заглядали і в минуле. Доповідач закликав наново перечитати твори, які формували основи словацької соціалістичної літератури, бо з відстані часу можна краще, об'єктивніше оцінити їх ідейно-художню вартість. Як мова політика буває ясна, зрозуміла, однозначна, такою повинна бути і мова літературного критика.

К. Розенбаум підкреслив необхідність зміцнення чехословацького літературного контексту, а для його поглиблення потрібно глибше знати один одного. Контекст, на його думку, вимагає, щоб в чеській літературі ще більше проявлялася чеськість, в словацькій — словацькість, в українській — українськість і так далі і разом з тим соціалістичний характер літератури та чехословацький контекст.

Сергій Литвиненко. Пам'ятник на могилі Івана Франка у Львові. Бронза, камінь, 1933.

Михайло Бринський. «Голос духа чути скрізь», гіпс, 1931.

В живій дискусії (20 учасників) виступали М. Благинка, який говорив про те, що значна частина літератури «нааранжована», «декоративна», що автор знаходиться під сильним впливом редакції, видавництва, що поряд з художнім «гічем» (халтурою) виникає і політичний «гіч» (халтура) тощо; Б. Тругларж вимагав, щоб критика знов зайняла свої позиції, поважність та авторитет, щоб кожен журнал, газета мали своє літературно-критичне обличчя, своїх літературних критиків, критикував стан, що деякі автори на фоні соціалістичного суспільства вирішують проблеми, які не мають нічого спільного з соціалістичним реалізмом; Ш. Стражай розповідав про причини низьких тиражів літературознавчих праць — 400—700 примірників; М. Мікулашек познайомив зі станом радянського літературно-критичного мислення та вимагав, щоб критика сама думала та вчила критично думати і читача; О. Халоупка вказував на причини послаблення літературної свідомості та закликав літературних критиків до боротьби за підвищення літературної свідомості; П. Заяц говорив про розуміння і сприймання художньої літератури в контексті культури, відпочинку та завави, далі говорив про підвищення критеріїв літературної критики та літературної свідомості, які би не вимикалися із загального культурного рівня суспільства. Самокритично говорив про те, що ані журнал «Ромбоїд» не зумів правильно оцінити твори Р. Слободи, Мічана, Юріка, Пушкаша, Йоганідеса, Віліковського та дальших; Г. Грзалова підкреслила, що художня література триваліше і довший час діє на свідомість і почуття людини, ніж радіо чи телебачення, що нічого не залишається для літературної критики, ніж добиватися з художниками слова більшої ваги літературної критики, разом створювати нову інтеграцію історизму; І. Сулік познайомив присутніх, як в словацькій прозі зображена молода сучасна людина, як виглядає концепція сучасності в молодій прозі, як літературна критика приймає її концепцію та як вона повинна бути більш ідейною, принциповою і вимогливою до літературної продукції; І. Гаек говорив про критерії, вироблені до сучасної драми, які не можна застосувати до прози, але треба їх об'єднати. Погодився з твердженням М. Благинки, що в прозі і критиці проявляється певна «аранжованість», що треба із літератури відкинути літературний тероризм, що радянська література справді приносить багато імпульсів для нашої прози і критики, але ми їх чомусь не використовуємо; М. Заградка вимагав, щоб критики більше між собою сперечались та ще більше з письменниками; П. Гербоц критично говорив про те, що сучасна школа не готує молоду генерацію для того, щоб в період НТР змогла активно сприймати та зрозуміти художню літературу, що журнали і газети майже 80% простору надають популярній музиці, а літературі ані не цілих 10%; Я. Неєдла говорила про необхідність підвищити етику літературного критика; О. Рафай докладно проаналізував розвиток літератури з аспекту журналу «Літерарні месічнік», вказав на факти, коли експерименти молодого покоління не завжди кінчалися успіхом, що й найстарша генерація, як, наприклад, М. Кратохвіл поспробував експериментувати, і успішно. Підкреслив, що художня література здобує свій престиж лише тоді, коли вона художньо переконливо відтворює в людині долю суспільства і в суспільстві долю людини. Критично говорив, чому сучасна чеська література не створила великий соціально-психологічний роман та філософсько-суспільний роман. Партія та суспільство зробили багато для розвитку літератури, але ще більше чекає літературу, щоб відповіла на найважливіші проблеми сучасності; Ж. Залабай познайомив з розвитком мадярської літератури ЧССР. Видавництво «Мадач» щороку видає понад 40 книг художньої літератури та критики. Зауважив, що ще часто діє позалітературний тиск на видавання окремих книг; Л. Кнезек закликав присутніх, щоб від заяв та прокламацій перейшли до конкретної діяльності знайомства та вивчення всіх національних літератур ЧССР; М. Рзоуек говорив про Конгрес словацьких письменників 1936 року і потребу розвивати його прогресивні традиції, зокрема формування і зміцнювання єдиного фронту соціалістичної літератури всіх національностей республіки в боротьбі проти фашизму. Закликав до зміцнювання чехословацького контексту всіх національних літератур ЧССР; Й. Стокласа, представник відділу культури ЦК КПЧ, говорив про те, що нова редакція Програми КПРС та Основні напрями економічно-соціального розвитку ЧССР на 1985—1990 рр. повинні стимулювати письменників до нової творчості, до показу, що їх плани можуть здійснитись лише тоді, коли буде мир, лише тоді, коли вони стануть програмою всіх наших людей і зроблять все можливе для їх реалізації. Критика суспільна, як і критика літературного твору, повинна завжди вестись в ім'я миру, прогресу, гуманізму і соціалізму. Таку критику буде партія підтримувати. Письменники і критики повинні включитись в історичну боротьбу за мир на планеті та за перемогу соціалізму на нашій землі. В дискусії виступив і М. Роман, секретар Української філії ССН. Його доповідь друкуємо в скороченому вигляді:

Вже на самому початку виникнення і формування соціалістичної літератури в Чехословаччині її передові представники, як П. Ілемницький, Л. Новомеський, Я. Понічан, В. Клементіс, Е. Уркс і Б. Вацлавек намагалися створити єдиний фронт соціалістично-реалістичної літератури в ЧСР, залучаючи до нього і мадярську та українську літератури. Вони посередництвом журналів «ДАВ» та «У-Блок» встановили з українськими письменниками тодішнього Закарпаття тісні контакти. Ці прогресивні традиції єдиного чехословацького літературного контексту соціалістичної літератури треба нам як ніколи дотепер розвивати і зміцнювати. 50-річчя Конгресу словацьких письменників, яке будемо відзначати цього року, нас теж до того закликає. Мусимо визнати, що ми всі, тут присутні, не зробили все для зміцнення чехословацького літературного контексту, хоч умови для того наша КПЧ та федеративно-соціалістичний лад створили. Щоб зміцнювати наш літературний контекст, то необхідно передусім знати один одного, знати літературно-художні вартості кожної національної літератури, обнародувати її так, щоб стали здобутком читачів від Аша аж до Чорної-над-Тисою, чи від Шумави по Синьський камінь, як співає про це пап Федір Лазорик. Треба визнати і зрозуміти, що художні вартості виникають і в мадярській чи українській літературі. Про художні досягнення і вартості мадярської літератури наочно говорив тов. Залабай. Дозвольте і мені познайомити з кращими здобутками нашої української літератури, бо в оригіналі мало хто із вас її читає, а в перекладах виходить в обмеженій мірі. Тут уже було сказано К. Розенбаумом про молодий вік словацької соціалістичної літератури, про її перемоги і поразки, успіхи і невдачі. Це в повній мірі стосується і нашої української літератури, яка власне почала розвиватися аж після перемоги трудящих у Лютому 1948 року. Перші книжки соціалістичної поезії репрезентували збірки Ф. Лазорика «Слово гваниці і голонних» та І. Мадивського «Белые облака» (1949). Після їх виходу почали виходити в 50-х роках прозові та драматичні твори.

Розвиток української літератури після XVI з'їзду КПЧ був детермінований такими ж суспільно-економічними, культурно-політичними, морально-етичними умовами і факторами, як і чеська, словацька чи мадярська література, хоч давали себе знати як залишки минулих років, десятиліть, так і дитячі хвороби її молодості. Нечисленна група письменників вдала за той період кілька цікавих, високо художніх творів, які заслуговують на увагу не лише регіональної, національної, а й загальночехословацької критики. Що не викликали відповідного резонансу, схвального чи негативного прийняття та оцінки, то сталося лише тому, що вони не були перекладені на чеську чи словацьку мови, що критики і рецензенти просто їх не знають, або не звертають увагу на нашу літературу і дивляться на неї очима 50-х років, коли вона виникала, забуваючи, що і вона ідейно та художньо від того часу значно зросла. А коли вже в доповідях чи звітах про неї говорять, то лише в загальному плані. Нашій літературі дуже бракує більшої інтерес з боку чеської і словацької критики.

Кожна національна література вимагає диференційованого підходу, але потребує і загальночехословацького та навіть ще ширшого підходу, щоб об'єктивно її оцінити. Такий підхід допоміг би окремим національним літературам в їх ідейно-художньому зростанні, допоміг би зміцненню чехословацького літературного контексту. Я повністю погоджуюсь з поглядами К. Розенбаума, які сьогодні та й вже раніше висловив про чехословацький літературний контекст. Контекст може розвиватися і зміцнюватися при умові, коли ми будемо один одного добре знати, добре будемо знати художні вартості кожної національної літератури, які розвиваються у своїх все ж специфічних умовах, коли зможемо ці вартості використати у своїх національних літературах.

В поезії за останні роки дуже цікаві, оригінальні твори написали Степан Гостиняк («Букет», «Сейсмограф»), Михайло Дробняк («Шепіт землі», «Стріти людину»), Йосиф Збіглей («Закрути»), Сергій Макара («Ленін з нами»), Маруся Ніхай («Чекаю тебе»); Ілля Галайда («Спрага серця і землі»). Кожен з наведених поетів творить інший гяп поезії, використовує іншу тропіку, художні прийоми, в якій відчуваємо тони словацької, чеської і радянської молодого поезії. Тематично охоплюють теж дуже широку палітру проблем — від зображення особистих настроїв, роздумів, через передачу почуттів своїх ровесників, до виявлення своєї любові до рідного краю — Карпат, до КПЧ, Батьківщини, соціалізму і миру, до вираження ненависті до колоніалізму, расизму, фашизму та засудження паліїв війни і всього, що перешкоджає нам швидко і мирно жити. Із згаданих поетів особливо виділяються своєю оригінальністю і неповторністю в чехословацькій поезії Степан Гостиняк та Йосиф Збіглей, твори яких вже вийшли чеською («Neogámovaný prostor») і словацькою («Lep z lásky k člověku») мовами. Треба сказати, що хоч обидва перекладачі дуже

намагалися, не змогли перекласти так, щоб повністю передати їхню ідейно-художню насиченість та образність.

Проза і драма теж успішно розвивалися. Правда, не так виразно, як поезія. Прозаїки (Ф. Іванчов, Ст. Ганущин, М. Немет, В. Дацей, Ю. Варга) намагалися зобразити сучасну людину, створити позитивного героя. Так, я не боюся вжити цей термін, який якось надовго випав із нашого літературознавчого словника. Та не лише із словника, але і з літератури. Даремно! Я розумію, що окремі письменники під час його моделювання та критики під час його висвітлювання в минулому допустились перекручень і помилок, але позитивний герой весь час присутній в літературі соціалістичного реалізму. Саме в образі позитивного героя письменник створює чи передає свій ідеал соціалістичної людини. Я гадаю, що позитивному героєві треба дати знов таке місце і роль, яке заслуговує і належить в літературі соціалістичного реалізму. Ми віримо, що так скоро буде.

В нашій прозі в останні роки виділяється зокрема творчість Василя Дацея, в якій змалював сучасну молоду людину, вплив НТР на її мислення, вчинки на селі, в артілі («Зелена обручка»), на заводі («Будинок», «В школі», «Зустрічі»), в середовищі молоді інтелігенції («Зірки лиш мерехтять» та «Сонячний верх»). Викликає наші симпатії зокрема його намагання вимodelювати живого, повнокровного героя, героя не ідеального, але який в собі уособлює найкращі риси героя-будівника соціалізму, героя, який зуміє зрозуміти, усвідомити, перебороти свої помилки, хиби, який доведе за собою потягти колектив на боротьбу зі злом в ім'я перемоги добра, краси, гуманізму і прогресу.

Драма хоч і поповнилася новими творами В. Гайного («Там, де щебечуть солов'ї»), В. Зозуляка («Сміх, та й годі») та Івана Гриця-Дуди («Ілько Липей») не досягла в чехословацькому контексті виразніших успіхів. Хоч у своїх творах вони підняли ряд важливих проблем минулого і сучасного життя нашого села, все ж художнє опрацювання залишилось в традиційних рамках. Правда, сценічна реалізація цих п'єс на сцені УНТ пройшла успішно, бо режисер, композитор та артисти дотворили рукописи.

Хоч ми дотепер говорили лише позитивно про розвиток нашої літератури після XVI з'їзду КПЧ, це не означає, що у неї не були проблеми, недоліки і невдачі. Були в галузі художньої літератури і в галузі критики, бо, як кажуть, яка література, така і критика, який рівень художньої літератури, до певної міри, такий рівень літературної критики. Наші критики намагаються критично оцінювати, аналізувати окремі твори, вимагають від авторів позбутись недоліків, але цей процес іде повільно. Стає критичної думки та відношення до неї наших письменників такий же, як тут говорило багато виступаючих. І наша критика не користується таким авторитетом у читачів та письменників, як би мала, і вона відстає, або іноді залишається на декларативному рівні. Вона не завжди оцінює твори із чехословацьких загальнодержавних позицій і критеріїв. Деякі приступають до оцінки із занижених позицій. Ми усвідомлюємо, що це лише шкодить нашій літературі. Зрозуміло, такі критичні оцінки і статті засуджуємо і вимагаємо, щоб всі наші критики приступали до оцінки із загальнодержавних вимог до художнього твору.

Незважаючи на наші критичні зауваження, в останні роки все ж таки успішно розвивається українське літературознавство та літературна критика. Гадаємо, що серед нас і такі критики, які зможуть об'єктивно, правдиво, на рівні чехословацької літературознавчої науки оцінити літературні результати в контексті чехословацької літератури. Шкода, що словацькі та й чеські журнали, крім «Словенских поглядів» і «Нового слова», «Літерарніго месічніка» та «Кмена», не мають інтересу до їх продукції. Настав час видати літературно-критичну книжку про розвиток української літератури Чехословацьчини для словацького і чеського читачів. Перша інформаційна книга «Українська література ССР» вже розійшлася. Зараз треба уже більш глибоко, докладно, аналітично-світетично подати розвиток нашої літератури в чехословацькому літературному контексті, визначити її місце і вклад в нього.

Свій виступ я хочу закінчити побажанням, щоб у майбутньому вже про розвиток та успіхи чи недоліки української чи мадярської літератур не говорили лише її представники, але основні доповідачі, щоб до неї приступали та оцінювали її з таких позицій, як до своєї рідної літератури, як до чеської та словацької чи мадярської літератур. Хочемо запросити до співпраці, до моральної і матеріальної підтримки розвитку нашої літератури, до того, щоб вона частіше з'являлася на сторінках словацької, чеської і мадярської преси та в планах чеських і словацьких видавництва. На мою думку, в цьому проявиться велич духу словаків, чехів та загальнодержавної критики.

МИХАЙЛО РОМАН.

КПЧ на чолі антифашистської і національно-визвольної боротьби в Гуменському окрузі

Антифашистська і національно-визвольна боротьба була складовою частиною боротьби окупованих або васальськи залежних від гітлерівської Німеччини країн, складовою частиною боротьби демократичних народів усього світу проти фашизму, за його остаточний розгром. Керівною силою цієї боротьби в Чехословаччині був робітничий клас, якому діючу допомогу надавало селянство і прогресивна інтелігенція під проводом Комуністичної партії. Єдино Комуністична партія була дієздатною й організованою силою, бо всі інші політичні партії на Словаччині або заникли або возз'єдналися з людаками з наступом фашизму.

Комуністична партія вже в умовах домюхенської республіки була єдиним послідовним борцем за класові, соціальні і національні права трудящих і як єдина політична партія рішуче виступила проти ганебної мюнхенської капітуляції, що сприямло зростанню її авторитету і зміцненню її керівної позиції в національно-визвольній боротьбі.

Для словацької буржуазії, репрезентованої після 6 жовтня 1938 р. автономістською людацько-аграрною партією, головною перешкодою не були опозиційні прочехословацькі політичні кола, але словацький революційний робітничий рух, очолений комуністами. Тому першим кроком уряду Гісо була заборона діяльності Комуністичної партії на Словаччині. Внаслідок цього вона була змушена піти в підпілля. Виходячи з ухваленої лінії КПЧ, діяльністю партії на Словаччині керувало тричленне нелегальне центральне керівництво. Переслідування, прискорене нарощування антикомуністичної пропаганди, що стала офіційною урядовою пропагандою, небувале зростання людацької, національної і соціальної демагогії, а також особливості розвитку на Словаччині після 14 березня 1939 р. вели московське керівництво КПЧ до того, щоб Комуністична партія на Словаччині організаційно стала самостійною.

На основі рішення президії міністерства внутрішніх справ автономного уряду округикий начальник у Свині Дурчанський 9 жовтня дав розпорядження припинити діяльність партії в окрузі. Органи безпеки почали проводити обшуки в секретаріатах партії, на квартирах партійних діячів, конфіскували письмовий матеріал і відбирали майно партійних груп. В Руському в А. Синичака обшук проводив заступник окружного начальника жандармерії в Свині Острчід. В голови партійної групи в Свині Ю. Гербоца були конфісковані летючки, газети, квитки і плакати.¹

Після заборони діяльності КПЧ і після її виходу в підпілля територія Словаччини була розподілена на чотири нелегальні області: Братіславську, Жілінську, Бансько-Бистрицьку і Пряшівську. Головним завданням пряшівського підпільного обласного керівництва в 1939—1940 рр. було створити окружні підпільні керівництва і заснувати 3—5-членні партійні групи в селах, містах і підприємствах. На чолі окружного підпільного керівництва в Гуменному, що виникло вже на початку 1939 р. і яке керувало працею й підпільними окружними управліннями КПС в Межилабірському і Свинському округах, був Л. Сабо. Дальшими членами були: д-р Й. Долина, С. Фаркаш, Й. Богун, Е. Онушка, Я. Когут ст. і Р. Пішта.² В цей період активно діяли в підвіллі С. Маричич, Л. Коцан, М. Каноц, Цуджергер-Вінклер, С. Петрашовський, М. Бергер, М. Лаутман, М. Златвик, Л. Шуд, К. Гавкоці, Г. Ейхлер, С. Петруш, Ю. Заяц, Я. Соха і дальші.³

¹50 rokov KSČ v našom okrese, ČSTK Bratislava 1971, s., HU B—14.

²Архів Інституту марксизму-ленінізму ЦК КПС, Братіслава, фонд ЦК, а. j. 33.

³Nové obzory 1968, č. 10, s. 45.

Окружне підпільне керівництво КПС у Свині очолював І. Гакош. Дальшими членами були — Ю. Гербоц та інж. Б. Барбаро.⁴ Межилабірське підпільне керівництво очолював В. Цупер. Членами були — Р. Жидек і д-р В. Валович.⁵

В Гуменному було створено п'ять партійних груп,⁶ в яких працювали С. Фаркаш, Я. Соха, С. Петрушовський, Я. Котради, П. Ленчич, Ю. Мариница, В. Сабо, Л. Дробний, В. Максимов, Я. Гайдош та ін. У Вишній Яблїнці розгортала діяльність партійна група під керівництвом С. Кувця, в Пчолинному під керівництвом І. Гакоша. В Станіці на чолі групи був Ю. Боднар, в Осадному — І. Бесеганич, в Нижній Яблїнці — А. Бандура, І. Фабринець і В. Рудий. В Удавському на чолі групи був Ф. Грацел, в Чукалівцях — І. Бачуних. Дальші групи діяли в Гостовицях, Папикі, Вишньому Грушеві, Коханівцях, Лацковцях, Кудловцях, Збудському Довгому, Збудському Рокитові, Валашківцях, Светлицях, Ольшникові. Успішними були групи у Вираві, Вишній Радвані, Видрані, Калинові, Габурі, Чертіжковому і Нятові.⁷

З точки зору розгортання підпільної діяльності на Східній Словаччині в половині 1940 р. вся область була розподілена на три райони: Списький з центром в Кежмарку, Шариський з центром у Прашеві і Земплінський з центром в Михалівцях. В земплінське районне підпільне керівництво КПС організаційно був включений і Гуменський округ.

В 1939 — 1940 рр. завдяки зусиллям П. Тонгаузера і Л. Бенеди була створена нелегальна сітка районних і окружних підпільних керівництв, яким були підпорядковані партійні групи в заводах і селах. Від початку 1939 р. до половини 1941 р. діяльність комуністів в Гуменському окрузі проявлялась і зовні. Крім організаційних питань, комуністи присвячували велику увагу налагодженню зв'язків з підпіллям у Польщі, на Закарпатті і в Угорщині.

У згаданому періоді зв'язки з польською територією утримували і комуністи Межилабірського округу. Комуніст-підпільник із Светлиць І. Ксеняк налагодив зв'язок з підпіллям в Зубенському-Волі. Таким чином на територію Польщі потращали летючки, які поширювались в Межилабірському окрузі.⁸ Комуністи Списького округу завдяки І. Гакошу мали зв'язок з підпіллям не лише на території округу, але і з комуністами в Ужгороді та Великому Березному.

Пожвавлена діяльність комуністів наприкінці 1939 і в 1940 рр. викликала активніші протиходи з боку людацьких органів безпеки. В березні 1940 р. були заарештовані П. Борош, Л. Сабо, М. Лаутман, Е. Онушка і Й. Богун, яких було перевезено в Лаву.⁹ Звільнено їх було тільки після трьох місяців.

В другій половині 1939 р. і в першій половині 1940 р. серед громадян української національності організується перехід в Радянський Союз, а саме з Нятова, Видрані, Светлиць, Ольшников, Межилаборець, Пихонь і Вишньої Яблїнки.¹⁰

Після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз значно погіршилось економічне і соціальне становище населення округу, наростав голод, особливо в 1942 — 1943 рр. Внаслідок того зростає неспокій серед населення. В 1941 р. група жінок від окружних властей в Гуменному домогалася підвищення пайків хліба й інших продуктів, пілыг за участь своїх рідних у війні.¹¹

Наприкінці 1941 р. і в першій половині 1942 р. студенти торговельної школи в Гуменному і Межилабірцях організують нелегальні групи «партії словацького возз'єднання». В Гуменному ці групи організували А. Муровський, С. Збур, а в Межилабірцях — П. Галишин. Посередництвом Я. Банджуха з Маргані, який навчався в Братіславі, ці групи були зв'язані з підпіллям Братіславської області. В липні 1942 р. під час поширювання летючок декотрі члени цих груп були затримані і кілька місяців їх тримали у в'язниці. Цим припинилось існування згаданих груп в окрузі.

Майже всі групи громадянського руху Опору розгортали свою діяльність самостійно і несистематично. З точки зору політичного впливу не мали більшого значення для розвитку антифашистського руху.

Приклад існування громадянських груп Опору і в Гуменському окрузі є лише ілюстрацією того, що і тут в період національно-визвольної боротьби існували на-

⁴Podvihorlatské noviny, roč. VII., č. 25, s. 3.

⁵Там же.

⁶Podvihorlatské noviny, roč. V., č. 36, s. 2.

⁷Nové obzory 1968, č. 10, s. 45.

⁸Окружний архів в Гуменному. 12. 7. — 39 — през 19. I. 1929.

⁹Podvihorlatské noviny, roč. VII., č. 34, s. 2.

¹⁰ŠA Prešov, fond ŠZL.ŠB 19/1923/40 prez.

¹¹ŠA Prešov, fond 750/16-1941 prez.

прями, які були носіями буржуазної концепції Опору і які прагнули реалізувати наміри буржуазної лондонської еміграції на чолі з Бенешем.

Виходячи з вказівок нелегальної КПС, комуністи Гуменського округу реєстрували групи Опору і використовували їх фінансову і матеріальну допомогу, зокрема наприкінці 1943 і на початку 1944 рр., коли виникають партизанські загони. Проте вони не погоджувались з їх політичними поглядами, і тому створювали передумови для того, щоб громадянські групи Опору політично не впливали на партизанські загони і на керівництво антифашистського руху Опору.

В 1941—1942 рр. підпільне керівництво КПС видавало в Гуменному журнал «Факля», який інформувало населення про міжнародну ситуацію і про завдання, пов'язані з організуванням антифашистського руху Опору.

Виходячи з розпоряджень центрального керівництва КПС, в березні 1942 р. відбулись конференції КПС в Гуменному, Михалівцях і в дальших округах, на яких було накреслене завдання організувати «бойові яношиківські дружини».¹²

Перша така дружина на Східній Словаччині виникла весною 1942 р. Заснували її комуністи в Порубських лісах на межі Михалівецького і Гуменського округів. Рішення про її вишикування прийняли П. Борош із Винного і Л. Сабо з Гуменного в ілавській в'язниці у першій половині 1941 р.¹³ Одними з перших членів дружини були жителі з Гуменного: Попов (родом з Югославії), Бранд-Пегер, Е. Липкович, подружжя Ланданових, Вінклерівці і дальші.¹⁴ Поступово прибували расово переслідувані громадяни. Загальна кількість членів зростає на 30 осіб. Постачання забезпечували зв'язкові з Гуменного, Михаловець, з сіл Винне і Клокочів. На основі доносу з Ясенова 7 квітня 1942 р. була створена група жандармської патрулі М. Пажичького, в яку ввійшло і двоє цивільних і яка почала стежити за діяльністю «дружини». Під час переслідування було вбито командира жандармської групи, внаслідок того жандармське управління в Гуменному поклало на допомогу 170 солдатів, глінківців і прибрало жандармів з округу, щоб провести облаву. Внаслідок облави жандармам вдалось спіймати більшість членів «дружини». Судовий процес над її членами в Михалівцях сприяв інформованості громадськості про її діяльність. Проте це був і явний доказ безрадісності властей розправитись з силами прогресу.

В травні і серпні 1943 р. відбулись наради обласного керівництва КПС в Михалівцях і Кежмарку. У нарадах взяли участь всі керівники підпільних окружних керівництв КПС. У засіданнях брав участь і С. Гандера, який від червня 1943 р. співробітничав з Центральним управлінням державної безпеки і гестапо. Внаслідок його зради власті мали достаток доказів про працю комуністів на Східній Словаччині. Від серпня 1943 р. починаються масові арешти комуністів. Арешти нащербили структуру підпільного комуністичного руху Пряшівської області. І наперекір цьому антифашистський рух на чолі з КПС не припинився й партія і надалі була керівною і вирішальною силою в розгортанні антифашистської боротьби.

З першого підпільного обласного керівництва КПС уникнути арешту вдалось тільки П. Бабею. Завдяки йому вже кінцем вересня 1943 р. на зустрічі у В. Боровського в Гапушівцях було створено друге підпільне обласне керівництво КПС на Східній Словаччині.¹⁵

Партизанський рух і всупереч значних труднощів і далі поширювався на Східній Словаччині. Успішно розгорталась масово-політична діяльність комуністів-підпільників і вже в 1943 р. виникають перші партизанські загони.

В жовтні і листопаді 1943 р. в Гуменському окрузі зосереджуються дві групи радянських втікачів з німецьких концтаборів. Одна — в лісах поблизу Вирави, всебічну допомогу їй надавали такі підпільники, як інж. Білинський, д-р В. Валович, Р. Жидек, сім'я Кудзеїв з Нягова, В. Цупер, С. Байцюра і Филіп'як з Межилаборець. Друга зосереджувалась в Гуменному, де за допомоги Л. Сабо, сім'ї Петрушовських, Ручинського, Й. Долини, Й. Богуна, Репицького, д-ра Зимковського, Качака, Станковської, Шуловської, І. Гакоша, Кресача, І. Ксеяка, С. Кунца¹⁶ і дальших було усунуто початкові труднощі і за допомоги керівника окружної підпільної організації КПС Л. Сабо на початку січня 1944 р. настає об'єднання обидвох груп. Таким чином виникає партизанський загін ім. Пугачова.¹⁷ Командиром став

¹²Tridsať slobodných rokov. Východoslovenské vydavateľstvo Košice 1971, с. 12.

¹³Там же.

¹⁴Там же.

¹⁵Pažur, Š.: Protifašistický odboj na východnom Slovensku. Východoslovenské vydavateľstvo Košice 1974, с. 100.

¹⁶Tridsať slobodných rokov, с. 15.

¹⁷Podvihorlatské noviny, roč. VII., č. 37, с.3.

О. Г. Емельянов, заступником командира — І. І. Кудряцек, а політичним комісаром — А. Т. Андрусенко.¹⁸

Загін ім. Пугачова вже кінцем лютого 1944 р. отаборився в лісі Петячова поблизу Гуменного. Зброю поповнював нападами на військові і жандармські патрулі. Значну кількість зброї й амуніції загону передавав тодішній начальник військового гарнізону в Гумennomу капітан Д. Гонда.¹⁹

Партизанський загін В. Пучкова формувався з радянських людей, втікачів з фашистських концтаборів і ешелонів за допомогою воронівських підпільників — д-ра Ц. Дакснер, Л. Яцканіна, Е. Ріги, Р. Зарембової, Л. Сабо,²⁰ в який початком 1944 р. прибули дальші радянські втікачі, переважно з Середньої і Західної Словаччини. Командиром загону став С. А. Оштенков, начальником — І. А. Коваль, а політичним комісаром П. М. Основін. Загін отаборився в Замутовських лісах.

10 травня 1944 р. частини словацької політичної поліції й армії провели облогу будинка Л. Сабо, в якому знаходились і дальші представники окружного підпільного керівництва КПС, і після перестрілки заарештували підпільне керівництво КПС.²¹ В той час в руки державної безпеки попав і комісар партизанського загону А. Т. Андрусенко.²²

Одвочасно з викриттям й ув'язненням гуменського підпільного керівництва КПС був викритий і ув'язнений і д-р М. Барбарич, який був зв'язковим підпільного керівництва КПС, а ще до того (5 травня 1944 р.) був ув'язнений і дальший зв'язковий, яким був начальник жандармської станції і керівник другого підпільного прашівського обласного комітету В. Боровський. Десять біля 29 травня 1944 р. фашисти заарештували й інж. Білинського.

Дальшою відчутною втратою для партизанського загону ім. Пугачова була трагічна смерть командира Емельянова. 22 липня 1944 р. він помер в гуменській лікарні внаслідок поранення.²³

Після трагічних подій в Гумennomу і Воронові (в руки безпеки попав д-р Ц. Дакснер, командир партизанського загону Пучков С. А. Оштенков, Основін, начальник штабу, і дальших п'ятеро партизан), діяльність нелегальних груп в Гумennomу, Требішові, Михалівцях, Свині і Межлябірцях значно послабилась. Йшлося про те, щоб відновити й активізувати діяльність тих підпільних груп, яким вдалось уникнути від провокаторів, агентів гестапо і т. п. Цим завданням зайнявся штаб партизанського з'єднання ім. Чапаєва під керівництвом начальника Л. Кукореллі і командира розвідки М. І. Цепкова. Було створено особливу групу, в яку входили такі члени, які знали добре місцеві умови, більшість членів підпільних груп і зв'язкових, включених в нелегальну сітку. Першорядним завданням було ліквідувати агентів, які проникли в підпілля, прийняти рішучі кроки, щоб виключалась можливість попадання в групи агентів, встановити тісний зв'язок для переведення радянських втікачів і дезертирів із словацької армії, які переходили тепер до партизан цілими групами.

Після смерті Емельянова загін ім. Пугачова обмежив свою діяльність, пересувався з місця на місце і 26 серпня 1944 р. в кількості 80 чоловік в Сланських горах приєднався до партизанського з'єднання ім. Чапаєва.²⁴

Партизанська діяльність особливо розгорнулась після наближення фронту до кордону Чехословаччини. 3 серпня 1944 р. поблизу Ольшинкова і Светлиць прибув на Словаччину загін «Белов» під командуванням А. Д. Коваленка, створений в СРСР з членів 1 Чехословацького армійського корпусу. 15 серпня на Східну Словаччину поблизу Осадного і Гостовиць прибув загін ім. Пожарського під командуванням Л. Ю. Беренштейна. До нього в Осадному приєдналось близько 30 членів прикордонного словацького гарнізону. В другій половині серпня на Східну Словаччину дістався загін капітана Майорова, що діяв в округах Стропків, Гуменне і Гіральтівиці. 26 серпня 1944 р. словацько-польський кордон в просторі Лубківського перевалу переступив загін капітана Курова, що отаборився біля села Завада. Поповнившись словацькими солдатами, загін прийняв назву «За Батьківщину», а командиром став Р. Стрельцов. Початком вересня 1944 р. до простору Нижньої і Вишньої Яблінки

¹⁸Там же.

¹⁹Tridsať slobodných rokov, с. 15.

²⁰Podvihorlatské noviny, roč. VII., č. 37, с. 3.

²¹Там же.

²²Там же.

²³Podvihorlatské noviny, roč. VII., č. 38, с. 3.

²⁴Tridsať slobodných rokov, с. 17—20.

занська республіка», в яку входило кілька сіл округу. Більш стихійно, аніж організовано національні комітети, партизани і населення переставали визнавати авторитет тодішніх фашистських органів. Таким чином у 20—25 селах можна було вільно проводити масово-політичну працю серед населення і готувати їх до життя в новій Чехословацькій Республіці. Населення жило і господарювало стихійно, іноді й анархічно. Пришівські власті офіційно відкликали своїх працівників пошти, учителів, нотаріусів і т. п. Хто не підкорявся розпорядженню властей, той вважався партизаном. Були випадки, коли цілі сім'ї учителів залишалися на цій території й активно співпрацювали з партизанами. 28 жовтня, день виникнення ЧСР, вільно відмічали жителі в Кошарівській школі, на якій був лише один — чехословацький прапор. 7 листопада поруч з чехословацьким прапором на лісопилці майорів і червоної прапор. Тут була свобода слова, зборів, хоч, зрозуміло, не в такій мірі, як в селах Середньої Словаччини, на території Словацького національного повстання. Масово-політична праця національних комітетів і партизанів мала величезне значення і готувала народ на завдання народної і демократичної революції.

Правда, боротьба проти фашизму не проходила гладко. Частина буржуазії почала шукати шляхи, як включитися в національно-визвольний рух в інтересі збереження своєї влади і своїх маєтків. Вона включалась в працю підпільних національних комітетів з метою пацифікувати їх чи спрямувати їх діяльність за своїми уявами. Тому першорядним завданням учасників руху Опору, зокрема з рядів комуністів і радянських партизанських організацій, було бути обережними перед небезпекою зради і сквоання на іншу платформу.

Коли 29 серпня 1944 р. словацький народ повстав проти фашистського поневолення і за відновлення вільної Чехословацької Республіки, Радянський Союз правильно оцінив цей спонтанний крок словацького народу і прийняв конкретні кроки на допомогу повстанцям.²⁹ Розпочалась Карпато-Дуклянська операція. В боях за Карпати проявився високий героїзм радянських солдатів, незламна воля завдати поразку фашизму. Завдяки цій операції на визволеній території починають виникати нові національні комітети, головним завданням яких було встановити новий суспільний порядок у Чехословаччині.

Значну допомогу у визволенні округу надавали партизанські загони, які нападали на фашистський тил, нищили військову техніку ворога, перешкоджали пересуну амуніції і харчів. Так, наприклад, партизанське з'єднання ім. Чапаєва, загони ім. Пожарського, Майорова, «За Батьківщину», ім. Борканюка, Перечинського врядили з бою 8130 солдатів і офіцерів, знищили 50 транспортів, 645 вагонів із живою технікою ворога, 251 автомобіль і т. п.³⁰

В боях за свободу гартувалася незламна бойова дружба чеських і словацьких партизанів з радянськими партизанами. Радянські партизани разом з нелегальними працівниками КПС округу організували непримириму боротьбу проти фашистських окупантів і їх домашніх прислужників, чим самим значною мірою сприяли прискоренню визволення не лише округу, але і всієї Словаччини та відновленню Чехословацької Республіки.

²⁹Duklia brána slobody. Osveta Bratislava 1960, с. 7.

³⁰Архів Інституту марксизму-ленінізму ЦК КПЧ, Прага, фонд 1954/542.

Художник-графік Георгій Нарбут

(ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У четвертому томі «Історії українського мистецтва» читаємо, що «в переджовтневі часи серед майстрів української книжкової графіки найбільшу увагу громадськості привернули своїми творами Г. Нарбут і В. Кричевський, які стали основоположниками нової української книжкової графіки».¹ А. В'юнник та М. Батіг підкреслюють, що Георгій Нарбут високої майстерності в оформленні книг досяг, «відчуваючи книжку як мистецьку цілість, як органічне поєднання малюнка з текстом, він створив цікаві зразки декоративного книжкового оформлення».²

Георгій Іванович Нарбут народився 26 лютого 1886 р. в селі Нарбутівці поблизу міста Глухова, тепер Червоного району Сумської області. Мистецьку освіту здобув самотужки. Перед революцією від 1906 до 1917 року Нарбут жив у Петербурзі. Тут багато працював над ілюстраціями та оздобленням російських та українських книжок. Першими його роботами були обкладинки, ілюстрації та оформлення до дитячих казок «Горошени», «Снігуронька» та «Коцїй безсмертний», які створив у 1906 році. Ці роботи Нарбут виконав під впливом ілюстрацій російського художника Івана Білібіна.

Нарбут із захопленням шукав лаконічних засобів для оздоблення книжок, які би якнайкраще пов'язували графічну техніку оформлення з можливостями тогочасного поліграфічного виробництва. Так приступав до творення ілюстрацій до казок «Теремок» (1909), «Мизгир» (1909), «Дерев'яний орел» (1910) та «Як миші kota ховали» (1910). На цих роботах вже бачити, як Нарбут звільняється від впливу і як виробив свій власний стиль.

Створюючи ілюстрації до книг «Танцюй, Матвю...» (1910) та «Іграшки» (1911), він ретельно вивчав народну творчість — особливо російську іграшку.

У 1910—1912 роках Нарбут захоплювався силуетною манерою, яку використав до створення ілюстрацій до створення ілюстрацій до казки Г.-К. Ан-

дерссна «Соловейко» (1910), «Олов'яний солдатик» (1910). В 1910—1912 роках він силуетною манерою виконав також ілюстрації до байок І. Крилова. На сторінках четвертого тому А. В'юнник і М. Батіг про ці ілюстрації висловилися так: «В майстерно виконаних, позначених багатою творчою фантазією й тонким гумором малюнках до цих творів, вже помітно відхід художника від модернізму й пошуки власного стилю».³ Нарбут із Петербурга шороку приїжджав на Україну. З великою любов'ю працював над оформленням книг на українську тематику, що виходили в Петербурзі. Так, з великим мистецьким смаком і глибоким знанням народного мистецтва й української мистецької старовини Нарбут виконав оформлення до книжок Г. Лукомського «Давня архітектура Галичини» (1915), «Старовинні садиби Харківської губернії» (1916) та обкладинку й малюнки до «Малоросійського гербовника» (1914—16). В 1913—1919 рр. він створив силуетні портрети. В Петербурзі 1917 року Нарбут розпочав роботу над «Українською абеткою», над якою продовжував працювати, переїхавши до Києва наприкінці 1919 та на початку 1920 року. Займаючись переробкою шрифтів стародрукованих книг, Нарбут створив новий український шрифт, який назвали «нарбутівським».

У березні 1917 року Нарбут переїхав з Петрограда на Україну та поселився у Києві. Тут працював у складі професорів, а деякий час і ректором Української академії мистецтв. В радянський час Нарбут був начальником відділу мистецтв Наркомосу УРСР.

Мистецька творчість Нарбута досягла найкращого розквіту в роки Радянської влади, коли він створив велику кількість високохудожніх рисунків,

¹А. В'юнник, М. Батіг. Історія українського мистецтва. Т. IV. Графіка, К., 1970, стор. 278.

²Там же, стор. 278.

³Там же, стор. 279.

Георгій Нарбут. Поезія. Заставка до журналу «Мистецтво», туш, 1919.

оформляючи тогочасні літературно-мистецькі журнали «Солнце труда» (1919), «Мистецтво» (1919—1920) та журнал «Вестник народного хозяйства Украины» (1919), до яких створив обкладинки, фронтисписи, заставки та кінцівки, які відзначаються оригінальною композицією та високою майстерністю технічного виконання. Спочатку Нарбут, виходячи з настанов декадентної організації «Мир искусства», завдання ілюстрації розумів тільки як декоративну прикрасу книги та ідеалізації минулого, як це відчувається в оформленні журналу «Наше минуле» та «Українська абетка», де переважають ще архаїчні образи. І. Врона у п'ятому томі «Історії українського мистецтва» пише, що у світогляді Нарбута настали радикальні зміни: «Життєдатний ґрунт народної творчості, глибоке освоєння її скарбів допомогли художникові відійти від попередніх хибних позицій і стати на шлях успішного творення нового радянського графічного мистецтва».⁴ В ці роки Нарбут створив нещадні карикатури на гетьманщину та білогвардійців.

Новий зміст радянської дійсності та нові завдання мистецтва в радянських

умовах вимагали активних засобів графічної майстерності. До радянських журналів, збірників та книжок Нарбут виконував обкладинки, заставки і кінцівки, написи та розробляв зразки шрифтів. У цих творах, як пише І. Врона, «Нарбут виступав як незрівняний майстер, що приніс на Радянську Україну високу на той час графічну культуру — як художню, так і технічну».⁵

На обкладинку журналу «Солнце труда» (1919) Нарбут одним з перших в українському мистецтві звернувся до створення образу робітника, якого подав «на весь зріст, з гвинтівкою і молотом на тлі величезної червоної зірки, що сходить серед заводських димарів».⁶

Новаторський почерк Нарбутової графіки найвиразніше виявився в мистецькому оформленні журналу «Мистецтво». У третьому номері згаданого журналу за 1919 рік на фронтисписі митець зобразив крилатого Пегаса у

⁴І. Врона. Історія українського мистецтва. Т. V. Графіка. К., 1967, стор. 61.

⁵Там же, стор. 61.

⁶Там же, стор. 61.

вигляді дерев'яної ляльки на фоні народних килимових візерунків та орнаментів з трикутників. На передньому плані зобразив козака Мамаю з бандурою. Ціла композиція цього графічного фронтиспісу побудована на основі творчого засвоєння і переосмислення мотивів українського народного мистецтва.

В наступних п'ятому і шостому номерах згаданого літературно-мистецького тижневика «Мистецтво» з того ж 1919 року є цікаві заставки й кінцівки, в яких Нарбут використовує образи українських жінок «поезія-жниця», красне письменство — мати з дитиною, робітника-каменяра і т. п.

До шедеврів книжкової графіки Г. Нарбута належить композиція на обкладинці першого номера журналу «Мистецтво» за 1920 рік. Вона виконана в дусі революційної символіки, насиченої оптимізмом, властивим народові, який пробудився революцією до нового творчого життя. Митець на фоні трикутного орнаменту і винограду зобразив Аполлона в робітничій блузі з сонячним сльвом навколо голови, який крокує легкою ходою по квітах оковленої землі. У правій руці в нього серп, ліва простягнена у творчому пориві та навколо неї кружляють ластівки. Композиція наповнена ясным світлом, нестримним рухом та буянням життя.

Серед кращих творів Нарбута визначне місце займає його капітальна широко задумана робота «Українська абетка», яку передчасна смерть не дала закінчити. Подібно остала в задумі робота над ілюстрацією «Енеїди» І. Котляревського, до якої Нарбут створив композицію «Еней з військом» (1919), створену в дусі старовинних українських гравюр.

Високу оцінку «Українській абетці» Нарбута дає І. Врона, який на сторінках п'ятого тому «Історії українського мистецтва» пише, що «В «Українській абетці» Г. Нарбут розгорнув на всю силу свого прекрасного таланту досконалу витонченість графічного малюнка, графічну завершеність композиції, дотепну винахідливість і різноманітність графічних засобів, багатство фантазії і вигадки, забарвлених тонким українським гумором. Малюнкам, що їх виконав художник у Києві, властиві риси, притаманні всій нарбутівській графіці радянського періоду: максимальна лаконічність, простота і народність як у засобах графічно-художнього виконання, так і в самих образах та мотивах».⁷

Г. Нарбут надзвичайно любив малювати силуетні малюнки, у створенні яких був незрівняним майстром. Особливо високомайстерні його силуетні портрети, виконані з натури. Такими є «Родина художника» (1920), портрет Климова, Луки Грабуздова (1918), робітника з молотом «Солнце труда» (1919) та ін.

Як педагог Нарбут багато уваги приділяв вихованню високоосвічених і технічно озброєних митців для оформлення книжок у графічній майстерні Української академії мистецтв, де пропонував утворення спеціального поліграфічного факультету. Вплив Нарбута позначився на творчості багатьох його учнів і послідовників.

Нарбут помер 23 травня 1920 року у Києві, де й похований. Георгій Нарбут був витонченим майстром графічного мистецтва, який зумів своїм оригінальним способом мистецьки відтворити дійсність. Передчасна смерть перервала його творчу працю. Його мистецька спадщина є цінним внеском до скарбниці української культури й є окрасою галерей і музеїв.

⁷Там же, стор. 63.

Гвоздена Захова

Кожна людина має свого улюбленого поета чи прозаїка, любиму книгу або літературний жанр. Авторі окремих літературних творів відомі широкому читацькому загалу, однак імена перекладачів, які наближають широкій громадськості творчість представників різних літератур, переважно цікавлять тільки дослідників, істориків літератури, літературних критиків.

А все-таки без кропіткої роботи перекладачів наші знання були б набагато скромніші. Одною з тих, хто свої сили та здібності присвятив справам перекладу, була і Гвоздена Захова. Діяльність перекладачки чеської національності для нас цікава тим, що вона дуже полюбила українську літературу.

Народилася вона 16 січня 1916 р. в Празі в сім'ї ліво орієнтованого редактора Франтішека Петранка. Середню освіту закінчила в період буржуазної Чехословаччини. Приблизно в 1934 р. стала членом театральних груп, які ставили вистави в різних місцевостях Чехії і Моравії. Після окупації Чехословаччини вболівала за долю Батьківщини і разом з батьком та чоловіком Йозефом Захом стала членом підпільної антифашистської групи. За підтримки керівників підпілля одержала ангажемент в Італію, де для французького руху Опору передавала важливі матеріали. Її діяльність та діяльність її сім'ї не пройшла повз уваги ворогів. Початком 1945 р. Г. Захову допитували у горезвісній тюрмі на Панкраці, після чого вона була змушена скриватись аж до закінчення війни. Її батька та чоловіка фашисти заарештували і тиждень до визволення країни Радянською Армією, 2 травня 1945 р., закатували в концтаборі в Терезині.

Воєнне лихоліття та сімейна трагедія сильно вплинули на чутливу молоду жінку, але вже в 1946 р. вона стає членом мистецького колективу „Vesnické divadlo", гасральной групи „Národního divadla". В 1947 р. вона закінчила драматичний відділ празької консерваторії, однак у 1952 р., у зв'язку з різким погіршенням здоров'я, Г. Захова залишає підмостки театру. З того часу працює з Олексієм Венгрженівським, якого знала ще з часів підпілля, над підготовкою українського словника. Після належної підготовки починає перекладати з української мови. Перші переклади здійснила у співпраці з О. Венгрженівським. До них належали книжкові видання „Mladost" О. Гуреїва (1953) та романів А. Головка „Бур'ян" і „Мати", які появились під назвами „Plevel" (1953) та „Matka" (1955). Г. Захова в 1956 р. взяла участь у перекладанні антології „Ukrajinské povídky" (тут було представлено 49 оповідань 32 авторів), для якої переклала оповідання А. Головка „Червона хустина". З того часу починається її самостійна перекладацька діяльність. Насамперед в журналі „Прага — Москва" (1956) був надрукований переклад оповідання „Зачарована Десна" О. Довженка, який вийшов також у 1958 р. як самостійна книжечка. На початку 70-х років на продовження його передавало празьке Чехословацьке радіо. Переклади творів українського письменника і режисера появились і в 1974 р. Книгу „Začarovaná Desna", крім Г. Захової, переклала і Зденка Коутенська. З творчості П. Мирного Г. Захову зацікавив соціально-психологічний роман „Повія", в чеському перекладі під назвою „Nevěstka" (1959). З творчості чехословацьких українських письменників Г. Захова переклала оповідання Ю. Воролича, уривок якого був надрукований під назвою „Pohádka". Крім того, чеська перекладачка в рамках своєї перекладацької діяльності постійно співпрацювала з журналом „Literární měsíčník". Багатогранні інтереси Г. Захової зумовили те, що вона стала членом групи Слов'янського інституту ЧСАН та кабінету іноземних мов ЧСАН, який сьогодні є складовою частиною Інституту чеської мови ЧСАН. Разом з О. Венгрженівським вона належала до основоположників Союзу антифашистських борців Чехословаччини.

Г. Захова була скромною трудівницею, що із захопленням та повагою відносила до української культури, наближаючи в чеському перекладі кращі зразки української літератури. Померла незаметно після важкої хвороби 22 березня 1985 р. в Празі.

ЛЮБОВ БАБОТА.

Виставка ювіляра

На честь 40-річчя визволення Чехословаччини Радянською Армією і з нагоди 65-річчя з дня народження заслуженого художника Юрая Даня у Галереї образотворчого мистецтва у Пряшеві від 11 жовтня до 17 листопада 1985 р. проходила виставка картин.

Ю. Даньо народився 9 січня 1920 р. в Окружній поблизу Пряшева. Мистецький шлях художника був важкий. Розвитку його таланту перешкодила війна і соціальні нестатки. Спочатку приватно навчається під керівництвом майстра пензля Ернеста Ракоші у Секції художніх працівників при Окружній освітній раді в Пряшеві, пізніше відвідує Вечірню малярську школу Людовіта Фелда у Кошицях. Дальшими його вчителями були такі митці, як Й. Бендік, М. Йордан та Я. Веніг. У 1952 р. його прийнято у Спілку словацьких образотворчих митців. Цьому сприяла вже згадувана секція і «Своїна», Східнославацьке культурне об'єднання, об-

Юрай Даньо. Дерев'яна хата, олія, 1978.

разотворчий відділ в Кошицях. Зараз же після визволення нашої Вітчизни Радянською Армією як наймолодший з митців у Пряшеві брав активну участь в організаторській і пропагандійній роботі в інтересі розвитку соціалістичного образотворчого мистецтва і пожевлення образотворчого життя у Пряшеві. Він багато публікує, рецензує виставки, вводить в образотворче життя своїх колег, які приходять сюди після закінчення навчання в Празі і Братиславі. Широко громадськість знайомить з творчістю таких художників, як С. Гапак, А. Гай, Ю. Махай, Ф. Паточка, А. Сучка та І. Шафранко. Допомогає їм вишукувати робочі приміщення, підтримує побудову майстерень, влаштування галереї, магазину «Дело», підприємства Словацького фонду образотворчого мистецтва, хоч в нього самого нема власної майстерні і сам бореться з труднощами. Довгий час він вчив в Одинадцятирічній середній школі і в Народній школі мистецтв у Пряшеві. Очолює гуртки образотворчого мистецтва, був інструктором гуртків і колективів художнього спрямування і поза Пряшевом. Як громадянин бере активну участь в культурно-політичному житті суспільства, працював у громадських організаціях, а тому правом про Юрая Даня можна сказати, що належить до тих людей, які глибоко проживають своє життя і які вміють більше дати, як брати.

Ю. Даньо вже від самого початку стояв на позиціях соціалістичного ре-

Юрай Даньов. Під Татрами, олія, 1981.

алізму, принципи якого постійно поглиблював і поглиблює. В його фігуральних композиціях 50 — 60 рр. відбивається побудова Східнословачького металургійного комбінату, події Словацького національного повстання. Не бракують і твори з побудови нафтопроводу «Дружба», заснування єдиних сільськогосподарських артілей і т. п.

Експонати у Галереї образотворчого мистецтва у Пряшеві засвідчують велику любов художника до рідної Східної Словащини та народної архітектури. Не меншою сугестивністю пройняті і його мотиви від Татр по Дуклю, створені останнім часом. Він малює широким пензлем, основну увагу кладе на рисунок кольором, який домінує.

Крім олій, половина його творчості належить своєрідній комбінації техніки. Його роботи високо ангажовані, в них вкладений глибокий гуманістичний підтекст, потреба всесвітнього миру і виражається безглузда війни. На загаданій виставці художник презентував себе

лише оліями і творами, які виражають його любов до рідної землі.

Не можна не згадати також його організаторську діяльність і участь у міжнародних пленерах в Радянському Союзі, Польщі і в нашій країні. Розв'язування образотворчих питань за участю досвідчених закордонних художників, співствалення своєї творчості на виставках після пленерів, а також на закордонних виставках, принесли йому, безперечно, ширшу орієнтацію в образотворчому мистецтві і сприяли утвердженню його творчої манери.

У Східнословачькому краї було інстальовано понад десять його самостійних виставок у містах, заводах і школах. Він взяв участь у понад 350 колективних виставках. Художня творчість і культурно-політична діяльність художника була належно оцінена партійними і державними органами. 9 травня 1984 р. Уряд ЧССР присвоїв художнику Юраю Даньові почесне звання заслуженого художника.

ВОЛОДИМИР МАРКОВИЧ.

Повстанська преса - зброя революції

В 1985 році прятівський Відділ української літератури СПВ видав свою 365 публікацію (що також є своєрідним подарунком у мозаїку святкувань 40 річчя нашого визволення) — книжку МИХАЙЛА РУСИНКА «Повстанська преса — зброя революції», Прятів, 1985, 216 стор. (включно 53 фоторепродукцій, з котрих не всі мають належну якість, функціонально не всі витримані, а репродукція із стор. 126 належить до I розділу публікації).

Автор книги (в основі якої лежить його габілітаційна робота) намагався «простежити (дослідити, стор. 190), якою мірою в даний період (уластво, етап — А. К.) стратегічно-тактична лінія комуністичної партії проводилася в життя тогочасною періодичною пресою, радіомовленням та агенством преси» (стор. 10). Треба сказати, що в трьох розділах (але назва книжки відбиває тільки перший з них, стор. 31—94, хоча автор твердить, що ним охоплено період від осені 1944 до весни 1945 року», стор. 10, 110, 212), М. Русинко досить вдало, хоча тільки частково простежив перший етап чехословацької національно-демократичної революції і довів, що «В цьому розумінні революційні традиції наших засобів масової інформації та пропаганди періоду перелому в нашій найновішій історії... залишаються живим свідченням і джерелом повчання також для сучасної соціалістичної журналістики» (стор. 191).

Однак що, на нашу думку, черешкодило авторові книжки розкрити обрану проблематику на рівні сучасного пізнання?

1. Знаємо, що діалектика є «душєю» марксизму-ленінізму, робить з нього живе і творче вчення, яке умозливає досліджувати суспільний розвиток як процес, котрий містить у собі внутрішнє протиріччя й якісні зміни. Це повністю відноситься також до справжнього розуміння фундаментальних змін в першому етапі нашої національно-демократичної революції, який розпочався СНП (але і «...нашу народно-демократичну революцію», стор. 162; стор. 9...), Однак це ще не міг бути

«початок переходу від капіталізму до соціалізму», а вже ніяк не можна трактувати «початок СНП влітку і восени 1944 року», стор. 184 або що «Нове слово» записалось в нашу історію 29 серпня... стор. 33. Повстання не було «відтиснено в гори» (стор. 48 і далі), а знаємо, що воно як революція не було «придушене» (стор. 207), а закінчилось Травневим повстанням чеського народу й остаточним визволенням Чехословаччини Радянською Армією в половині травня 1945 р. Література останніх років переконливо аргументує цю та інші істини.

2. Нашу республіку визволила Червона Армія (назва якої, починаючи 23. 2 1946 р., була обгрунтовано змінена на Радянську Армію). Автор в рецензованому творі в більшості випадків вживає її скорочену назву — Червона Армія, — але також і Радянська Армія. Правильніше і переконливіше було б перший раз вжити її повну назву (Робітничо-селянська Червона Армія), потім пояснити зміну назви, а далі в тексті вживати тільки теперішню назву (правда, крім цитат). Суть цієї замітки стосується також назв поодиноких періодичних видань (їх назви надруковані в книжці по-словацьки з українським суфіксом). Книжка М. Русинка видана перш за все для українського читача, якому інколи словацька назва і латинка роблять певні труднощі (стор. 64). В майбутньому треба дбати, щоб перший раз була наведена повна (стор. 11 і далі) й оригінальна назва. Її переклад і вживання назви оригіналу на мові перекладу (подібно і військовій чини). Непереконливо звучать також твердження автора про «програму-максимум» (стор. 8), про селянську бідноту (стор. 184), про збройну боротьбу комуністів в період 1941—1942 років (стор. 7), про V нелегальний Центральний Комітет КПЧ (стор. 8 і 9), але також про комуністичний і «т. зв. громадсько-демократичний блок» (стор. 8, 21 і д.), про підкарпатських (замість карпатських) українців (від стор. 25) і про писання датумів та з ними пов'язаними помилками (напр., стор. 37, ... «вищої (?) та виконавчої влади», стор.

Георгій Нарбут. Обкладинка до журналу «Солище труда», 1919.

Георгій Нарбут. Еней з військом. Ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда», гуаш, 1919.

85, 90 (... 30. 8. 1944 р.); стор. 123 (27. 2 1945 р.); стор. 149 (5. 4 1945 р.); стор. 164 (в 1951 році); стор. 201, 204 (зноска 105, 106); стор. 206 — 207 (зноска 208, 221, 247 і 255).

3. Жаль, що автор книжки, яка, напевно, зістане бібліографічною рідкістю, обмежився тільки на події від СНП по проголошення Програми першого домашнього уряду республіки, уряду Національного Фронту чехів і словаків (неадекватно називану Кошицькою урядовою програмою). Видишив, що в складі радіостанції «За свободу Чехословаччини» (стор. 90), яка працювала в Москві від другої половини 1943 р. по листопад 1944 р., була також редакція «Голос Підкарпаття», передачі якої проходили під закликом «Єдиним ударом — смерть фашистам!» В них виступали М. Климентюк, С. Боржанек і дальші. Зміст рецензованої праці збідає і той факт, що автор в частині «Повстанська Вільна словацька радіостанція» (стор. 84—82) не згадує факт інтернаціонального значення. 29 серпня 1944 року було припинено українські радіопередачі в Словаччині, але наше слово залунало з повставського передатчика в Ванській Бистриці. Заслугу в цьому мають комуністи М. Лугош, І. Камлюгіна і д. (Говорить Пряпів... Пряпів, 1968, стор. 69—71). Автор забув також про редакторів-українців у тодішніх військових газетах (стор. 184...), які хоробро воювали в І Чехословацькому армійському корпусі в СРСР. Грішно забувати також про щире і надихаюче читання радянських військових газет на визволеній території Північно-Східної Словаччини (напр., у наших визволених селах студентами Російської гімназії в Межилабірцях тощо).

4. В майбутньому слід пам'ятати, що в подібних випадках, мабуть, не досить лише одного рецензента. Місцева проблематика теж заслуговує критичної перевірки (ось, наприклад: ... московський ЦК КПЧ, стор. 48; Під горою Хабенець... не дорівнює словацькому тексту «Na svahu pod týmto sedlom...», стор. 81; Східно-Карпатська операція РА і число визволених сіл, стор. 97—98; Перехід визволителів через Дуклю, стор. 99; Пам'ятник ЧСНА, стор. 104; Дуклянський і Дукельський... де не йде про могилу (стор. 105 і д.); завод «Транспорт» вже давно «Вигорлат» (стор. 107); ... по вулиці Швермовій (стор. 109); «Бойовник» не видавався для цивільного населення (стор. 120 і д.). Автор книжки не говорить про Бансько-Бистрицький, михалівецький (стор. 128), ані про требішівський, але

тільки про кошицький період революції. Хоча «В той же час почали працювати центральні партійні й державні органи, чи вже йшлося про їх діяльність в межах Словаччини, чи всієї Чехословаччини» (стор. 172). Непослідовно пише, що «до кінця січня 1945 р. була остаточно визволена переважна частина Східної Словаччини» (стор. 137, 187) і що «Кінцем січня вже було визволено всю Східну Словаччину» (стор. 141); Закарпатська операція (?), стор. 141; А. І. (стор. 141) і А. С. Гастилевич (стор. 142); «... двох повстанських корпусів» (?), стор. 143; повторення тексту (стор. 144 і 154). Для нашого читача інтересно і повчально знати, що чехословацька делегація з Москви поверталася додому початком квітня пам'ятного 1945 р. через станцію «Победа» (Перемога над Лупківським перевалом) і Межилабірці (стор. 156); Конституційний закон від 1968 р. не говорить про національні «групи», але про «національність»; Українська національна рада... (стор. 163). А що, справді, слід розуміти під «спільною мовою» (?), стор. 164.

5. Відрадно констатуємо факт, що переклад тексту на українську мову має добрий рівень, значно висока також культура друку. Наперекір цьому в рецензованій праці зустрічаємо: «словацька держава» (стор. 57), «т. зв. словацька держава» (стор. 52), але і «Словацька держава» (стор. 76, 83), «Словацька Армія» (стор. 76); «пілоти» (стор. 105); Чехословакия привітає вас и благодарит... (стор. 115); ... демократії, рівності та свободи (стор. 131). Творці михалівецької «Правди» були також критиковані (стор. 136); «Закарпатська правда» почала виходити ранише (стор. 137); Кошиці ніколи не були столицею Словаччини (стор. 142); ... мовами (стор. 166); ... е не совети (стор. 175). В примітках (зноска і бракує назва праці Я. Козака, АУМЛ (стор. 201).

Закінчуючи предметну рецензію, можна погодитися з висновком М. Русинка про тогочасну і теперішню (якісно вищою) важливістю засобів масової інформації та пропаганди. І з тим, що переважна більшість з них продовжувала «бути дійовим знаряддям Комуністичної партії під час реалізації її лінії в добу нашої національно-демократичної революції» (стор. 190). І якраз тому його книжка заслуговує виможливого, а разом з тим і вдячного читача.

А. М. КОВАЧ.

Борці партії

Під такою назвою ужгородське видавництво «Карпати» в 1984 р. випустило довідник, що містить 153 біографічні нариси про активних учасників революційного комуністичного руху Закарпаття в міжвоєнний і воєнний періоди.¹ В роботі над цією документальною книгою взяло участь 17 дослідників, здебільшого викладачів Ужгородського державного університету. Використовуючи архівні матеріали, взяті переважно з фондів партархіву Закарпатського обкому Компартії України, редакційна книга подає суцільну картину революційного руху на Закарпатті в 1918—1944 рр.

Нарисам про активних діячів крайового проводу, керівників окружних і районних комітетів партії, які подано в алфавітному порядку, передує розвідка «В авангарді революційної боротьби» (с. 5 — 17). В ній докладно проаналізовано історію революційного руху на цій території в складі Угорщини і Чехословаччини.

Першими пропагандистами революційних ідей в Закарпатті стали колишні військовополонені закарпатці в Росії, які входили до створеної навесні 1918 р. іноземної групи при ЦК РКП(б). В результаті створення Комуністичної партії Угорщини, при центральному проводі якої працювала й група комуністів Руської Країни, та встановлення Радянської влади в Угорщині й Закарпатті значно зросла кількість комуністів у цьому краї з рядів революційно настроєних робітників, селян та прогресивної інтелігенції. Хоч Радянська влада проіснувала на Закарпатті тільки 40 днів, революційне насіння запустило в краї глибоке коріння. Після приєднання Закарпаття до новоутвореної Чехословаччини на багатьох місцях краю відроджувались революційні групи комуністів і лівих соціалістів.

Основи організованого революційного робітничого руху на Закарпатті поклала Міжнародна соціалістична партія (МСП), створена 21 березня 1920 р. в Ужгороді. Новостворена МСП об'єдну-

вала в своїх рядах трудящих різних національностей. На Кошицькій конференції в червні 1920 р., Мартинському з'їзді у вересні 1920 р. та Любохнянському з'їзді в січні 1921 р. об'єднані революційні сили Закарпатської України і Словаччини, які погоджувалися з 21 умовою прийому в Комінтерн, заклали основи майбутньої Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), що конституювалась у травні 1921 р. В організаційній структурі КПЧ Закарпатська Україна становила XXIV крайову організацію, якій підпорядкувались окружні секретаріати. За новою організаційною структурою, що перетворювалась в життя від 1930 р. (після V з'їзду КПЧ) Закарпатська крайова партійна організація була поділена на районні парторганізації. Крайовий провід КПЧ очолювали: Е. Сайдлер (1921 — 1923 рр.), І. Мондок (1924 — 1929 рр.), Е. Клїма (1929 — 1933 рр.) та О. Борканюк (1933 — 1939 рр.). Велику роль в розгортанні революційної боротьби трудящих краю відігравали, як зазначається в розвідці, крайові партійні конференції, яких у міжвоєнний період було проведено 14.

Завдяки нетовмній роботі крайового проводу, окружних і первинних парторганізацій КПЧ була найбільш впливовою політичною силою, про що свідчать вже перші парламентські вибори, що відбулися в цьому краї у 1924 р. На них комуністи отримали понад 100 тисяч голосів, тобто майже 40% усіх поданих голосів. Додамо, що ця велика перемога комуністів, що стала несподіванкою для чехословацьких буржуазних властей, викликала концентрований наступ державно-поліцейського апарату на комуністичні організації.

Зростаючі контакти закарпатських керівних партійних працівників з КП(б)У та КПЗУ, які почались після V конгресу Комінтерну (1924 р.), що займався й національними питаннями на Балканах і в Центральній Європі, сприяли розробці культурної політики в Закарпатті.

Важливе значення для розробки програмних і тактичних питань національної політики в дусі рішень V конгресу Комінтерну мала VII конференція

¹М. М. Семенюк, В. Ю. Ганчак, І. М. Гранчак та ін., Борці партії, Ужгород, «Карпати», 1984, 384 стор.

КПЧ, що відбулась в листопаді 1926 р. З великим натхненням делегати конференції прийняли вітальні листи і телеграми від ЦК КП(б)У, Київського окружного КП(б)У, ЦК КПЗУ, ЦК КП Буковини й Бессарабії та червоний прапор від трудящих Києва. Додамо, що від комуністів Пряшівщини в роботі конференції брав участь бувший червоноармієць Андрій Гошко із с. Чорне Бардіївського округу. Промовець розповів про політичне безправ'я та скрутне соціальне і культурне становище українців (русинів) цього краю і звернувся до делегатів конференції з проською — допомогти своїм братам на Пряшівщині. На конференції відзначалося про необхідність посилення зв'язків з КП(б)У і КПЗУ та надання допомоги комуністам Пряшівщини.

На підставі аналізу політичної обстановки в Східній Словаччині, зокрема серед українського населення, ЦК КПЧ в дусі рішень V конгресу Комінтерну направив у 1926 р. комуністичного депутата празького парламенту Миколу Сидоряка на роботу в північно-східну частину XXIII (Кошицького) краю. Незважаючи на репресії з боку державних властей Східної Словаччини, революційний рух на цій території набував організованого характеру, поширювалась його соціальна і географічна сфера. Цьому значно сприяли й тісніші контакти між комуністичними організаціями Пряшівщини, Закарпатської України та Західної України, які забезпечувала з другої половини 1927 р. Феодосія Керечинська-Мондок, яка прибула в Закарпаття за дорученням Комінтерну. Вона ж керувала і колпортажем нелегальної комуністичної літератури, що друкувалась підпільно в Ужгороді, Відні та Празі. Один із шляхів, якими переправлялась ця література на території Західної України, вів через Гуменне, Микову (нафтопромисли на Дехтярці), Габуру в Польщу.

В 1926 — 1928 рр. газета «Карпатська правда» в постійній рубриці «Вісті з Пряшівщини» друкувала статті та повідомлення про життя українського населення, його боротьбу з політичним і культурним безправ'ям. Час від часу вісточки про події на Пряшівщині з'являлись і на сторінках радянської періодики.

Нову революційну тактику закарпатських комуністів у національному питанні чехословацькі державні власті кваліфікували як прояв «більшовицького українського ірредентизму», якому слід було, за твердженням поліцейських органів, покласти край. Із Закарпатської України видворили комуністич-

них діячів, які там оселились і стали чехословацькими громадянами. На території Закарпатської України і Пряшівщини було заборонено розповсюдження української радянської преси та вживання назви «Закарпатська Україна». З тих же аспектів органи державної влади в Східній Словаччині розцінювали політико-виховну роботу М. Сидоряка серед українського населення краю.

Переслідування комуністів на Пряшівщині на якийсь час посилювало позиції місцевих буржуазних партій на парламентських виборах у 1929 р. Однак у 30-х роках приклад закарпатських комуністів став притягальним для населення північно-східних округів Словаччини.

В рецензованій книзі показано й на значення інших партійних конференцій, зокрема IX-ої, що проходила в 1929 р. напередодні V з'їзду КПЧ, та XIII і XIV-ої, що відбулися в 1936 — 1937 рр. і розглядали питання реалізації рішень VII конгресу Комінтерну та VII з'їзду КПЧ у конкретних історичних умовах Закарпаття.

Належна увага в книзі приділяється праці комуністів у пролетарських організаціях, сільських, окружних і крайових представництвах та Національних зборах Чехословаччини.

У молодіжному русі (організації Комсомолу, а з вересня 1936 р. — Підкарпатської спілки молоді) активно працювали О. Боранюк, Г. Вайбергер, М. Гаджега, М. Жупник, І. Еберт, І. Мадарас, Й. Гавелка, І. Гафинець, В. Курець, М. Мацканюк, М. Смуток, Д. Данч, Л. Котта, Й. Манді, Й. Товт та ін. Велику роботу серед молоді проводила спортивна організація — Федерація пролетарської фізкультури, якою керували С. Габерман і Я. Каган.

Велику увагу приділяв крайовий провід КПЧ Червоним профспілкам, що стали авангардом страйкового руху в цьому краї. Зокрема, Е. Шафранко, Г. Фейер, Й. Демко, І. Петруцак, І. Тураніца, які в 20—30-х роках очолювали крайовий комітет профспілок, сприяли страйковій боротьбі трудящих у різних районах Закарпаття. Важливу роль відіграв також робітничо-селянський кооператив «Єдність», в якому працювали Г. Вальберт, Й. Гавелка, В. Курець, Я. Ковач та ін.

В крайовому провіді Товариства освіти трудящих, заснованого в 1932 р., що ставило своїм завданням створення читалень, бібліотек, театральних і хорових гуртків, музичних і туристських секцій, працювали І. Еберт, М. Можарович, В. Желізняк, І. Маргентал та інші.

На особливу увагу заслуговує праця комуністів у селянському русі краю, яка здобула визнання й центрального проводу КПЧ. Селянські організації — Спілка працюючого селянства (1930 — 1932) та Об'єднання трудячого селянства (від 1932 р.), в яких плідно працювали І. Балега, П. Варга, П. Дьєрі, М. Келемен, Ю. Курта, Д. Попович, О. Тимко, Е. Чегі та інші, що проводили в 30-х роках масові селянські з'їзди, організували голодні походи, вимагали припинення екзекуцій і надання допомоги безробітним дрібноселянським масам, на ділі проклали дорогу до створення єдиного народного фронту, що згодом став платформою антифашистської боротьби. Доречно сказати, що IV пленум ЦК КПЧ (березень 1932 р.), аналізуючи політичну обстановку на Закарпатській Україні, дав високу оцінку діяльності Крайової партійної організації. В прийнятій резолюції вказувалось: «Перед усією партією тепер стоїть завдання: при дальшому зміцнюванні руху в Закарпатті і при дальшому розвиванні руху солідарності зі Закарпаттям у всіх інших частинах республіки слід працювати так, щоб подібний рух селянських мас і безробітних розгорнувся передусім у Словаччині». Пленум також оцінив роботу закарпатських комуністів на ділянці паралізування впливу національних буржуазних партій серед населення. «Коли говорити про діяльність комуністичної організації, — вказувалось в резолюції пленуму, — то «закарпатський метод» є зразком того, як може партія практично на ділі розгорнути великий національно-визвольний рух і очолити його».

Рух безробітних і зубожілих дрібноселянських мас, який на Закарпатській Україні під проводом комуністів набув організованого характеру і перетворився в діючий засіб проти соціального і національного угніску, навесні 1932 р. охопив і північно-східні райони Східної Словаччини. В селах Свидниччини, де в 1926—1928 рр. Микола Сидоряк не шкодував сил для організації селянської бідноти, згуртовуючи трудящих навколо КПЧ, закарпатський приклад активізував безробітних і збіднілі селянські маси до спільного виступу проти соціального і національного угніску. Треба підкреслити, що спільний революційний антикапіталістичний виступ безробітних і селянської бідноти Свидниччини високо оцінив і Європейський селянський комітет, який висловив надію, що цей рух охопить й інші області Словаччини. Однак селянський рух більш масового характеру набув тільки

в Середній Словаччині — на Горегронні.

Закарпатський приклад активізував селянські маси Пряшівщини і в другій половині 30-х років. Особливо великий вплив на активізацію селянства на цій території вчинили IV і V з'їзди Об'єднання трудячого селянства, що відбулися в Мукачеві в 1935—1936 рр. У роботі з'їзду брали участь і селяни зі Східної Словаччини. Вимоги селян Закарпатської України, обсягнуті у меморандумі з'їзду ОТС, відбивали кровні інтереси трудового селянства Пряшівщини. Тому воно вирішило «організуватися проти реакції, проти фашизму, за краще майбуття свого народу» і за зразком своїх побратимів створило в другій половині 1936 р. «Фронт руських земледільців і робітників», у якому працювало чимало комуністів.

Партійна організація не припиняла боротьби і в період фашистської окупації краю. Комуністи брали активну участь в підпільному і партизанському русі, воювали в рядах Червоної Армії і в лавах чехословацького закордонного війська.

Вийшовши з підпілля, закарпатські комуністи вирішили об'єднати всі комуністичні організації в єдину Комуністичну партію Закарпатської України (КПЗУ). За постановою I конференції КПЗУ було скликано I з'їзд Народних комітетів, який відбувся 26 листопада 1944 р. в Мукачеві. Виражаючи волю трудящих, з'їзд прийняв Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з УРСР, 29 червня 1945 р. у Мукачеві між СРСР і ЧСР був підписаний Договір про Закарпатську Україну, яка включилась до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Возз'єднанням Закарпатської України з Радянською Україною завершилась віковична боротьба трудящих Закарпатської України за своє соціальне і національне визволення.

Даючи загальну позитивну оцінку рецензованій праці, хочеться висловити деякі зауваження й побажання. На нашу думку, в такій документальній праці бажано конкретніше показати допомогу Закарпатської крайової парторганізації комуністам Пряшівщини в міжвоєнний і воєнний періоди. Хоч за останні десятиріччя в окремих виданнях ужгородського видавництва «Карпати» і Відділу української літератури Словачького педагогічного видавництва та на сторінках періодики Культурного союзу українських трудящих спорадично розглядається політико-організаційна праця закарпатських партійних діячів, зокрема, І. Мондока, М. Сидоряка,

М. Можаровича, І. Ваша, І. Андрійця й інших в окремих округах Східної Словаччини, однак попереду дослідників обох суміжних областей чекає докладне дослідження цього питання на підставі вивчення архівних матеріалів, що зберігаються в різних архівосховищах Чехословаччини, Радянського Союзу, Угорщини та Польщі.

Потребують уточнення і доповнення деякі дані, наведені авторами окремих нарисів, зокрема тих діячів, діяльність яких пов'язана зі Східною Словаччиною.

Іван Мондок народився 21 травня 1893 р. в селі Руський Грабець колишнього Собранецького (нині Михайлівського округу Східнословачького краю ЧССР). З перших років своєї революційної діяльності проводив велику роботу по створенню комуністичних організацій на Закарпатській Україні і Пряшівщині. В першій половині 20-х років він часто зустрічався з трудящими Свидниччини і суміжних районів і створював передумови для організованого революційного комуністичного руху на цій території.

Микола Сидоряк (1891 — 1934) належить до плеяди тих закарпатських революціонерів, діяльність яких нерозривно пов'язана з комуністичним рухом на Пряшівщині. Тут він працював у 1926—1928 рр. Трудячі Пряшівщини вбачали в особі М. Сидоряка, який оселився в Свиднику, виразника й захисника своїх інтересів. Своєю простотою, людяністю і глибокою вірою в комуністичні ідеали він запаливав селян Свидниччини, Лабірщини й Синищини, згуртовував їх навколо Комуністичної партії. Його невтомна, копійка організаційна і політико-виховна робота пробудила українських трудящих цього краю від політичної летаргії. Виконуючи від 13 лютого 1928 року обов'язки секретаря Михайлівського окружного КПЧ, М. Сидоряк не поривав контактів з трудящими північної частини Земплина і Шаріша. Часто виступав у Сині, Ублі, Габури, Межилабірцях та інших місцевостях цього краю. З цього приводу кошницький журан скаржився міністерству внутрішніх справ, що «Комуністична партія проводить широку агітацію серед бідного населення Верхнього Земплина, до якої власті не можуть бути байдужими». Вже після першого виступу М. Сидоряка у Вишньому Верлиху поліцейські органи пильно стежили за закарпатським комуністичним депутатом. За пропозицією прашівської прокуратури М. Сидоряка було позбавлено імунітету і передано суду.

Пал Терек народився 15 січня 1898 року в селі Поляни Кральовсько-Хлмецького (нині Требішівського округу Східнословачького краю ЧССР), а помер 13 квітня 1936 р. в Празі.

В парламентській промові в березні 1935 р. він гостро засудив жорстокої репресії державно-поліцейського апарату до страйкуючих лісорубів села Богдана Рахівського району та повсталих селян Чертіжного і Габури. «Ті події, що відбулися 11, 13, 14 і 15 березня 1935 р., також підтверджують, — говорив П. Терек у Палаці депутатів, — що уряд Чехословацької республіки, який звик себе називати народним урядом, замість того, щоб усунути злидні і безробіття, хоче нагодувати гумовими палицями, багнетами, кулями гвинтівки тих, хто, рятуючись від голодної смерті, захищає свою останню худобу від екзекуції, яка проводиться за допомогою зброї».

Михайло Можарович (1899—1942) в першій половині 1936 р. був направлений Закарпатським крайкомом КПЧ інструктором в Стropківський округ, де продовжував розпочату М. Сидоряком організаційно-партійну роботу серед українського населення Пряшівщини. Влітку того ж року чехословацькі буржуазні власті його заарештували.

Іван Ваш (1904 — 1966) у 1937—1938 рр. працював секретарем Михайлівського обласного комітету КПЧ.

Іван Андрійцо (1897—1972) у 1936—1938 рр. (після М. Можаровича) працював секретарем Стropківського районного комітету КПЧ, якому підлягали парторганізації Гіральтського і Стropківського округів. Завдяки його діяльності окружна парторганізація склала в душі рішень VII конгресу Комінтерну програму економічного, соціального і культурного піднесення населення обох округів, навколо якої мобілізувала маси трудящих на боротьбу проти фашистської загрози та поліпшення їх соціального і культурного становища.

Слід уточнити й місце народження Бели Кашеляка (1893 — 1938), бо село Пустафалва в Кежмарському округу статистичні й топографічні довідники Австро-Угорщини і Чехословаччини не наводять.

Іван Петрущак (1902 — 1961) за даними, які є в нашому розпорядженні, став членом лондонської емігрантської чехословацької Державної ради в 1943 році. І його перший виступ у цьому органі запрополюваний 18 січня 1943 року. В другій половині 1944 р. він виїхав разом з делегацією СНР, очолюваною Л. Новомеським, з

Лондона в Москву, а на початку січня 1945 р. повернувся з нею на Закарпаття.

Незважаючи на ці недоліки, рецензоване довідкове видання є корисним

посібником широкого суспільствознавчого активу Радянського Закарпаття і буде з інтересом зустрінуте й читачами Пряшівщини.

ІВАН ВАНАТ.

Монографія про класика словацької поезії

Київське видавництво «Наукова думка» випустило в світ цінну монографію українського радянського історика літератури Галини Миколаївни Сиваченко «Творчество Андрея Плавки. Традиции и новаторство» (Київ, 1984, 246 стор.). Підзаголовок монографії в повній широті охоплює методологічний ключ, яким користується автор, а непрямо вказує і на обраний метод та підхід до розробки матеріалу. Автор виходить з того, що вже завершився творчий шлях народного діяча мистецтв Андрея Плавки. Проте це ніяк не значить, що послабився інтерес читачів і літературознавців до багатой спадщини письменника, до його поезії, есе, белетристики, репортажів і мемуарної творчості.

Виникнути в багату творчість Андрея Плавки, вивчення якої словацька літературна критика присвячує систематичну увагу вже півстоліття, означало ознайомитись як з рукописами і книжковими виданнями за їх родовими і жанровими ознаками, так і належно орієнтуватись нині вже у багатій і репрезентативній науковій документації про творчість народного діяча мистецтв Андрея Плавки (визначний внесок у цю справу внесли С. Шматлак, Я. Штевчек, Я. Грегорец і М. Томчик). Крім того, а це характерне для сучасного радянського літературознавця, в колі інтересів автора є відкриті питання генезису світової соціалістичної літератури за їх специфічними національними особливостями. Формування світової соціалістичної культури, як і поетичні закономірності художнього методу соціалістичного реалізму, досліджуються в усій їх широті. Це, крім іншого, означає, що монографія Галини Сиваченко органічно спадає в цей потік досліджень радянського літературознавства, органічно вступає нею у розробку міжлітературних координатів, знаходячи цікаві витоки і поетичні па-

ралелі в ліриці А. Плавки і в радянській ліриці. Вихідним началом актору послужили особисті спогади поета, в яких накреслили вихідні начала своєї поетичної творчості. Цим джерелом є прекрасна і мудрістю пройнята книжка есе «Родне листи». Проте Г. Сиваченко не заспокоюється лише з поетовим визнанням його поетичних університетів. Якщо Плавка вказує на впливи російської і радянської літератури (Пушкін, Толстой, Достоевський, Есенін, Бунін, Паустовський, Шолохов), то це природно, хоч і непрямо, веде дослідницю шукати і після десятиків років дальших духовно споріднених з поетом за гносеологічними початками майстрів пера. Поза увагою не є ні зв'язки поета з суспільством, які в поета, як і в його зразків чи супутників в російській чи радянській поезії, займають центральне місце в його творчості. Йдеться про нерозривні узи поета і народу, але й про постійну кристалізацію місця поета у вимірах часу.

Г. Сиваченко в монографії не вникає в обрану проблему, що є найціннішим розділом її роботи, через ідейний заряд поезії, а зосереджується на тлумаченні і встановленні аналогій стосовно конкретних мотивів, тем, які повторюються, і на відкриванні можливих джерел схильності поета до фольклорної інспірації. Автор простежує співзвучність Янка Краля, Гвездослава та Івана Краска і навіть в останні роки і симпатії Горова та Плавки у вирівнянні з часом, який залишається ще прожити. Проте з ентузіазмом простежує поетичну манеру Плавки і Твардовського, П. Тичини, А. Малишка, С. Есеніна, але і М. Рильського та польського поета Я. Івашкевича.

Радянський літературознавець оцінює творчість А. Плавки через об'єктивний канал семантичної інтерпретації і контекстових аналогій, проте не відкидає ні емоціональні імпульси, якими нади-

хався і які вбирав поет із творчості видатних представників слов'янської поезії. Вболівання за природу, людину, оптимізм і пошана до народного стихного й естетичного феномену, які примикають його до тих авторів, які визнають силу гуманістичного послання художнього слова, поет вважає основним началом свого буття і творіння.

А. Плавку як поета споріднює з Твардовським, але і з П. Тичиною внутрішній заряд у ставленні до минаючого часу. Жанрово новаторська манера осягнення фольклорної культури єднає його з українським поетом А. Малишком, який радо актуалізує пісню насиченість свого вірша і цілеспрямовано оживляє стилізовану форму думи, балади, ба навіть не уступає їй перед осучасненням живого фольклорного начала у своїй поезії. Інтерес до народних витоків чи, скоріш, глибокий внутрішній зв'язок А. Плавки з народним началом у всій його багатомірності і в примиканні до одиничності народної психології в її чистому моральному виді, яку кожен народ протягом сторіч вбирає в себе і надає їй відповідного генетичного і культурного вигляду, в найбільшій мірі єднає його з А. Твардовським і П. Тичиною. Осучаснення ритмічних законів пісні у вірші і поетичні риси, перейняті з епічних вимірів ліричного героя, не далекі від себе ні в поезії Плавки, Рильського

чи Івашкевича. Пошуки типологічної спорідненості словацького лірика і творчості С. Єсеніна Г. Сиваченко поєднала з аргументами, які закономірно охоплюють любов до природи, щире ставлення до рідного краю, тривале захоплення красою народного життя і його революційною стихією і з фактом, що поетичним словом декларується невід'ємна співзвучність поета з життям його народу. Зрештою, очарування народною піснею, що переноситься в поезію, стало підґрунтям для творчості Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, а тому не могло обійти ні штурівців і постійно приманювало й А. Плавку.

Громадянські і художньо палка позиція А. Плавки й його захоплення радянською культурою і радянським народом втілена в його поезії, публіцистиці і репортажах і засвідчена його багатьма особистими контактами. Захоплений оптиміст, який ніколи не втрачав натхнення до всього, що служить добру життя і людині, в поезії А. Плавки зливається в поетичні образи спільної боротьби обох народів у Словацькому національному повстанні. У цьому ж дусі Г. Сиваченко оцінює і нині вже завершену творчість новітнього класика словацької поезії, лірику народного діяча мистецтва Андрея Плавки.

В'єРА ЖЕМБЕРОВА.

Цінний подарунок

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР одержав цінний дарунок — бібліотеку чехословацької української художньої та науково-популярної літератури, що включає 175 назв. Всі книжки побачили світ у Словацькому педагогічному видавництві, відділі української літератури в Пряшіві.

Вручаючи подарунок, голова ЦК КСУТ доктор Федір Ковач висловив сподівання на плідне співробітництво літераторів Пряшівщини з їх радянськими колегами та підкреслив, що література словацьких українців виростає й поступово міцніє на основі прогресивних народних джерел, ґрунтуючись на засадах марксизму-ленінізму. В пошуках власного обличчя вона пройшла складний шлях, на ній позначилися як чехословацький контекст, так і українські джерела. Сучасний митець, сказав д-р Ковач, відбирає події і явища життя, типізує, узагальнює їх. У наш час гострої ідеологічної боротьби двох світів немислимо, щоб справжній художній талант, якщо він вважає себе захисником прогресу, обрав позицію стороннього спостерігача.

Дякуючи за цінний дарунок, заступник директора Інституту літератури М. Г. Жулинський наголосив на необхідності поглибленого вивчення радянськими літературознавцями літератури українського народу Чехословаччини, яка розвивалася у своєрідних історичних умовах, у взаємопереплетінні тих духовних імпульсів, що йшли, з одного боку, від української та російської, з другого — від чеської і словацької літератури. Торкнувшись проблем інтернаціонального єднання культур, М. Г.

Жулинський підкреслив, що українськомовні твори літератури сучасної Чехословаччини відрізняє ідейно-художня зрілість і майстерність, прагнення відобразити найактуальніші питання суспільного життя.

О. В. Мишанич відзначив, що, починаючи з 1947 р., український відділ Словацького педагогічного видавництва в Пряшіві випустив понад 300 книжок художньої літератури. Ними там працює українська філія Спілки словацьких письменників (понад 25 членів). Книжки українських письменників Чехословаччини — В. Гренджі-Донського, Ф. Лазорика, Ю. Боролича, І. Мацинського, Ф. Іванчова, В. Зозуляка, М. Шмайди, С. Гостиняка рецензувалися в літературній пресі Радянської України. Видавництво «Радянський письменник» у 1961 р. випустило антологію поезії і прози українських письменників Чехословаччини під назвою «Ластівка із Пряшівщини». У Києві й Ужгороді виходили книжки В. Гренджі-Донського і Ю. Боролича. Та цього ще недостатньо, щоб український та радянський читач мав повне уявлення про літературний доробок братів.

Особливе зацікавлення нашої наукової громадськості викликають періодичні видання українців у Чехословаччині — журнал «Дукля», «Наукові записки», «Науковий збірник Свидницького Музею української культури».

Частина пряшівських видань є в бібліотеці Інституту літератури, їх читають, вони вводяться у наш науковий обіг. Подарунок пряшівчан значно поповнить відповідний розділ бібліотеки, буде корисним у дослідженні літера-

турного руху українців у країнах соціалістичної співдружності, допоможе повніше висвітлити україномовну літературу ЧССР в «Українській літературній енциклопедії».

Вчені нашого інституту активно розробляють проблеми, що стосуються вивчення чеської та словацької літератури (Г. Вервес, В. Шевчук, Г. Сиваченко та ін.), сказав Ф. П. Погребенник.

Зараз у зв'язку з підготовкою до друку «Української літературної енциклопедії» в нас посилилася увага до творчості українських письменників Чехословаччини, тому передані інституту ві їхні твори допоможуть повніше ознайомитися з художнім і науковим доробком наших побратимів, глибше висвітлити його у згаданому виданні.

Серед книжок, одержаних бібліотекою, — «Зустрічі культур. З чехословацько-українських взаємовідносин» (1980) М. Мольнара. В центрі його постійних наукових інтересів — проблеми історії літературного руху на Закарпатті та в Східній Словаччині (В. Лазорик та ін.). Його ж книга «Тарас Шевченко у чехів та словаків» знайомить читача з відображенням постаті поета і його творчості в чеській і словацькій художній літературі та критиці, показує велике значення Кобзаря для літератури Чехословаччини.

Дослідження Ф. Ковача «Слово про поезію та поетів» (1978) розкриває творчість В. Гайного, С. Макари, Й. Збіглев, П. Гули, С. Гостиняка, І. Галайди, М. Дробняка та ін. Підкреслюються поетична активність і суспільна значимість поезії В. Греджжі-Довсько-

го й А. Карабелеша, О. Фаринича і М. Дуфанець та ін.

Цікаве видання С. Гапака «Сила ангажованого мистецтва» (1983) присвячене розвитку образотворчого мистецтва українців Чехословаччини. Звертає на себе увагу оцінка робіт скульпторів М. Бринського, В. Аморта, С. Гапака (скульптурні портрети Івана Франка, Тараса Шевченка та ін.).

В книзі Михайла Романа «Шляхи літератури українців Чехословаччини після 1945» (1984) розглядається література словацьких українців як органічна частина національного життя воєнного періоду.

Широко представлена й художня література Пряшівщини. У книжці В. Зозуляка «Нескорені» осмислено шляхи і долю сучасників, показано активну боротьбу проти фашизму.

Лірико-драматична за своєю тональністю збірка «Очі в долонях» М. Дробняка відтворює духовне життя, психологію людини, вихованої в соціалістичному суспільстві. Книжка представника середньої генерації української літератури Словаччини Й. Шелепця «Листопад» включає оповідання, психологічні етюди, ескізи.

Збірка нарисів Ф. Іванчова про учасників національно-визвольної боротьби проти фашизму «Люди в строю» відзначена премією Словацького літературного фонду.

Видання мають безперечну літературно-естетичну вартість, свідчать про громадську зрілість цієї літератури. В них відчувається гордість за свій народ, кращй почуття до Радянської України, Союзу РСР.

Л. КЛИМОВА.

«Радянське літературознавство»,

№ 9/1985.

Закарпатоукраїнська література в дослідженнях 1985 року

Літератури закарпатських українців у різній мірі торкаються й три інші статті, надруковані в чехословацьких наукових журналах, що нам попали в руки вже після того, коли першу частину цього огляду вже було здано до друку. (Див. № 2/1986, стор. 71 — 72).

Як перша з них своєю темою заявляє про себе стаття двох авторів — Всеволода Сато та Андрія Шлепецького „Национальное возрождение под Карпатами и А. С. Пушкин“, надрукована в четвертому номері журналу *Česko-slovenská rusistika*, 1985, стор. 171—173. У статті автори накреслили процес національного відродження закарпатських українців і вказали на роль у ньому російської літератури, головно творів О. С. Пушкіна. Вони відмітили пошану, якою користалося ім'я російського поета серед закарпатських українців аж до другої світової війни, напередодні якої тут широко відмічалось 100-річчя з дня його смерті. Стаття не приносить нових матеріалів про рецепцію творчості Олександра Пушкіна на Закарпатті, а скоріше формулює завдання і проблеми, які пов'язались у розвитку закарпатоукраїнського культурного життя.

Автори дальших двох статей не ставили перед собою мету розглядати закарпатоукраїнську літературу або зачіпати яким-небудь способом її питань. Якщо вони її торкаються, то це наслідок того, що в статтях вони виходять із широкого матеріалу словацько-українських та чесько-російських літературних контактів, які хоч і окраїнно, та все-таки втягували у свою сферу й Українське Закарпаття.

Автором першої з них є Михайло Мольнар. Його стаття „Slovenská recepcia ukrajinskej literatúry v rokoch 1890—1924“ була опублікована в журналі *Slovenská literatúra*, т. XXXII, 1985, č. 2, s. 119—135. Ця стаття автора продовжує кращі його роботи про словацько-українські літературні взаємозв'язки, і серед них належить до верхинних дотеперішніх його робіт. Михайло Мольнар обстежив словацькі книжкові та журнальні публікації української літератури, вказав на суперечливе її сприй-

мання в словацькому середовищі. Відносно рецепції творів закарпатських українців у Словаччині він, виходячи з фактів, констатує, що закарпатоукраїнське письменство кінця XIX—поч. XX ст., як і все західноукраїнське, створене на книжній слов'яно-українській мові, не перекладалося на словацьку мову, відштовхуючи словаків від себе через свою закостенілість і анахронічність. Михайло Мольнар звернув увагу й на цілий ряд виступів у словацькій пресі, які інформували словаків про мараморосько-сиготський процес проти закарпатоукраїнських селян, інсцензований угорською владою в останні дні 1913 р. і який тривав до перших днів березня 1914 року, та які брали 94 підсудних закарпатських селян під свій захист. Цим словацьким статтям дотепер приділялось мало уваги і не надавалось ім належного значення в розвитку словацько-українських зв'язків.

Як окраїнна область виступає закарпатоукраїнська література й у статті чеського дослідника Іржі Урбанца „Petr Bezruč a ruská literatura.“ Стаття Іржі Урбанца появилася в останньому минулорічному зшиті відомого празького славістичного журналу *Slavia*, 1985, seš. 4. Автор всебічно виявив відношення Петра Безруча до російської літератури, дослідив його російську лектуру і серед його книжок виявив публікацію *Pozdravení Rusinů — Výbor z literatury podkarpatské 1920—1935. Edice východ*, sv. 2, Bratislava 1936. Автор статті, вивчивши цю книжку з бібліотеки Петра Безруча, розповів про примітки на ній її власника — диференціювання закарпатоукраїнських письменників за мовою, якою вони пишуть свої твори. Досі він відмітив підкреслений Безручем у книжці вірш Андрія Карабелеша „Ruská řeč“ і передав примітку Безруча про Василя Гренджу-Донського, зроблену при його імені, що той загинув під час окупації хортівцями Закарпаття, яка була неправдивою та яку того часу знаходимо й у словацького поета Франя Краля, який присвятив пам'яті В. Гренджі-Донського один із своїх віршів.

ЙОСИФ ШЕЛЕПЕЦЬ

Матеріали до Словника культури українців Чехословаччини

MAGYAR KÁRPÁT (1875—1877) — карпатоукраїнський тижневик угорською мовою як додаток до газети «КАРПАТ» (1873—1886), повна назва: *Magyar Kárpát, melléklet az orosz „Kárpáthoz”*. A magyarországi görög-katolikusok s kiválóan az orosz ajkuak érdekében vegyes tartalommal («Угорський Карпат, додаток до руського «Карпата», різноманітного змісту і виходить виключно в інтересах розмовляючих по-руськи греко-католиків Угорщини»). Газета-додаток виходила на двох сторінках, її видавцем і відповідальним редактором був Микола Гомічков. Вперше вийшла 12 квітня (31 березня) 1875 року і виходила не цілі два роки. Очевидно, не зараз було розв'язане питання видавання чи невидання цього угорськомовного додатку до «Карпата», бо вперше «Карпат» про долю цього додатку повідомив вже наприкінці 1876 року. Наприкінці січня 1877 року у його 4 номері вже остаточно появився текст: «Мадьярський Карпат як прибавленіє к руському перестанет виходити, обявленіє о том прекращеніи редакция сдѣлала в настоящем последнем числѣ». Не з'ясовано, чи подібне повідомлення не появилось також на сторінках самого угорського додатка. Програмна стаття нам невідома. Проте у одній з опублікованих в додатку статтях відповідальний редактор М. Гомічков повідомляв, що додаток виник на допомогу греко-католикам Угорщини, мовляв, аби їм надати змогу обговорювати церковні питання і зокрема вживання угорської мови у відправах східнього обряду. Бібліографи М. Лелекач та І. Гарайда наводять тільки два річніки додатка, тобто 1875—1876 рр., угорський дослідник минулого сторінчя Йозеф Сінней зазначає, що цей додаток 1875 р. вийшов 20 разів, 1876 року вийшло 50 номерів, а 1877 року ще 4 номери.

Дж.: Любов Бабота, Видавання газети «Карпат» у 1873—1886 роках. (Рукопис).

РІПАЙ Андрій Іванович (Ріпаев, Réray) (1829—1914) — закарпатоукраїнський педагог, автор підручників і публіцист. Видавець і редактор першої за-

карпатоукраїнської педагогічної газети «Учитель» (1867). Народився 1829 року в селі Улич-Криве на Снинщині в родині сільського дяка «гажинського співця Івана Ріпи» (1764—1851), який нам відомий як укладач двох рукописних співаників з 1821 та 1841 рр. Андрій Ріпа гімназію закінчив 1853 року. Спершу мав намір стати священиком, але 1858 року закінчив Кошицьку вчительську препарандію, після чого навчався у Віденському народноучебному училищі. У 1859—1862 рр. викладає на Закарпатті — в селах Хлумець та Боронява. Після того, як 18 вересня 1862 р. стали перетворювати в житті розпорядження про державну допомогу Ужгородській вчительській семінарії, він став її вчителем і розгорнув на цій посаді широку діяльність. Це період після поразки габсбурзького війська в Італії коло Мандженти і Сольферіно, втрати Ломбардії, падіння бахівського абсолютизму і т. зв. Жовтнєвого дипломату з 1860 року, яким імператор Франц Йозеф обіцяв далі панувати на базі запровадженної конституції. В цих умовах більшої свободи і надій на справедливе розв'язання питань національної рівноправності Андрій Ріпай зараз же 1864 року видає в Ужгороді друком книгу під назвою «Народне господарство», якою звертає увагу простого народу на важливі проблеми ефективного сільського господарства: обробку землі, удобрення, скотарство тощо. Книгу було написано розмовною мовою і автор пробував нею передусім захопитися в школах. А 4 (16) квітня 1867 року ініціативний вчитель здивував Ужгород та Українське Закарпаття виходом першого номера педагогічної газети «Учитель» (1867).

Активну діяльність він розгортав і в школі. Викладав руську та угорську мови, геометрію, креслення, господарство та інші дисципліни. Навчав учнів любити і шанувати фізичну працю. Власними руками, разом з учнями, виготовлював різні сільськогосподарські знаряддя, за що на одній з виставок в Ужгороді був нагороджений дипломом. Свої всебічні знання доводив серією статей, які друкував також в угор-

ських фахових газетах. Вчив у наведених семінарії до 1895 року (цілих 33 роки), коли вийшов на пенсію. Цілий ряд років був головою Спілки ужгородських вчителів. Протягом пенсії в різні роки проживав у Кошицях, румунському Клужі (Коложварі) та у Врутках, де 1 квітня 1914 року на 85 році життя й помер.

Дж.: Любов Бабота, Педагог і публіцист Андрій Ріпай. (Рукопис).

УЧИТЕЛЬ (1867) — перша закарпатоукраїнська педагогічна газета, наведена під заголовком як „педагогічний и народпопресвещающий журнал”. Газета виходила в Ужгороді і випускав її вчитель Ужгородської вчительської семінарії Андрій Іванович Ріпай (Ріпаев, Réray) (1829—1914) — форматом 20×32 см спершу чотири рази, з 28 номера — три рази до місяця. Газета друкувалася гражданським шрифтом. Перший номер вийшов 4 (16) квітня і всього вийшло 30 номерів. На сторінках журналу розглядалися актуальні питання педагогіки, методики, підручники, праця та соціальні проблеми вчителів, їхній національний рівень і становище тощо. Газета користалась серед вчителів потрібною увагою у Мукачівській, Пряшівській та Крижевацькій єпархіях, часто згадувалася на сторінках львівської газети «Слово». З боку церковних властей були виступи проти цього друкованого органу і проти особи його редактора, зокрема після австро-угорської дуалістичної угоди 1867 року. З 29 номера вийшла тільки на двох сторінках. Зміну розсягу і періодичності Ріпай пояснював браком коштів і вимагав поширення передплатників. Він радив замовляти газету колективно, а також надсилати гроші за замовлення за весь район, щоб зайве не витрачати кошти на пошту. Проте і це не помогло і останній 30 номер газети вийшов 1 (13) грудня 1867 року. З мовного боку газета була визначним органом. Проте не тільки цей недолік був причиною її швидкого зникнення. Матеріальна скрута в умовах економічно відсталого закарпатоукраїнського життя не створювала жодних умов для культурних починань на території тодішнього Українського Закарпаття. Вихід педагогічної газети в ту добу здивував, бо саме тоді збиралося видавати свій власний друкований орган «Общество св. Василия Великого» і з великим трудом збирало потрібну суму на кауцію. Перший номер його «Света», як відомо, вийшов 1 (13) липня 1867 року, що було тоді, коли «Учитель» вже борювався із фінансовою скрутою. Конкуренція «Света» цій газеті не могла. Вихід культурно-громадського

органу, зрозуміло, привернув до себе більшу увагу. Нездовзі після зникну «Учителя», тобто 1868 року, угорське міністерство народної освіти (барон Й. Етвеш) в Будапешті стало видавати для Українського Закарпаття щотижневу «Газету для народних учителей».

Дж.: Любов Бабота, Педагог і публіцист. Андрій Ріпай (Рукопис). Олена Рудловчак, Газета «Свет» і її попередники. Бібліографія матеріалів «Света». (ІЗ МУК, том. 12, стор. 97.)

СВЕТ (1867—1871) — щотижневий друкований орган «Общества св. Василия Великого» (1866—1902) москов.-фільського напрямку. Ініціатором видання вважається Юрій Юрійович Ігнатков (1840—1885), який став першим відповідальним редактором газети, виконуючи цю роботу вчителем ужгородської гімназії з допомогою свого колеги по гімназії Кирила Антоновича Сабова (1838—невст.). І коли ініціатива приписується Ігнаткову, вона тут має другорядне значення, бо все вже в товаристві посувалося до видання друкованого органу, без якого воно не могло розгортати діяльність. Перший номер газети вийшов 1 (13) липня 1867 р. Ігнатков прибув на посаду вчителя ужгородської гімназії із Пешта, де викладав латинську, грецьку та російську мови в тамтешній гімназії і, за повідомленням деяких газет, вже там збирався видавати власну руську газету. Саме цей його намір здійснювався, очевидно, в Ужгороді, де для цього саме настали найменш сприятливі умови, бо рік виходу «Света» був, разом з тим, і роком австро-угорської дуалістичної угоди 1867 року, коли інтереси решти народів Угорщини Габсбурги приносили в жертву мадярським панівним колам. Після цієї угоди всі народи Угорщини стали тільки складником угорського державного народу, а це значить безправною сировиною для державою офіційно програмованої асиміляції. Тому і «Свет», який вважав себе «неполітичною газетою», але за першочергове завдання мав «захист інтересів руської національності на ділянці літературної освіти», вже на початку свого виходу потрапив у складне становище. Він у цих умовах не міг чесно виконувати своїх народно-відродженецьких завдань не тільки тому, що стояв на помилкових мовних позиціях, не надаючи в цей спосіб змоги народнорозмовній мові посісти належне місце на сторінках друкованого слова та поділяючи офіційний погляд царської Росії на український народ, але також в силу шовіністичних тенденцій угорських панівних кіл, які тоді

вступили в життя держави як провідна концепція внутрішньої політики. Не тільки Ігнатков, але й інші співпрацівники газети, тоді не зараз порозуміли ці речі, і перетворюючи в життя національно-відродженські завдання, газета, а з нею і її співпрацівники швидко стали поєднатися в свіденці центральних органів. Це тим більше, що саме тоді уряд зайняв звільнене місце мучаківського єпископа (з резиденцією в Ужгороді) своїм некомпromісним одиодумцем Стефаном Панковичем (1820—1867—1874). Проте уряд і без нього був добре інформований про Українське Закарпаття, бо зрадливого елементу серед закарпатського уніатського духовенства в ті часи не бракувало. Молодий Ігнатков тоді відкривав на сторінках газети махінації угорського уряду з виборами до сейму. Через це він не втримався довше в Ужгороді: був урядово призначений вчителювати в Пешт. Був це талановитий молодий редактор, який володів кількома світовими мовами і вже в молодості був кореспондентом віденського «Вестника» і галицького «Слова» та деякою тодішньої сербської і грецької преси. Він зібрав навколо органу країні тодішні закарпатоукраїнські сили, визначне місце серед яких посідали кореспонденти. Газета видатно інформувала про засідання товариства, його діяльність, охоплювала цікаві події закарпатоукраїнського життя, не виключаючи ані церковного життя обох єпархій. Значне місце в газеті посідали питання історичного минулого, не з'являлася без уваги ані література та інше. В газеті співпрацювали всі ті сили, які сьогодні ми звикли зараховувати до будительської генерації. Газета не вважала себе політичним органом і на титульній сторінці під назвою було наведено, що йдеться про літературну газету. Друкувалася гражданським шрифтом.

16 номер «Света» за 1867 рік вже вийшов під керівництвом Кирила Антоновича Сабова, який дотоді ніс обов'язки помічника головного редактора. Він редагував газету в тому ж дусі, бо помічника йому не було призначено. У газеті проявилась виразніша тенденція на користь регіональних літературних сил, що відповідало також літературним зацікавленням керівного редактора. Проте цей період теж не тривав довго. У цьому випадку вперше і зовсім беззастережно втрутився у справу єпископ Ст. Панкович, якому не подобався «Свет» не тільки мовно, бо замість аязчія єпископ пропонував не живу народнорозмовну, а церковнослов'янську мову, але не подобалося все східнослов'янське спрямування га-

зети. І єпископ подбав про те, що К. А. Сабов очолював газету тільки до середини 1869 року. Кирило Сабов закінчив тут свою діяльність 15 (27) червня 1869 р., оскільки пештянське міністерство освіти перевело його на гімназію в Сегедін, а потім в Кошиці.

Дальший 24 номер «Света» вже вийшов під відповідальним редагуванням Віктора Федоровича Кимака, який дотоді теж працював учителем ужгородської гімназії. Газета протягом його редагування була визначена під заголовком як «літературная і общественная». Кимак з дим призначенням відмовився від вчителювання і порвав з підпорядкованістю угорському міністерству освіти. В помічники було йому призначено священика ужгородської богословської семінарії Віктора Андрійовича Гебей (1838—1896). Новий відповідальний редактор був натхненним прихильником з'єднання Українського Закарпаття з Росією, що відбилося на ідейному спрямуванні органу передусім в тому, що він систематично знайомив читачів з класичним надбанням російської літератури. Рівночасно Кимак дбав про рівень російської мови на сторінках газети більшою мірою, ніж його попередники. Була це доба, коли реакційність політичного спрямування очоленої Панковичем єпархії вже було загально відоме і єпископ не приховував вже свого негативного ставлення до товариства та його друкованого органу, внаслідок чого на сторінках «Света» появилася також виразніша критичність до проводу єпархії. Критикував Кимак також дуалістичний лад Угорщини. Панкович повів наступ проти відважного Кимака вже тоді, коли той початком липня 1869 року у якихось справах був змушений покинути Ужгород і, випускаючи 27—35 номери, заступав його помічник редактора В. А. Гебей. Коли Кимак знову вернувся до Ужгорода і зайняв у редакції свій пост, обставини співпраці вже значно змінилися. Очевидно, відповідальний редактор вже все менше і менше виходив із своїм помічником. Відомо тільки, що пізніше Кимак вже вимагав призначення помічника, і комітет товариства призначив на цей пост молодого письменника Олександра Андрійовича Митрака (1837—1913), якому вже й забезпечили квартиру, але до праці в редакції або не дійшло, або тривала недовго. Багато тут неясності. Відомо тільки, що на засіданні комітету «Общества св. Василя Великого» М. Ю. Гомічков (1833—1886) виступив проти В. Ф. Кимака з обвинуваченнями і вимагав звільнити його з посади відповідального редактора, чим,

без сумніву, виконував завдання єпископа. У 1870 році «Свет» став «литературно-общественной газетою», набрав подоби журналу, розпочав серію видань під назвою «Народное чтение», випустивши першою повість Аскольда «Пиявиця». Колись тоді готувався видавати також «додаток для народних мас». Під час голосування на черговому засіданні комітету товариства Гомічков досяг того, що В. Кимака було відкликано з посади відповідального редактора «Света». За нього було 6 голосів, проти — 21. Після цього став новим редактором газети його заступник Віктор Гебей. Вона вийшла 8 лютого (23 січня) 1871 року вже під керівництвом Гебея як «Новый свет» (1871—1872).

Дж.: Олена Рудловчак. Газета «Свет» і її попередники. Бібліографія матеріалів «Света». Науковий збірник Музею української культури, том. 12.

СОВА (1871) — закарпатоукраїнська ілюстрована сатирична газета московського напрямку, яка почала виходити в умовах після австро-угорської угоди 1867 року, коли було подавлено всі можливості успішно боротися за національні права на території т. зв. Угорського королівства нової Австро-Угорщини, коли наступила доба їхнього всебічного утиску. Видавав газету Віктор Федорович Кимака (1840—90 роки) після того, як 21 січня 1871 р. опозиційна група ставленика угорських панівних кіл єпископа Стефана Панковича (1820—1867—1874) в комітеті «Общества св. Василя Великого» усунула його з посади редактора друкованого органу «Свет» (1867—1871), внаслідок чого виник «Новый свет» (1871—1872) під проводом нового редактора В. А. Гебея (1833—1896). Перший номер «Сови» вийшов несподівано 20 червня (2 липня) 1871 року. А. Животко у «Пресі Карпатської України» наводить її визначення як «сатирично-літературний журнал, виходить два рази до місяця, видавець А. Ріпачев, ред. В. Кимака — Кирилл А. Сабов», то Микола Лелекач та Іван Гарайда в «Загальній бібліографії Подкарпаття» наводять «Сову» як «сатирично-ілюстровану газету. Редактор: Віктор Кимака». Більш цікаве те, що цей друкований орган став виходити тиражем у 2 000 примірників, що було тоді для Українського Закарпаття незвичне, бо навіть тираж «Света» тоді досягав тільки 300—400 примірників і в своєму розквіті мав тільки 500 передплатників. Сатиричний і ілюстративний матеріал «Сови» зараз же обрушився на ужгород-

ського єпископа та його прибічників в рядах високого уніатського кліру. Нападена група, зрозуміло, зараз же вжила всі засоби, щоб припинити вихід газети. Оскільки «Сова» виносила на посміх єпископа, малюючи його чортом, газета набула швидкого розповсюдження і стала грати дуже прогресивну роль у цій реакційній справі угорських панівних кіл. У тому розумінні є чи не єдиним випадком відваги, бо в угорській журналістиці XIX ст. такого не було. Грубо нападений єпископ та єпархія в тій ситуації зажадали друкарню, щоб відмовила друкувати. Але власник друкарні вже одержав гроші за друкування «Сови» на цілий рік. Єпархія воліла не ризикувати моральною поразкою, а уряд провалом асиміляційної політики, і власника типографії було ними повністю відшкодовано, виплатили йому повністю домовлену з видавцем суму. Під час цих заходів нападених «Сова» виходила далі, публікуючи ще більш викривальний матеріал не тільки текстово, але передусім якісним, дотепним і загальнозрозумілим викривальним рисунком. Окремі ділячі на цих малюнках, що часто набували масового характеру, відтворювалися художником (?) майже з фотографічною подібністю і ставились до них часто написи. У цьому смислі сатирична газета набула дуже конкретного інформативного значення. І коли «Сова», відбиваючи конкретні події закарпатоукраїнського національно-визвольного руху, несла в життя також істотні його недоліки передусім в мовному питанні, ставила, однак, на діаметрально протилежні позиції культурні початки бузшого радника угорського намісництва та депутата угорського сейму А. Добрянського (1817—1901) і ліквідаторські прагнення ужгородського єпископа Панковича, що намагався придушити будь-який закарпатоукраїнський культурний рух. Газета передусім правдиво говорила про намагання Панковича та його камариллі поугорщувати Закарпаття, латинізувати його східний обряд, вказувала на те, що єпископові протилежне вже східнослов'янське походження закарпатських українців, вона не обминала конкретних дій єпископського угруповання, і «Сова» внаслідок цього не позбавлена пізнавального значення. З її ілюстративного матеріалу випливає, що до групи Панковича належали Іван Стрипський, Іван Мондок, Віктор Гебей, Василь Гаджега, жушан Негребецький, письменник Іван Данилович-Коритнянський (1834—1895), Герцгій Негребецький, майбутній прятівський єпископ д-р Микола Товт (1833

—1876—1882), якому угорський уряд теж подбав високе призначення через наведені зрадницькі погляди. Кимак після того, як першого друкаря «Сови» спархія відшкодувала за весь рік замовлення, знайшов потрібну друкарню також у Пешті, де вийшли дальші 4 і 5 номери. Таким чином вийшло 5 номерів, після чого уряд все ж таки вжив заходи, що небезпечну газету проти волі видавця було припинено. Але дослідники вважають, що цих п'ять номерів на свій час виконало велику і прогресивну працю. У зв'язку з цим припиненням «Сови» відомо ще, що угорський уряд Віктора Кимака якимось чином все ж таки намагався відрядити службово на територію Південної Угорщини у місто Печ чи тодішній Фюнкірхен, як тоді це місто називали по-німецькому, проте Кимак туди не поїхав, бо він вже з доби наступу до «Света» не був службовцем угорського міністерства освіти. Але оскільки він своєї долі в Угорщині вже не бачив, то негайно емігрував у Росію, де спершу працював вчителем Другої гімназії в Москві, а потім у Одесі — аж до смерті колись у 90 роках. Події навколо «Сови» проливають яскраве світло також на прогресивну діяльність закарпатоукраїнських будителів у боротьбі за національне відродження свого народу. Всупереч тому, що й самі були священиками, вони разом з тим були теж найбільшчими співпрацівниками газети і її редактора Віктора Кимака, якому «Сову» допомагав редагувати Кирило Сабов. З будителів співпрацювали з газетою А. Ф. Кралицький (1835—1894), Є. А. Фенцик (Владимир) (1844—1903) та І. А. Сильвай (Урііл Метеор) (1838—1904). К. Сабов за співпрацю з «Совою» був потім переслідуваний. А Е. І. Грабар, як справжній видавець газети, був змушений емігрувати у Росію.

Дж.: И. А. Сильвай (Уриил Метеор), *Избранные произведения*. Словацкое издательство художественной литературы, 1957 — стор. 77—162, 343—351.

ЯРЬ (1943) — двомісячний журнал «Общества русских студентов «Добрянский» у Братиславі, яке об'єднувало також українських студентів Східної Словаччини, що навчалися в тодішніх вищих учбових закладах міста. Журнал був продовженням розмножуваного ротаторним способом «СТУДЕНЧЕСКОГО ЖУРНАЛА», що двічі вийшов у попередньому році подібним розсягом. Журнал «Ярь» був формату 31x23.5 см, мав 24 сторінки, виходив російською мовою. Товариство в умовах клерофашистської т. зв. Словацької держави було в руках правого крила студентів ідеалістичного світогляду, проте були в ньому організовані також студенти лівої орієнтації. Таким чином журнал був ідеалістичного характеру. На його сторінках друкувалися філософ М. О. Лосський, мовознавці та літературознавці В. Погорелов, А. В. Ісаченко та ін. В журналі є спогади рідної сестри дружини відомого російського поета Костянтина Бальмонта (1867—1942) про свою сестру та шурина. Друковані на сторінках журналу вірші звичайно подано під псевдонімом. В них найчастіше стрічаються прогресивні погляди. До таких належать і вірші Івана Мацінського, який тут друкувався під псевдонімом Іван Малий. Так підписано і його вірш на смерть автора двох драматургічних спроб («Соня», «Американка») на Межилабіреччині Михайла Матиса. Йдеться про вірш «Ты умер...» з явним спрямуванням проти фашистського ладу, що стало приводом до заборони журналу. Вийшли тільки три номери (1 січня, 1 березня, 1 травня).

ІВАН МАЦІНСЬКИЙ.

З М І С Т

XXVII з'їзд КПРС про літературу і мистецтво. З доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу	1
Ярмак Леся. Плач модерного міщанина, «У вас м'яка природа, тиха», «Ось виплеснулась вічна туга», «Прокиньсь, відкрий знов очі», «День сіріє, торкаючись мене так м'яко», «Я не хотіла»	3
Іванчов Борис. Урок практичної монгольської	6
Штепан Людвік. Давня пісня, Біль, Сон (З чеської переклав Михайло Дробняк)	21
Голоубек Ярослав. Що інше, Скажи коли це була любов, Шахи (З чеської переклав Мілан Бобак)	22
Петренко Микола. Пахнуть чорнобривці під вікном, Прилітали інопланетяни, За звуковим бар'єром	23
Кудлик Роман. Новела про Романа, «Підгодовую мурах», «Берези»	24
Коротич Віталій. Стійкість. Початок	27
Франко Іван. «Гримить! Благодатна пора наступає», «Земле, моя всеплодюча мати», Гімн. Замість пролога, Пісня і праця, Картка любові	28
Федорів Роман. Остання мандрівка поета	32
Горак Роман. Задля празника (Уривки з роману-есе про Івана Франка)	36
Іван Франко в оцінці радянського літературознавства	39
Зілянський Богдан. Перший чеський переклад твору І. Франка	41
Ковач Андрій. Завжди з масами, на чолі мас	44
Роман Михайло. Розвиток літератури ЧССР 60-х років в оцінці літературної критики	48
Прислушський Іван. КПЧ на чолі антифашистської і національно-визвольної боротьби в Гуменському окрузі	52
Гапак Степан. Художник-графік Георгій Нарбут (До 100-річчя з дня народження)	58
Бабота Любов. Гвоздена Закова	61
Маркович Володимир. Виставка ювіляра	62
Ковач Андрій. Повстанська преса — зброя революції	64
Ванат Іван. Борці партії	66
Жемберова В'єра. Монографія про класика словацької поезії	70
Климова Л. Цінний подарунок	72
Шелепець Йосиф. Закарпатоукраїнська література в дослідженнях 1985 року	74
Мацінський Іван. Матеріали до Словника культури українців Чехословаччини	75
Події дня	3

ДУКЛЯ

— літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Культурний союз українських трудящих ЧССР, нагороджений орденом Праці, Центральний комітет, Пряшів

DUKLA — literárno-umelecký a publicistický časopis. Vydáva Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich CSSR, nositeľ Radu práce, Ústredný výbor, Prešov.

РЕДКОЛЕГІЯ: МІЛАН БОБАК, СТЕПАН ГАПАК, ІВАН ГІРКА, ЙОСИФ ДАНКО, ВАСИЛЬ ЗОЗУЛЯК, ФЕДІР ІВАНЧОВ, МИРОСЛАВ ІЛЮК (заступник головного редактора), ФЕДІР КОВАЧ (головний редактор), МИХАЙЛО РОМАН
РЕДАКТОР — МАРУСЯ НЯХАЙ.

Обкладинка і художнє оформлення художника Степана Гапака.
Графічне оформлення Еміла Осавчука.

Виходить раз на два місяці. Передплатна ціна: на рік — 36 крон, окремого номера — 6 крон. Адреса редакції: 081 08 Пряшів, вул. Пожарницька, 15, телефон 249—77. Друкує Дуклянська друкарня. Підписано до друку 17 квітня 1986 р. Rozširuje Poštová novinová služba. Informácie o predplatnom podáva a objednávky prijíma každá pošta i doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia a dovoz tlaču, 313 81 Bratislava, Gottwaldovo námestie 6. Reg. č. SÚTI 6/43.

● Празьке видавництво „Вишеград” наприкінці минулого року випустило у світ у перекладі на чеську мову З. Генік-Беззовської книжку українського радянського письменника Валерія Шевчука „На полі смиренному або ж Новий синаксар Київський, писаний грішним Семеном Затворником святого Печерського монастиря” (Київ, 1983). Чеська назва книжки — „Přibýtek pokory aneb Nový synaxář kyjevský sepsaný Symonem muichem svatého kláštera Pečerského” (Praha, 3 500 výt., 224 str.).

● ЦК КСУТ у Пряшеві видав „Наукові записки”, № 12. Збірник приурочений творчості Федора Лазорика.

● Відділ української літератури СПВ у Пряшеві випустив у світ книгу документальних нарисів І. Слепцова „Береги пам'яті”.

● 10 січня ц. р. у ОШ в Радвані-на-Лабірді відбулась бесіда із українськими письменниками Чехословаччини Ф. Іванчовим та І. Прокіпчаком.

● 15 січня ц. р. у ОШ в селі Руська Поруба відбулась бесіда із українськими письменниками Ф. Іванчовим та І. Прокіпчаком.

● 23 січня ц. р. учні Пчолинської ОШ привітали у себе на бесіді українських письменників Ф. Іванчова та І. Прокіпчака.

● 7 лютого ц. р. відбулась прем'єра п'єси сучасного словацького драматурга О. Заград-

ніка „Прелюдія в мінор”. П'єсу на сцені УНТ в Пряшеві поставив режисер Й. Фельбаба, заслужений артист.

● 18 лютого ц. р. в Середній сільськогосподарській технічній школі в Межилабірцях відбулась бесіда студентів із українськими письменниками Ф. Іванчовим та І. Прокіпчаком.

● 22 лютого ц. р. відбулась прем'єра п'єси Ганса Пфейфера „Свято лямпіонів”. П'єсу на сцені УНТ поставила режисер Н. Мигальова.

● 24 лютого ц. р. в Клубі ОК КСУТ відбулась бесіда студентів Середньої економічної школи в Пряшеві із поетесою М. Няхай.

● 4 березня ц. р. в Пряшівській галереї образотворчого мистецтва було відкрито виставку робіт Миколи Черниша „КОБЗАР”, присвячену XXVII з'їзду КПРС.

● 7 березня ц. р. в Пряшівській галереї образотворчого мистецтва було відкрито виставку картин Ернеста Ракоші, приурочену XVII з'їзду КПЧ.

● 7—16 березня ц. р. редактор журналу „Дукля” М. Няхай на запрошення Спілки письменників України побувала в Києві на Шевченківських днях.

● Празьке видавництво „Албатрос” наприкінці 1985 р. випустило в світ книжку Г. Тютюняка „Клүтек”. З українського оригіналу „Клямко” переклала Ярослава Бігзанова.

Ціна 6 Кчс

Індекс 49092